

Gesti
Üliõplaste Seltsi
Album.

Teles teht.

Jurjewis (Cartus).
Trükitud Gesti Üliõplaste Seltsi kuluaga.
1899.

Gesti
Üliõplaste Seltsi
Album.

Neljäs leht.

Jurjewis (Cartus).
Trükitud Gesti Üliõplaste Seltsi kulguga.
1899.

Ėesti

Ūlióplaste Seltſi Album.

Netſas leht.

*Senigaglia
1803*

Sachlmann.

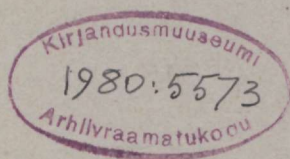
Gesti
Üliõplaste Seltsi
Album.

Neljäs leht.

Jurjewis (Carlus).
Trükitud Gesti Üliõplaste Seltsi kulguga.
1899.

Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 20 сентября 1899 г.

S i s u.

	Lehet.
1. F. R. Fählmanni pilt.	VII
2. F. R. Fählmanni 100-aastajeks süüdimisepäewaks	1— 33
3. Friedrich Robert Fählmann	34— 38
4. Taaramäele	39— 69
5. Eesti Aleksandrikool.	70— 89
6. Dreli õhtamine	81— 89
7. Koidula.	90— 91
8. Enne surma Gestiimaale	92—100
9. Keelte rääkimisest.	101—108
10. Naarma seminäär Saaremaal	109—113
11. Tunnistus.	114—157
11. Juhan Weizenberg.	158—161
13. Wanta	162—172
14. Ristitud mets	173—207
15. Wanaema	208
16. Ma tahan kaduda kui õhtueha	

F. R. Fählmann'i

100. aastaseks sündimispäewaks.

Kui kalmu kütkes Kalewite wara
Weel uinus orjarahwa okasteel,
Siis awasid ta arwamata sära,
Oh kallis Fählmann, kurtwa kodu eel.

Kui keelemeister kaalusid sa ära,
Kui rikas, kallis Eesti emakeel,
Ta põldu panid kuldse seemnetera,
Mis ema põuelt pärand lapse meel.

Ja Eesti rahwa luule imeilus
Ta hinge awasid sa ilmale,
Kuis puhtasti see mõlgub rõõmus, walus.

„See puhas hing — tall' ustawaks me jääme!“
Nii hüüdkem, wennad, täna uueste,
Kui waimus kallil kätkil seisatame.

M. L.

Friedrich Robert Fahlmann.

artu Jaani foguduse furnuaial pääteest paremat fätt seisab tugew
raudriist. Lähemale astudes jeletame ristiplaadilt pääkrija :

Dr. med. Fr. R. Fahlmann.

Sünd. 21. detsembril 1799.

Surn. 10. aprillil 1850.

All ristijala päält aga loeme :

Lühike on elu,
Pikk aga kunst.

Pool aastajada on möödas, kui see hauakiingas üles kerkis, aga mees, kes siin all wiludas hingab, kinnitab ikka weel meie sammu salawäega ja ei luba hoolimata mööda minna. Ja tänawu on meie meelest, nagu kostaks tajane manitjusehüäl hauast :

Istuta, poeg, isa iluks,
Isa iluks põesakene,
Bislapuuda wenna iluks,
Toomingas tuttawa õnneks,
Et nad kaunist kaswamaie
Lähelgid hauarünka rõõmuks,
Uinujängikesel' iluks,
Magajale mälestuseks !

Järgmised read katjuwad manitjust täita, magaja 100 aastajeks fündimisepäewaks mälestuselehte hauale istutada.

Uga wahest on Fählmanni 100 aastane sündimispäew juba möödas? Hauafiri tunnistas küll: „Sündinud 21. detsembril 1799“ ja Fählmanni enese käsi on paberilehekehe pääle tähendanud: „Olen sündinud 21. detsembril 1799 wana ajaarwamiise järele ehk 1. jaanuaril 1800 uut ajaarwamiist mööda,“ aga juba Fählmanni nooreea sõber Nocks kinnitas omal ajal, et Fählmann 1798 sündinud. Et kindlat selguist saada, kirjutasin Fählmanni sündimispäifa. Koeru õpetaja N. Haller saatis selle pääle lahkesti järgmise ärafirja Koeru kirikuraamatust: Nastal 1798 detsembrikuu 20. päewal Haol sündinud ja detsembrikuu 22. päewal ristitud: Friedrich Robert.

Tä: mõisawalitseja Heinrich Johann Fehlmann.

Ena: Catarina.

Waderid: asfessor von Paykul ja preili von Paykul.“

Koeru kirikuraamatu põhjal on nõnda Fählmann üks aasta ja üks päew warem sündinud, kui ta ise kirjutas ja kuidas tema ristijammas kuulutab. Et kirikuraamatut kõikumata wõib usaldada, siis käime meie kirikuraamatu arwude järele.

Uga mis põhjus ajas Fählmanni ennaft üks aasta ja üks päew nooremaks kirjutama? Põhjust ei tunne meie mitte. Paljalt umbarwamiist julgeme tähendada: Fählmann soovib Gregorianuse kalendri uue aastajaja esimehe kuu esimest päewa omale sündimispäewaks ja pidi selleks oma tõsiise sündimiseajale ühe aasta ja ühe päewa juure arwama. Düguise päraft oleksime nõnda juba aasta eest Fählmanni saja-aastast sündimise mälestust pidanud meele tuletama, aga vähemalt mull näis warem Fählmanni enese tunnistus kindlam olewat, kui Nocki ütlus. Wiimaks nimetame, et Tartu gümnaasiumi ja ülikooli nimekirjas Fählmanni sündimispäewaks 22. detsember 1798 on tähendatud, mis niisama wähe õige on. 22. detsember on tema ristimispäew. Sellest näeme, kui wäga sassis meie kirjanduseloo arwud on, mida muidu ei wõi diendada, kui kirikuraamatute najal.

Juba kaks päewa päraft Fählmanni surma tegi Õpetatud Eesti Selts õisujeks oma unustamata presidendi auuks seega jäädawat mälestusejammaft ajutada, et tema elulugu peaks kirja pandama ja Seltsi toimetustes ära trükitama. Fählmanni lähem sõber Kreuzwald täitis Seltsi soovii pääle ülesannet ja avaldas Seltsi toimetuste teise kõite neljandas wihus lk. 4—50 Fählmanni eluloo, et „sa mitte nimeta-

mata siit ilmaft ei lahkufks, et minu pörmu mitte aegade tormis laiale ei pillataks.“ Kreuzwald räägib Fählmanniist rohkem kui auusameelseft inimeseft ja osawast arstiift, ainult lühidalt nimetab ta Fählmanni tähtsust Eesti keele- ja muinasteaduse põllul. Kreuzwaldi eluloo põhjal pidas J. W. Jannfen 20. septembril 1870 „Banemuije“ jeltfis Fählmanni üle kõne, mis „Eesti Postimehe Kalendris“ 1871 lhf. 136—147 ära trükiti. Säält wöttis ta M. J. Eifen „Tähtjate meeste“ efimesesje andesje lhf. 26—46 ülesje. Miifama andis Eifen „Dr. Fählmanni kirjad“ ühte kimpu fogutud 1883 wälja. Et Kreuzwaldi teated igalühel faadawal on, fiis tähendame Fählmanni elust ainult mõnda ja liifame oma korjatud märkufed ja täiendusjed juure.

Friedrich Robert Fählmann fündis Koeru kihelkonnas Hao mõifas 20. detsembril 1798. Iifa Heinrich Johann, kes oma nime Fehlmann kirjutas, pidas Haol von Payfuli herra juures walitseja ametit. Nagu nime kõla ja amet tunnistab, ei olnud iifa enam orjapõlwe näinud. Wististi oli juba wanaiifa kuidagi omale priiufe muretjenud ja paremale eluforrale jõudnud. Muidu ei oleks ta pojale Sakfa wärfti nime Heinrich Johann pannud ega temale nii palju hariduift jaanud anda, et ta opmaniks tõusis. Meie Fählmanni ema Katariina furi poisi seitsemendal eluaastal, sellepärast wõtfiwad Payfuli herrased ta oma hoole alla kaswatada. Siin fai ta ka oma efimesje raamatutarkufe kätte. Kalkwere alg- ja kreiskool juhatafiwad poijiteje õpetufe kõrgemale järjele. 31. juulil 1814 wõis ta Tartu gümnaafiumi kolmandasje klassi astuda. Juba jõulufks 1817 jõudis ta gümnaafiumi lõpueksfami ära teha. Niffad waimuanded ja järeleandmata usinus pöörafiwad aegsasti kooliõpetajate filmad tema pääle, auus meel ja puhās jüda fogufiwad tema ümber falga sõpru, kes ustawufes furmani kofku jäiwad. Fählmanni raudne tahtmine pani juba fiin kõiki imeftama. Alma et ta kaebas, kannatas ta puuduift, nälga ja külma. Wäifjele rahafummale, mis iifa koduift wõis järele faata, muretjes ta oma teenimifega liifa ja aitas sellega tihti weel sõprugi. Paremat fuitäit ei lubanud ta enesjele iial. Ennem leppis ta kuiwa palufesega ja õstis ülejäawa raha eest omale arstiteaduse raamatuid. „Minuift faab üksford suur tohter,“ oli ta juba lapsepõlwes Hao mõifas tõendanud, kui ta furnud hiiri ja muid loome lõhfi lõifas, et nende siifkonda uurida, ja liiwa paberikastikesesje mõetis, et „rohtu walmistada.“ Ja kui kindlasti ta ettemõetud nõuufst kiini hoidis, oli

ta gümnaasiumis uuesti näidanud. Ta kogeles kangesti ja ei saanud siledat sõna juust. Korraga hakkas ta jelle wea wastu wõitlema ja paari nädala järel oli ta hool ja kindlus nii hääd wilja kannud, et ta sõprade imestamiseks terve laulu kogelemata sai üles ütelda ja iial enam ei kogelenud.

1818 aasta algusel, just kui Tallinna toompääl Gestimaa talurahwale priiust kuulutati, tuli Fählmann Tartu ülikooli tohtriks õppima. Et ülespidamist teenida, heitis ta ühe tohtri perekonnas laste õppimise ülewaatajaks. Selle eest sai ta prii korteri ja söögi. Aga et siin palju aega ilma tuluta ära kulus, temal iga silmapilk kallisk oli, jättis ta ameti maha, üüris omale Needahi majas wäikse kambri ja tarwitas kõike jõudu ja aega teaduste korjamiseks. Majaperemees sai aru, et uus üüriline wahel näljakäppa imes, ja usaldas temale 7 aastat otša korteri ja söögi laenuks. Häategijat ei unustanud Fählmann iial ära. Tohtriksjaamise pidul langes ta õnnesoowijate nähes wana Needahi kaenlasse ja tunnistas, et see auwääriline wanafene tema õnne rajaja olnud. Weel omas testamendis mõtles Fählmann oma häategijate pääle.

Nüüd pühendas Fählmann terve jõuu ja aja teadusele. Ta ei leppinud mitte arstiteaduse ettelugemistega ja harjutustega. Ta kuulas ka Homeeruse ja Plaato, iluteaduse ja ajaloo ettelugemisi ja omandas mõnda teadmist, mida efsaamil keegi ei küsi, mis aga haritud inimesel ja ifamaalasel elus väga waja on. Et kõigest jagu saada, wõttis ta tihti ööd appi ja harjus öösiise ülewalolemisega nõnda ära, et see temale nagu teiseks loomuks sai. Õppides ja awitades sammus ta edasi. Pea märkaswad waesed inimesed Fählmanni heldet meelt ja hakkaswad tema juurest abi ja nõuu otsima. Ülikooli õpetajad pidaswad temast suurt lugu. Prohwesjor Erdmann andis kliinikus raskemad haigusjed Fählmanni rawitfeda. Kui ta Tartust lahkus, soowitas ta arstiteaduse osakonnale Fählmanni, kes alles efsaami eel seisis, oma järeltulijaks ja andis oma haiged Fählmanni hooleks. Zumalaga jättes oli Erdmann noorele tohtrile kuulutanud, „et ta igalpool, kus ta ka Euroopas arstiks hakkab, õnnelikku ja õnnistatud tegewust leiab.“

Viis aastat oli ülikoolis mööda läinud. Fählmann tahtis efsaamitegemise palwekirja sisse anda. Aga ühe furnukeha lahtilõikamisel jõudis ta otšusele, et haiget oleks wõidud päästa, kui arstirohtusid dieti oleks tarwitatud. Ta kiskus palwekirja lõhki ja õppis weel kolm aastat edasi. Nimelt arstiteaduse wanema ajalooa püüdis ta dieti tuttawaks saada.

Aastal 1827 tõusis Fählmann arstiteaduse tohtri auu sisse. Tartu walis ta oma tööpõlluks, kuhu ta juba üliõplase põlwes mõne wao oli ajanud. Pea oli ta otsitavam arst terwes linnas ja ümberkaudu. Aga need olivad enamasti waesed, kes arstiabi ei jõudnud maksta, kellele ta weel tihti rohuraha pidi andma. Tööd oli, saamißt wähe. Sala pidi Fählmann päew otja ühe haige juurest teise juure jooksuma. Tema teaduslik tublidus ja tegelik osawus jäiwad esiotsa kõrgemate ja rikkamate ringfondade eest warjule. „Wiimaks aga, kui ta — nagu Jakob 7 aastat Raheli pärast — niisama kaua lugupidamise pärast oli orjanud, sai tema nimi korraga kuulsaks ja ta oli wastuwaidlemata aastad otja kõige esimestes ringfondades kõige otsitavam arst,“ ütleb Bertram-Schulz. Töö kaswas järgesti ja käis juba tema terwise pääle. 1830 külmetas ta kangesti ja hakkas kõhima. Palawik tuli juure. Sõbrad wangutasiwad pääd. Fählmann tundis ise ähwardawat hädaohtu. Kindel ja julge nagu ta oli, ajas ta raua tulijeks ja põletas ise oma käega faks suurrt haawa rindu! Walupäewad ja uneta ööd tuliwad, aga Fählmann sai haigusest wõitu. Suwine õht wäljas maal kosutas nõnda, et ta kolme kuu tagant terwisega Tartu tagasi pööras. Aga haiguse seeme jäi jalaja idanema.

Fählmann armastas oma rahwast. Armastus ajas tegusid tegema. Ta tahtis oma rahwast awitada, harida. Selleks ajutas ta mitme ärkka sõbraga 1838 Õpetatud Cesti Seltsi. „Tehkem usinasti tööd! Tahtmisest ei tule mull puudu, aga kust aega wõtta?“ Siiski keelega ja kirjaga äratas ta osawõtmisele. Tõmbas ise ja kihutas teisi taga. Seda wõis ta seda enam, et ta 1843 pärast M. v. Huecki surma Õpetatud Cesti Seltsi esimeheks waliti. Muude asjade seas nõudis Cesti raamatuladude korraldamine pisemates linnades, mida Hueck ajutanud, palju waewa ja hoolt. (Waata Postimees 1899 Nõ 36: Meie raamatukauplemine 60 aasta eest). Aasta warem oli Fählmann pärast D. H. Jürgenjõoni surma ülikooli Cesti lektoriks walitud. Ohk küll inimesed „nahkse pääajuga ja nahkse jüdamega“ aru ei saanud, kust Fählmann uue ameti pääle aega ja himu wõtab, ei lükanud ta pakutud auu ja kohust mitte tagasi. „Mis teha, ei oska keelt ega kirja, pannakse waesefe humniku otja, laulgu, kuidas juhtub,“ naljatas ta sõbra Kreuzwaldi wastu. Aga Fählmann on ka uues ametis Cesti keele harimiseks ja tõstmiseks oma 7 aastase tegewuse jooksul tööd teinud, nagu ei keegi enne teda selles ametis ja wähe pärast teda. Weel uusi koormaid tõi 1843 aasta. Ülikooli nõuukogu kutsumisel hakkas ta ülikoolis arsti-

teaduse üle ettelugemisi pidama, mis ta 1845 aasta lõpuni tegi. Juba varem (1837) oli ta Raajani ülikooli prohvessjoriks kutsutud, aga ta jäi Tartu. Siin oli tööd ja tegemist küll ja siinne töö ja tegemine oli temale nii armsaks läinud, et ta ei raatsinud lahkuda. Pääle selle liikus temal jala-soov südames: veel mõned aastad arstiks jääda, siis jeda ametit täiesti kõrvale heita ja veel ainult Eesti keele uurimisele ja Eesti muinasteadusele elada. See soov kasvas iga aastaga jeda kangemaks, et ülirohke töö all termis nõrkes. Aga ikka ei leidnud ta mahti väsimud olla ega puhata. Üks töö ajas teist taga. Novabel 1846 kaebas ta ijeäraniis väsimuse, uneta oleku, kopsuhaiguse üle. Aga juht nüüd ootas teda kõige raskem waev. Koolera ilmus Tartu. Hommikku kella 7-ist kuni kella 1 ja 2-ni öösi oli ta jalul ja hommikust öödkki ei antud talle tihti mitte rahu. Wahest sai ta paljalt 2 tundi magada. See andis kõhnale termisele viimse hoobi. „Ma olen otjas, nagu waewalt kaamel otjas wõib olla, nõnda et nõelafilma läbi wõiksin minna. Luu ja nahk!“ Üksnes waim jäi wärskteks ja elawaks, ka nalja ei jätanud ta. „Minu juustel ei ole aega halliks minna, nad langewad ennem wälja,“ kirjutab ta 1849 jälle Kreuzwaldile. Aga mõte ei lahku ikka veel, et ta veel suure teekonna Eestimaalet ette wõtub, kus ta kõik Kalewipoja mälestuskojad läbi käib ja Kalewipoja laulud ja jutud üles kirjutab. Aga teine, pikem teekond oli temal juba jalge all. 1850 a. jürikuu 10-dal päewal hommiku wara äratab ta abikaasa üles: „Wõta tuli üles, juba tuleb!“ Ruttu süüdatakse küünal põlema. Wereoja wenib suust. „Soola!“ saab haige veel hüüda. Siis on ta oma elukorra lõpetanud.

Suur ja sügaw oli lein termes linnas. 14. aprillil kanti ta wiimsele hingamisele. Kõuge õpetaja H. Hollmann pidas surru soowi mõwda hauakõne, mis ka trükkis awaldati. Kõne põhjaks pani ta laulu: „Mis waewab sinu südant.“ Lihtne raudriist tähendab paika, kus wäsinud teekäija rahu leidis.

Abielusje oli Fählmann 1832 aastal Henriette Reidemeistriga astunud, kes Põltsamaalt pärit. Selles abielus sündis neli poega. Esimene, Johann Friedrich, suri 2 päewa wana, neljas, Johann Karl, 10 kuud wana. Teise poja, Friedrich Johanni, sündimise puhul (1835) kirjutas Fählmann tuttawale naesterahwale: „Laupäewa õhtu kingiti meile pojukene. Tõotab tubliks meheks saada. Üsna tähele pannes waatas ta oma hälli. Ta arwab küll, et ta wähemalt mõni prints on were poolest. Ta lasseb ka dieti südamest tänada tanukese ja sukade

ja kingade eest ja tahab Teie käele ije juud anda, kui Teie meile Tartu külasse tulete." Kolmas poeg, Robert Friedrich August, sündis 1837. Isa surma ajal olivad mõlemad elus lapsed lootusrikkad kujud. Aga kumbki ei ole isa, ema ja sõprade lootusi täitnud. Isa karistus puudus ja harva jõuab ema arm üffinda wallatutest poistest jirgeid mehi kasvatada. Mõlemad juriwad ka noorelt. Friedrich Johann jõi kogemata uimase pääga kihwtist jooki ja juri 16. noowembril 1870. Robert Friedrich Augusti eluküünla kustutas juba 6. aprillil 1864 tiisikuse haigus ära. Lest ema leidis alles 19. aprillil 1874 surmas leinale lepitust. Terwe pere hingab Tartu surmuaias üheteise kõrwal jellejama risti warjus.

„Reha poolest oli Fählmann kestmist juurust, musta werb, pää kaju näitas selget Soome laadi: mustjas näojume, wäitjed, kawalasti waatawad, hallpruunid jilmad neljamurgelistes, sügawates aukudes, natufene teraw konksis nina, tugewad, kõrgeid jalad, juu ümber lehwis sagedasti pentjik-pilkaw naeratus ja külwas nalja nagu jeeni. Haigete juures käies oli ta tõsine, kasina kõnega, wahel kare. Ei iial jäänud ta jeekundi kauemaks, kui hädasti waja oli. Tuli ta kogemata haige juurest jöögituupa ja pakuti temale klaas teed, siis läks ta harjakalt mööda ja jõnns: „Ei ole aega.“

„Fählmann oli jündimise poolest eestlane. Tall olivad kõik Tuurani rahwajoo hääd omadused, halvadest wiisidest ei olnud temal ühteainust. Üffi iseeneje, oma kõrge waimu ja raudse usimise abil jõudis ta jellele kõrgele seijukohale, mis temal pärast oli, kui ta kõige rohkem armastatud arst limas oli. — Fählmanni rahwus jeletab, mis pärast tema hiilgaw elutee esiotja nii waewaline oli. Sellest tõusis aga see kasu, et tema mitte nagu haritud rahwaste õpetatud mehed pimedast pääst wanemaid juuri mehi ei uskunud. Riijugust tundmist ja wangiustust eestlasel ei ole, nagu sakstel ja prantslastel oma kuulgate meeste tõttu, sest et eestlastel teaduses weel juuri mehi ei ole. Riipea kui eestlane haridust saanud, kahtleb ta tingimata kõige üle, mis nõndasamati endijest ajast pärandatud ja mida karwa päält ei saa selgeks ja tõeks teha.“ Nõnda Dr. Georg Bertram-Schulz, kes muidu kedagi naljalt ei kiida, waid häameelega igaihte torgib. Fählmanni aga peab tema kõige armjamaks mälestuseks omas elus. „Kes sai jelle algu-

päralise, läbi ja läbi auusa mehega, selle anderiffa terwisefunstinifuga, selle rõõmsa lõbutundjaga elus ligemalt tuttawaks, ilma et ta soovi tunneks, tema warase haua pääle kõige kaunimaid jumupärgasid panna!"

Kui Eesti rahwas oma paremaid poegi nimetab, siis on Fählmann alati ka nende hulgas. Mis pärast Fählmann üks rahwa paremaid poegist on, seda ei oska rahwas selgesti wälja ütelda. Need paar piisukest juttu ja laulu, mis Ma-rahwa kalendri kaudu rahwa kätte ulatastiwad, ei jõua kellelegi jäädawat tähtsust anda, mida järeletulewad põlweid weel tänuga mälestawad. Keeleuurimised, mis päälegi wõeras keeles kirjutatud, ei wõinud iialgi kaugemate ringfondadeni ulatada. Muinasjutud ja muinasteadlised kirjeldused, mis üleüldist imestamist äratastiwad, jäiwad rahwale Saksa keele pärast niijama wõeraks ja jäiwad alles meie päiwil ümberpanekute abil temale tuttawaks. Ja sellegipärast on rahwas Fählmanni üle auustawa otjuse teinud ja otjus on põhjendatud ja õige, et Fählmann üks meie rahwa parematest poegadeist on.

Selle otjuse lõimelõngad on Fählmanni arstlik tegewus fedranud. Juba üliõplase põlweis andis ta Tartu waestele rohkesti arstiabi. Ehk see küll palju tema karmat aega ära kulutas, ei wõtnud ta siiski arstindouu ja abi eest iial maksu, waid lükkas iga taju tagasi. Minult harwa ei põlganud ta maksu, kus ta teadis, et andjal tõesti kerge anda oli. Aga niisuguseid kordasid juhtus wähke, sest kudas on waejel kerge anda? Alles siis hakkas rahateenistust tulema, kui professor Erdmann Tartust lahkudes omad haiged, kes jõuukama jeltskonna liikmed, tema rawitsjeda jättis. Aga see ei kahandanud kuidagi Fählmanni meelt ja heldust waeste vastu, waid tuli otje waestele niijama hääks kui Fählmannile enesele. Fählmanni lahkus ei lõppenud weel mitte lahke nõuandmisega ja rohusedeli kirjutamisega, waid Fählmann laskis waestele ka rohtu ilma hinnata apteegist anda ja poeji elukinnitust päälegi. Tema põhjusemõte oli: Andke, siis peab teile antama. Ja ta ei jäänud selle põhjusemõttega häbisje. Kui ka esiotja sõrmed kukru põhja puutusiwad, kukkur täideti ikka uuesti ja mida kaugemale, seda suurema kuhjaga, nõnda et kukru peremees wiimaks jõuukaks meheks tõusis. Ta pidas aga ülekohtuks, kofkuwoolawat wara oma kajuks tarwitada. Tema elukord jäi lihtsaks nagu noores põlweis. Sõnuist ei wõinud temale sellepärast keegi ette heita. Ta oli heldem

kui helde, mida abiotfijad igapäew uuesti saiwad tunda. See wõitis kõikide südamed. — Pääle selle o jawõtlik meel. Kui ta haigetega ümber käis, ei olnud ta mitte neile wõeras tohter, waid sõber ja häätegiija. Ka sääl, kus teadmine lõppis ja abiandmine enam ei awitanud, kinnitas Fählmanni soolatud kõne ja o jawõtlik wiis haiget. — Siis tema teaduslik tublidus ja tegelik o jawus tohterdamises. Meie ei ole küll mitte asjatundjad, waid kordame ainult asjatundjate otjust, kui tähendame, et Fählmann oma teaduse põllul üks päämeestest (Koryphäe) oli. Sa laialine lugupidamine ja abiotfijate hulgad annawad tunnistust, et tema oma teadust ka oskas teoks muuta. Wõtame kõik jeda kokku, siis saame aru, mispärast Fählmann omal ajal kõigist Tartu linna arstidest mitte ainult kõige kuulsam ja otstawatam, waid ka kõige lugupeetawam ja kõige rohkem armastatud oli. Digi wiiskümmend aastat on Fählmanni furmast mööda, aga ikka elab tema mälestus wanakeste südames, kes teda weel näinud, kustumata ja wäheje kõnega wanakese juu woolab üle kiitusest ja silm lööb särama, kui ja aga Fählmanni nime juhtud nimetama. Sa jeda kiitust ja auustust kuulutab igamees, olgu ta jaks ehk jant.

Kui juur usaldus Fählmanni wastu oli ja mis Fählmann wõis, ilmus ijeäraniis foolera ajal 1848. Fählmann ije kirjutab esimesest foolerahaigest Tartus: „Pühapäew 25. juulil kutjuti mind Dorchen Sürgensohni juure. Säle waade! nägu hall-lilla, silmad finistesje aukudesje wajunud, nina teraw, nägu wana ja külm, keel helekollane, jääkülm, nõndajama hingewõhk, werelöök 115 ja enam, ihu kuiv, jaha, frambid, offendamine, hää küstumud ja kare, arusaamine kaurikene. Sa oli reede omas niiskes ja madalas aias kõrgete peenrate wahel istudes päew otja kitkunud ja laupäew oma õe Reedagi juures marju korjanud ja liig rohkesti söönud. Pühapäewa hommiku wara jäi ta haigeks.“ Terwe linn on hirmul. Haigus laguneb laiale. Esmaspäew jääb Schrammi õllepois Mihtel Tõns haigeks, teisipäew kutjutakse Fählmann kaubahoowi appi. Ges ja taga peab Fählmann olema. Neli nädalat otja saab ta waewalt mahti emast riidest lahti wõtta ja istub wõsel mõne tunni kojutuseks sohwa pääl. „Null on aga ka wäga palju õnne olnud foolerahaigete rawitsemises, mis eest ma küllalt ei wõi Zumalat tänada. Et rutuline abi pääasi on, siis tegin ma kõigile oma hoolealustele kangesti kohuseks, kohe ju esimeste märkide juures minu järele jaata — ma ei paneks pahaks, kui mind ühel keskööl kümme korda ilmaasjata kutjutaks, paneksin aga wäga pahaks, kui ma hommitu

hooletusesse jäänud haiget leiaksin. Argadele andsin ma julgust, liigjulgeid sõitletin natukene, hooletud wapustasin unest ülesse. Sellepärast on mind igalepoole aegasti kutsutud ja tarwitatud wahendid ei jätnud oma abi andmata.“ Aga kõik see lõpmata hool ja töö, mis üksnes abitarwitajate ligimeste päälle mõtles, ial enmast meele ei tuletanud, andis abitooja tervisele hoobi, mille wastu abitooja rohtu ei leidnud.

„Waadake seda weel kord tema tohiriametis, pangem tähele seda hoolast muret, mis ta oma töö kallal kandis! Kui pikkamisi, kui suure järelemõtlemisega jagas ta tõbistele rohtu wälja, kui ettevaatlik ta oli, enne kui mõni uus rohi jälle käpile wõeti. Ja oli ta korra näinud, mis imet sügawa mõtlemise järele jagatud rohi wõis teha, siis oli tähi töö temale teist rohtu paremaks kiita: Fählmann tundis omad rohud ära nagu sõjaülem oma wäemehed. — Ja siis pangem tähele, kui heldesti ta oma haigetega ümber käis: ta oli nende troost, nende kinnitus, nende nõuumees. Kuhu Fählmann astus, jäält pidi ju wägijä hädä ja ahastus ära taganema! Ta oli nende isa, nende tugi, nende wiimne lootus. Küüfigem wanema rahwa käest, kes teda weel on tunnud tema ametitöös ja talituses: sadade kaupä liigub jutte rahwa juus, mis kõik tema heldust ja ühtlasi kindlat meelt kiidawad. Sial ei maksnud tema silmis waene sellepärast wähem, et ta waene oli, ega rikas ja suur tema rikkuse ja juuruse pärast rohkem. Igaleühele ühetaja abij ja waluwähendamist! Tema ei kummardanud mitte kaela rahakoti ees, aga tõsine hädä leidis tema alati käepärast abile. Raha eest, maksu pärast ta mitte kunagi jammu kaugemale ei käinud kui ilma rahata, ega taganenud pikema kui käigu eest tagasi, kui jäält maksu loota ei olnud. Mõnda siis wõis teistel arstidel õigus olla kaewata: Fählmanni hale meel rikkawat linnarahwa hoopis ära, kes nüüd kõik kätte nõudwat, sest kui mujalt ilma rahata saada ei olewat, — Fählmanni käest ommeti. Jah, tõsi oli: Fählmann jäi oma waeste abiantjaks ka pärastpoolegi, kui temal hull juurt ja kõrgemat sugu rahwast arstida oli, kui usked teda otsisiwad ja kõrged tema kannul käisiwad. Ja mitu korda on mõni peenikene proua ja mõni suur preili kaua pidanud ootama ja kord teise järele saatma, sest et Fählmann mõne waeje külanaese ehk wiletja töömehe walusängil talitses ja järele mõtles. Tema silmis ei olnud nad kõik kokku muud midagi, kui hädalised, ühetaja abi tarwitawad — inimesed.“ (F. W. Jannsen.)

Kuldlõngalist koet kudus selle lõime sisse teadmine: Fählmann armastab meie rahvast ja kostab meie eest. Misugused mõjud tegewad oliwad, et Fählmann mitte nagu palju teisi enne ja pärast teda oma sugurahwale selga ei pöörnud, waid teda soojas südames kandis, jeda ei tea meie. Wahest ei läinud selgituseaeg, kus palju inimesedigustest ja inimejearmastusest räägiti ja julgesti iga rõhumise wastu wälja astuti, ilma jälgita Fählmannistki mitte mööda. Tema wastafed tõendafiwad alatafa, ta olewat selgituse usu jünger, rationalist. Weel Fählmanni hauatõnes püüab õp. Hollmann jeda etteheitmist tagasi tõrjuda, aga meie arvame, ilma põhjusteta. Umbusklik ei olnud Fählmann foguni mitte. Teda täitis elaw usk Jumala sisse ja kindel lootus tema abi pääle andis jõudu kõiki eluraskusi kanda. Aga kirikliku mõdedupuu all ei anna tema usk mitte täit mõetu wälja. Seega ei taha meie kuidagi Fählmanni pääle kiwa wifata. Ta oli oma aja ja oma aja usuwooluse laps, nagu jöber Kreuzwaldki ja palju teisi. Selgituse usk oma inimesesoo armastuse aatega on meie arwates jägawasti Fählmanni pääle mõjunud ja temale rahwuslistes küsimustes iseäranis kauni seisukoha kätte annud. Aga wahet on olemas. Kuna selgituse aeg rahwuslijed waheseinad maha kiskus, kosmopolitismuse tõrgeks tõstis ja „miljonid oma kaisju“ püüdis:

Langegu nüüd ümber kaela

Armastades kõik maailm!

ei jõudnud selgituse wool Fählmanni mitte keelda südamlikku armastust ja osawõtmiist iseäranis selle rahwakese poole pöörmast, kelle keskelt ta üles oli kaswanud ja kelle rõhumist ta igapäew filmaga pidi nägema. Et ta ise selle rahwa laps oli ja lapsepõlwes ainult selle rahwa keelt kõneles, siis ei jäänud tema filmi mitte pääliskaudse nähtuse ja kareda koore pääle peatama, waid tungis siju sisse, hakkas rahwa hingeelu waatlema. Ja see hingeelu wõttis wäljastest toorustest hoolimata Fählmanni hinge wangi ja muistepõlwe iluehted, mis wõeraste eest kirstu põhja ära peideti, hiilgafiwad Fählmanni kui omase mehe ees imeäral. Leekima ajas selle tuluse wärste priiuje õhk, mis Brantfufemaalt kõige pimedamate nurkadeni wälja woolas ja ka meie kodumaa paremate poegade paled pani õhetama. 1817 jõudis priius Fählmanni kodukohta, 1820 „tuli priius meile ka.“ Uut ilukewadet oodati rahwale, uut ilukewadet ka rahwa waimule. Rahwa waimu nähti hariduse tiimul juba taewatõrguseni tõuswat ja ka kodumaa kaaskodanikka ühes kiskuwat. Rosenplänter trükib juba gymnaasiumidele Gesti keele õpetuseraamatuid

walmis; Luce ajutab Saaremaal Eesti keele harimise jeltsi, Rosenplänter ajakirja; Masing junnib „Originalblätter'ide“ (Alguslehtede) kaudu südasaksu Eesti keelt õppima ja lugema; wanem Oldekop ja Roth, pärast Masing hakkawad Eesti keeli ajalehte wälja andma. Kuidas pidi see kõik elawa nooremehe pääle mõjuma, mis juuri lootusi rahwa parema käekäigu kohta äratama!

Uga priiuje kuulutamise sooja päewa ja esimeste kewadelindude tulemise kannul ei käinud mitte ilukewade õitega ja külwiga, waid rahe rains ja raitjak kattis wiimse kui lootuse õie. Rahwa majanduslik eluford ei paranenud kuidagi, waid läks ühtesoodu alla mäge. Üleüldine waesus, puudus, nälg, meeleäraheitmine tõusis walitsejaks. Hariduse kasuks ei sündinud pea ühtigi. Rõrgemate seisuste ojarõtmine rahwa keele uurimiseft ja rahwa kirjanduse soetamiseft muutus pea leiguseks, mitmeti põlgtuseks. Nastakümmend, mis priiuje kuulutamise järele tuliwad, loeme kurwemate sekka Eesti rahwa kurwas eluloos. Mis ime, et petetud lootused rahwasõbra meele mõrudaks tegiwad. Ta hakkas kurwade nähtuste põhjuseid wälja kaewama. Mis ta leidis, ei olnud rõõmustaw. Keel ja kiri kuulutas seda maailmale ja ütles lauja suu sisse ära, mis ütelda oli. Süda ajas paluma, manitsema: Tulge alla ja awitage!

Rõnda wahest on Fählmanni seisukoht Eesti rahwa wastu tekinud. Kirjalikud tunnistused puuduwad.

Pangem seda seisukohta lähemalt tähele.

Meie küsimine: 1. Mis arwas Fählmann wanadest eestlastest eme jakslaste tulemist? 2. Mis tõiwad mõdegawennad ja katoliku preestrid? 3. Mis tähendas eestlaste kohta usupuhastamine? 4. Mis mõtles Fählmann omaft ajast? 5. Mis lootis Fählmann tulewikust?

1. Ikka kaebab Fählmann, et Eesti wanema aja kohta ajaloo hallikad nii kuuwad ja kehwad on. 1843 kirjutab Fählmann uurimise töös „Über die Declination der estnischen Nomina“ (Eesti nimesõnade käänamisest): „Misjuguused asjad on need, mis järeltulewale põlwele ühe rahwa täielikust iseolemiseft ja iseloomust kuulutawad? Kus selgesti kirjutatud ajaloo sõna puudub, jääb teewad seda ehitamise ja laulukunsti järele jäänud mälestused, mis meie ajani ulatanud, ja mitmesjuguused asjad, mida mulla rüppe maeti ehk kogemata sinna juhtusiwad, ja mis juhtumine ehk uudishimu jälle päewawalgele toowad. Mis

oli eestlaste endine põlv? Kas ei ole eestlastel ühtegi mälestust, mis teadust annaks nende minewikust? Wandaalide sarnased wõitjad häwitasiwad wana jälgita ära ja asjata pärid nende kasiinate kirjatumistuste käest, kuidas siin oli, enne kui sai, nagu ta praegu on. Ehituse jäänused ei ole meie päiwini ulatanud, sest linnad ja ehitused pidiwad küll esmalt ja iseäranis laastamise tujule ohwriks langema ehk wõirjate sunnikantsidele materjaaliks olema. Muinasaja kirjutatud luuletöösid ei ole Eesti rahwal ette näidata ja kodumaa süles hingawaid wanu asju mõistab ajalookriitika ja lahutuseteadus wõderaste omaks, kes ajutiselt meie randabel ja teedel käinud.

Uga sellest rääkimata, et häda ja tarwitus põhjamaal ehitusi ehitas, — sellest rääkimata, et luuletööd lauludes ja muinasjuttudes aastatuhat otja rahwa juus endid alal hoidnud, — rääkimata sellest, et Eesti rahwas wabama iseteadmise uuel ärkamisel mullapõues leitud wanad asjad oma esiwanemate omanduseks saab tunnistama — sellest kõigest rääkimata peame keelt kõige ülemaks mälestusejambaks pidama, mis rahwa minewikust tunnistab. See paraku närtsiw keel seisab nagu juure kunstitöö ware meie ees. Keelt nimetan ma kunstitööks — ta on jeda niisama hästi, nagu iga muu kunst. Paabelist lahkudes sai iga rahwas oma jao kaaja ja tahame jeda jagu toore materjaali aruse panna, siis löi nüüd iga rahwas sellest materjalist oma kunstitöö, ilusa ehk vähem ilusa, ja see kunstitöö tunnistab nagu iga teine kunstnikkude osawust üles. Ja nõnda peame ka meie, kui meie Eesti, selle kõige seadusekorralisema keele sisse jügawamalt sisse tungime, häädma: Selle rahwa minewik, kes selle keele löi, ei olnud mitte tühine, kui tema teod ka mitte ei peaks olema ajaloo paberilehtede pääle üles kirjutatud." (Waata ka C. N. Jakobson, Kolm isamaa kõnet, 1. tr. lhf. 17—18).

Selle keele ilu imetelemast ja kiitmast ei wäsi Fählmann ära. Minult Koidula kõige kaunimatest lauludest leiame sarnast waimustust ja tuld. Keele abil püüab ta ka Eesti minewiku päält udu lahutada. Tema sellekohased arwamised on kõnesse: „Über die Dialecte der estnischen Sprache" (Eesti keele murretest) kokku wõetud. Eesti keel ei ole mitte Soome keele tütar, nagu Ahrens seletab, waid Soome keele õde. Eesti alguskeel (das Ureestnische) oli see keel, mis eestlastel siis oli, kui nad teistest Soome jugu rahwastest lahku läksiwad ja praegustesse ajupaikadesse rändasiwad. Et nad kõige kauge male õhtu poole tunginud, siis nimetasiwad nad oma uut kodu „Eestimaaks." Maa, kus semmi nende pühama paik ja Jumala kuhu seisis,

jai neile Permits = Pärnamaaks, maaks, mis kõige tagapool seisis (das hinterste oder letzte Land). Minult Tallinna murde rääkijad on päris eestlased. Tartu murde rahwast peab Fählmann liiwlaste ülejäänud hulgakeseks. Liiwlased olnud arwurikas rahwas Väina kallastel ja Riia lahe rannal kummi Pärnuni. Lätlased seisnud nende käsu all ja elanud kaugemal mamermaal liiwlaste naabruses. Liiwlased pidanud esimehe Saksa päälekäimise tormile vastu panema. Palju jäänud otja. Lätlased heitnud sakste liiki ja tunginud liiwlaste küladesse, kes eest metsadesse peegu läinud. Sakste lossid kinnitanud uut lätlaste omandust. Iffa kaugemale põhja poole aetud liiwlasti, kummi nad Ugania eestlased eest ära tõrjunud, ise lõuna poole Emajõe elama asunud ja aegade jooksul Tartu eestlasteks muutunud. Tartu murre ei olewat muud, kui Liivi keel. Tuba warem oli Laiuse õpetaja H. G. von Zannau püüdnud näidata, et Liivi keel dieti Gesti alguskeel olewatti. Liig suurt wahet ei leia Fählmannu Tartu ja Tallinna murde wahel siiski mitte. Wahe wähenemid seeläbi, et wanemal ajal õpetajate jumalateenistuse raamatud käsikirjades käest kätte käinud, edasi laenatud, muudetud, parandatud, mõlemate murrete sõnu ja wormisid sisse wõetud. Meie teame weel rohkem kui Fählmann. Joakim Rossihniuse kirjade eeskõnes näitasin ma, et wanemad Tartu murde raamatud muud ei ole, kui Tallinna keelsed ümberpanekud, mida pisut Tartu murdega jalgiti. Et liiwlased Tartu eestlasteks muutunud, ei usu meie päiwil keegi, Fählmann aga otsib oma arwamisele weel teisi tugesid: „Eestlased elawad külades koos, tartlased pea ainult üksikutes taludes. Gesticlane on rikas laulude ja muinasjuttude poolest, Emajõe ümberkaudne maa on temal klassikaline maapind, nõnda et isegi kaugel elaw järwlane ja wirulane waimustusega Emajõest kõneleb ja laulab ja iga asja tema kallastel tunneb. Tartlasel ei ole laule ega jutte, mis iseäranis Emajõe ja tema ümberkaudset maad mälestaks.“ Ka muidu ei pea Fählmannu tartlastest ega Tartu keelest suurt lugu. Et Tartu kirjamurra Tallinna kirjakeele sisse peab ära uppuma, on Fählmanni seisu-kohest iseenehõhest mõista.

Tallinna murde iseäraliste omaduste najal harutab Fählmann, et wanad eestlased hariduse poolest soomlastest kaugemale ette jõudnud. See ei olewat ka mitte ime. Gesticlased puutunud muu Euroopaga rohkem kokku kui teised Soome sugu rahwad. Sedasama tõendab ka Fählmann Gesti muinasusust. Muinasusu riismeid leidnud Fählmann iseäranis Järwa- ja Wirumaalt. Eäält jaanud ta maailma loo-

miseloo, jääl, nimelt Ebarere mäel, olnud Taara ülem auustamisepait. Taara usust seletab Fählmann ebasi, et eestlased juba enne ristiusu tulekut ainu jumala auustajad (monotheistid) olnud. Seda wanad soomlased ei olewat olnud. Nad hoidnud paljujumalate kunnardamisest ristiusu tulemiseni finni. Jumal olnud üleüldisem nimetus, jumalus, mida ka teistele olemistele antud: raha on tema jumal. Sõna Jumala tüwe olewat jume = tugewus, wägi, jõuu märk, jõuu puna näos. Jumetu = ilma jõuuta; ära jumetama = hirmu pärast lödwaiks minema, kahwatama. —al olewat sõnasümitaw lõpp ja Jumal tähendawat jõuurikast, wägewat. Ristiusu toojad walinud ristiusu Jumala nimetusjeks emem sõna Jumala, et mitte ülema jumala Taaraga ka mitte tema teenistust alal hoida. Nagu asjatundja ise aru saab, läheb Fählmanni seletus sõna „Jumala“ sündimisest Castrèni arwamisest hoopis lahtu ja läheneb tähtsalt Budenzi ja Setälä uurimistele.

Edenenud teadus ei jaks mitut Fählmanni tõendusit enam õigeks pidada, aga omal ajal olivad nad tähelepanemise wäärilised ja on praegugi weel uurijale kajulikuks materjaaliks.

2. „Muist märk seisiku ajaloo raamatus, kus esmalt Saksa jalg Eesti pinnale astus. Seisuse, rahwuse ja usu walearwamisestega (Vorurtheilen) tulivad sakslased meie maale. Riiütel pidas ennast mõneks ülemaks olemuseks eestlase kõrwal, keda ta rõõwis ja oma weoloomaks tegi. Linnad jäiwad rahwale ja maale ilma tähtsujeta. „Saksa keele ja auusa sündimise“ nõudmised tegiwad eestlajel wõimatuks linna haridusekohtadest ja käsitööst ja kauplemisest kuidagi losa wõtta. Nastasjadade jookkul oli sakslajel korda läinud eestlast elajaks alandada — mispärast iseoma teo üle tarwis imestada ehk kaewata? Ja preestrid? Taara teenistus kaotati waljusega ära — mis anti rahwale jelle wastu? „Kroonikafirjutajad ehmatajüwad, et wanadel eestlastel ristiusk ei olnud külge sündinud (angeboren).“ „Mis katoliku waimulikud rahwa seas toimetanud, ei tea ma mitte — jumalateenistust peeti Ladina keeli ja 400 aasta sees Meinhardist Kettlerini pandi ehk wahest 2 Eesti raamatut kirja. Mis ime, et waene, mahajäetud rahwas nende wäheste raasukeste külge oma hinge sidus, mis tema wanaft usust olivad üle jäänud. Wana Taara teenistus kuiwas kokku ja usk muutus ennast wäiklaseks ebausuks tagasi, kus ebaajud ja wiirastused elutsesiwad. Ja sinna juure tuli weel rohkesti Saksa lijandust. Kui palju on sellest ebausust (mis Böcler omas raamatus kirjeldab), eestlaste oma? Kui palju on

jakstelt eestlaste poole läinud? Ma tunnistän, jarnaseid narritempa ka jakslaste juurest leidnud ja ka siin ja jääl jellest lugemid olewat. Ja ütleme, kōif oleks eestlaste päralt, — mis kahju tõuseks jellest ristiusule ja inimesearmastusele? Need ilmafüüta lapselikud arwamised wõtawad ristiusult vähem tema wäest ja jumalikust olemisest, kui nii mõni mõttewastane kirikuõpetus, mis inimesed üles leidnud. Rahwa walgustus (Aufklärung) oleks need petfikud arwamised ammu juba ära peletanud, kui aga jakstel eestlaste walgustamisega tõsi taga oleks olnud.“ Mõnda Fählmanni õigus katoliku ajajärgu kohta, mis raamatus *Scriptores rerum Livonicarum* lht. 681 lugeda on.

Uus usk ja uue usu haridus ei mõjunud ka Eesti hariduse ja keele kohta kosutades ja kaswatades, waid enim häwitades ja kahandades. Ühes kõnes (*Über die Dialecte in der estnischen Sprache*) tähendab Fählmann niisama karmilt: „Saksa wõtjate mõju eestlaste pääle ei olnud mitte hää (wohlthätig). Waba rahwas sai orjarahwas, kōif wana haridus kadus käest ja eestlane alanes oma isanda tööloomaks. Saksa sumiwalitjuse aastajadadel ei wõinud keele eduist juttu olla, küll aga tagurpidikisumiseist. Isegi ristiusul ei wõinud keele pääle mõju olla, sest et katoliku ajal eestlaste ristiusk pahem (ärger) kui halb paganusk oli, sest pääle ristimise ei olnud midagi, mis eestlast ristiusu külge kōitis, sest jumala-teenistust peeti Ladina keeli, üfsikute hingede eest ei kantud hoolt, ja et ka ewangeeliumi usk Eesti keelt ei ole muutnud, näeme jellest, et jumala-teenistuse raamatud folgitud Eesti keeles kirjutati ja jeda ka weel praegu sünnib.“

3. Ewangeeliumi usu mõju ei wõinud esiotsa sügaw olla. Uus usk sumiti niisama pääle, nagu wanasti katoliku usk. Et isandad ewangeeliumi usku heitsiwad, pidiwad ka orjad ewangeeliumi usu wastu wõtma: *cujus regio, illius religio*. Kelle maa, selle usk. Alles aegamööda hakkas uue usu akna läbi pijut walgust meie rahwa hingekambrisse wilksuma. Aga aknaruudud oliwad tahmatanud, uue usu õpetajate keel waewaline ja peaaegu arusaamata. Wähehaawal ja segaselt tungis õpetus rahwa seffa. „Eesti raamatuid trükiti, millel keel oli, mida terwete ridade kaupa, terwetes laufetes waewalt Eesti keeleks wõib tunnistada, mida meie aga niisama hästi Siiria ehk Malabari keeleks wõime pidada. Piibli ümberpanek ilmus auusjas kujus. Mõne aasta pärast oli keeletundmine nii kaswanud, et edasiõudumise

üle digusega peama imestama," tunnistab Fählmann. Selljal ajal hakanud ka õpetus paranema. „Koolid on tõusnud, õiged arvamised usu kohta sügavamale tunginud, eestlane ostab lugeda ja kirjutada ja saab eluolekust paremine aru. Õpetajad on jeda eestlastele kõik pakkunud. Põhja jõda jättis nende hooleks rüüstatud maa, toore rahwa, kes fibedamate elutingimistega heitles. Lühikeses 136 aastas on nad otse imet teinud, enam kui kellegi muu maa waimulik seisus, kus juures neil tüdinemata ja järeleandmata takistustega wõidelda oli, mis teised seisused walmistajiwad.“ (Script. rerum Liv. lhf. 682—683.)

4. Oma aja kohta teeb Fählmann hoopis käremaid otjusi. Minus paik, kus rahwale walgust soowitakse ja püütakse, on tema meelest Õpetatud Eesti Selts. Endine sool, kirik ja õpetajad, on tuimaks läinud. Esmiseses kõnes, mis Fählmann kui Õpetatud Seltsi president aastapäewal 1844 pidas, ütleb tema:

„Rahwa keele tundmist ja harimist edendada on üks meie seltsi otstarbetest. Üks seisus on meie maal olemas, kes püha kohuse oma pääle on wõtnud, et nad rahwa õpetajad (Lehrer des Volks) on. Ilma-aegu oleme õpetajaid kutsunud, et nad meie otstarbetest osa wõtaksiwad. Sell tungimise ja rõhumise ajal — kus on need mehed, kes rahwa waimu ja tema keele on kätte saanud, et õnnistuserikkalt segadustele wastu astuda, mis meid hufatusega ähwardawad? Kus on Masingi järelkäijad, kes sõna tõsises mõttes rahwa õpetajad on, nagu tema jeda oli? Neg on jõudnud, et surmud Masingi käest jeda ülekohtu andeks palutakse, mis elawale Masingile tehti. Masingi kirju peame uurima, et rahwa ja tema keele waimu mõista ja abinõuu tundma õppida, kuidas rahwa waimu ja südame pääle võib õnnistuserikkalt mõjuda. Tema hääl kadus kuulmata, nagu hüüdja hääl kõrbes. Numalus mõnitas wäliseid wormisid ja kahtlustas, kas tema keel ka õige olewat, kuna ta waimu, kes neis wormides puhus, mitte kätte ei saanud. Kadetus takistas tema mõju rahwa pääle ja rahwa süda pandi tema eest luffu usuarwamiste läbi, mis walitjuse ohjad oma kätte wõtjiwad, mis aga aegade jooksul mitte õnnistust ei toonud. Eluwäsinud rauk pidi kurwa tundmisega hauda minema, et kõik tema häatahtlikud püüded rahwa kasuks mõistmata ja takistuste taha kiini jäiwad ja et mitte keegi kui tema taoliue järeltulija tema jalajälgedesse ei astunud rahwakeele uurimises ja tar-

witamises. Minult 12 aastat on mööda, et tema luudfondid mulla rüpes hingawad ja juba on tema kirjad peaaegu unustatud."

"Kuidas on aga lugu nende keelega, kes Masingi keele uskest tagasi lükkasivad ja weel praegu ära põlgawad? Ünnis Guet palus ühte Gesti-maa õpetajat, et ta ommeti ka omalt poolt Gesti keelt täielisemalt hakkaks uurima ja oma uurimise wilja Õpetatud Seltsile teada annaks. Kõstus oli: kõige parem Gesti keel olewat Piibli keel; jelle õppinud ta kätte ja saawat, Sumal tänatud, temaga läbi; uurimised olewat tema meelest hoopis üleliigsed ja — oma wahel ütelda — ninakas edewus (võrwigig)". Oma „lõdwa“ aja kirjandusest räägib Fählmann juure põlgutusega. Keel ei olewat niigi häa kui Piibli keel, ehk küll keeleteadus Püha kirja ümberpanemise ajast saadik juurepäraliselt edenenum, waid langewat ühe warema ja alama ajame pääle. Uuem aeg ei jõudwat midagi kirjutada. Trükitawat wanu puudulisi raamatuid, mis juba 200 aasta eest ilmunud, muutmata ära ehk tõlgitawat wiletjaid Saksa töökesi (Machwerke) toorel kujul ja mõtteid pahupoole pöördes Gesti keelde, mis kedagi ei õpetawat ega äratawat. „Meie rahwakirjade eesmärk olgu nimelt rahwa õpetamine, rahwa mõistuse harimine.“ Seda sihti ajawat Õpetatud Gesti Selts taga ja püüdwat oma Ma rahwa Kalendrit hästi tuumata ja õpetlikku sõjuga täita. Ja tõesti leiame tähendatud täht-raamatutest palju mõnujat lugemist, õpetlikka kirjeldusi, äratawaid seletusi jelleaegsete paremate kirjameeste julest. Gesotjas Fählmann ije. „Aga meie tegewus rahwa hääks on kalendriga ka otjas. Wabandamiseks on meil küll mitmesuguseid põhjusi. Esimalt ususegadused. Aga meie näeme, et ususegadused teisi mitte ei ole keelnud jarnase ettewõtmisega, nagu meil nõuu oli, tulla. Teine wabanduse põhjus on see, et rahwa wan-kuw ja kõikuw ijeloom ojawõtmist on kitsendanud. Aga selleks ei ole mitte parast aega ega sünni meile wiimaste sündmuste järele terve rahwa üle armastujeta otjusi teha. Rahulise tähelepanija meelest muutub nüüd juba otjus hoopis teiseks. Waljust ja wildakast otjusest terve rahwa kohta on ka neil süüd, kes rahwa keelt, kombeid ja päalesunnituid elu-wiisi ei tunne, waid kes üfsikute tähelepanemiste järele üleüldiselt otjustawad. Tõele jõuame palju lähemale, kui meie need otjused otje kõit ümber pöörame. Kolmandaks wabanduse põhjuseks nimetatakse keele raskust. Jah, tõesti on Gesti keel keeruline. Aga ka raskustest saab püfsidus mõitu. Kui wähe aga meie päiwil Gesti keele õppimisega waewa nähakse, näitawad uuemad rahwaraamatud. Hää tahtmine ei aita weel ja pääle täielise keeletundmise on ka kommete, wiiside ja tarwituste

tundmist vaja, et rahvalikult ja mõjuvalt rahvale kirjutada. Kui kaugele taha oleme meie oma esivanematest jäänud! Wana Masing peaks oma auuwäärilise pää hauast tõstma ja hüüdma: „Küll ma teile näitan!“ Aga eks ole Masingi kirjutatud rahwafirjad olemas, et nende järele ennast harida? On küll, aga meie õrna jüdametunnistusega ajal on niisuguste hirmsate asjade pärast nina nirjis — neid on, keetjer kirjutanud.“

„Nii wiletsalt oleme meie ette walmistatud, kuna salaja ja awalikult meid hädaohud ähwardawad,“ kaebab Fählmann 1844. Rohkem, palju rohkem peaks sündima rahwa keele harimiseks, rahwa waimu walgustamiseks, rahwa eluorra parandamiseks. Wõdetaks hariduse abil rahwa filmade eest kate ära, siis ei tormaks ta enam pimedast pääst hukatuse sisse; kergitatakse rahwa põlwe wähegi, siis ei sunnits häda enam mitte kui piitsuga rahwast kõiksuguseid wale jutte uskuma.

Nüüd aga kurnawad ihulik puudus ja waimu pimedus rahwast.

1819 a. Talurahwa jeadus lõi rahwa kindlama eluorra põhja alt ära. Lõppewa aastajaja algusel tunti elawalt ära, et pärisorjus häbistaw on pärisorja pidajale ja pärisorjale. Priikslaskmise kaudu ositi paranemist, aga paranemise kulud pidi pärisori kandma. Pärisorjus tegi pärisorjale sündiwaks kohuseks, et ta pinna külge pidi jääma, kuhu pärisorja peremees tema fimitas. Pärisorjus andis pärisorjale aga ka õiguse, et ta sell pinnal tohtis elada ja wõis elada, kui ta wakuraamatu nõudmised täitis. Priikslaskmine kaotas kohuse, aga wõttis ka õiguse. Iffilikult priiuse pidi talupoeg kõige raskemate ohwritega oõtma. Ta pidi maa õiguse ja kindla eluorra lootuse käest andma. Iffilikult tehti ta priiks, majanduslikult tehti ta hullemaks orjaks. Ihu orjuse asemele aeti teo orjus temale kaela. Ühest orjusest sattus ta teise. Rahwas wõis priikt minna, kas wõdi surma; mõis wõis priikt talule nii palju tegu selga ajada, et talupoeg enam ei saanud elada. Et inimesel see tühi komme on, et ta süüa tahab, siis oli ta sunnitud mõisa käest maad wõtma, kui orjus ka hinge kinni mattis. Ega aastafene kedagi ei sureta. Ei jõutud wastu, weerdi Süri päewal jälle edasi, edasi ikka allapoole wiletsama järje sisse. Talupoeg elas nagu lind ofja pääl. Et maa kohta temal wähemat õigust ei olnud, ei ka pikemat kontrahhti, mis maksis siis maa ja maja eest hoolt kanda! Kui noor ihupriius aastate poolest täieaaliseks mehiks oli sirgunud ja 25 aastast juubelit oleks wõimud pühitseda, ei olnud kellelgi himu juubeldada.

Talupoja põlv oli viletsam kui enne, talupoja eluford oli „meeleära-heitlikuks“ saanud, nagu Fählmann alati tõendab.

Rutjume tumistajad ette.

Tarto- ja Võro-ma rahva Kalendris 1841 kirjutab üks Võru poolne mõisjaomanik: „Halvasti peetu ning waiwid talu-asemid näeme, paraku Jumal, wäga sagede. Mitman paigan om waiste ning kehwa talude arv suuremb kui hää ning nõuuka talude arv. Säärane jant talu om jo kawest tutta omist lagunuijt ning kokkujajunuijt hooništ, mes ojašt kaffenu katusega ehk kohalt ilma katusea omma, kõrratu aia ning kajimata muruga, kun põllutõv riista põhu ning aju-hunnikide all wedelewa. Sääal nättas lasti pool alašte musta, ärakaffenu hamme wäel istwat; zea zongitwa murru. Kairw om sisse sadanu ning kokku wajunu ning wäikefen kartohwli- ning oa-aian omma looma haina sisse ära uppunu. Üts oja nurme om puusta; röa omma arwa ning wäiku päiega, kaste- ning robi-hainatse ning kahru-karatse; tõuwili omma hädast hädast haina sissest nätta. Kesjanurme pääl om peremees oma wäikese kõhetu hobuse poolel sõwmaajal eest wallale lastnu, et see kangamba adra een es jõwwa hõljuda. Sääal närip siis see jõwetu elai põllu weeren haina ning peremees om jenni kõtuli maan; — mõtsmaa omma ammušt ajast paljas ajetu ning jääal ei ole muud nätta kui paljast ning äralahjunu sõõtu; niidu omma mätligatse ning paiju-wõsuga ära kajunu. Sügijel ei jõwa peremees enamb kui ennegi üte wäikest oja omašt wõlast walla-magasini ära masja. — Egaüts tijap, määrane õnnetu ots sääratse majapidamisele tulep ja kuis õnnetu sääratside waiste peremeeste ning neide naiste ja laste eluförd ning põli om.“ Niijuguje musta pildi maalib mees, kes oma ütlemišt mõõda „esi nelikümmend ajaštaiga moija perrispidaja om ning tema jõda tuikab weel nijsama armušt teije wasta, kui enne tema noorel eal.“ Ühed leiawad kurwa loo põhjuse jellest, et „mõija orjus on üljuur ning ränk,“ teijed ütlewad, et talupojad „mõistmatumal ning rumalal wiijil maja pidawat,“ kolmandad kaebawad wilja huffaminemise ja kurja ilma üle. Nälja-aastal 1841 kirjutab Kreuzwald õpetatud Gesti Seltji kalendris: „Zuhtus wiimil mõõdalainud aastail meie maal sagedasti wiljaäpardust, jaolt jest, et mõni ford põudne ehk sadune ilm ehk warane külmahärmatis suiwiljale, mõni ford pakane talw ruffiorajele kahju tegi; jaolt jälle jest, et aast-aastalt rahwa kehwas suuremaks tõusis, misläbi ühel pool sõnniku puudus, teijel pool wäsinud, rammetu töölojus kõrralist põllu kosutamist ning harimist ära keelas. Sellepärašt paraku Jumal mitmil paigul

rahvast nägime, kes oma ärakurnatud põllumaid pihut adrajahaga läbi jorkis, seemet otsegu sea tuhnihmaale riputas ja niisama waest wiiji mulla sisse siblis, kus mättad ja umbrohi orase ära lämmatas. Mõningad korjasivad haoraagu kofku, mis sõnniku asemel maapinnaga põllul ära põletasivad, ehk wedasivad laudas põlenud sõnnikut, millel jügugi enam rammu ep olnud, nurme pääle. Sinna juure tuli weel hiline mahategemine, kui külwiaeg juba ammu mööda oli läinud, mis läbi ruffioras sügijel ei jõudnud juurduma ega suwewili enne külmahärmatist küpsema. Kehwal oli seemne puudus, mõnel ep olnud adra-ette pandawat ja mitmel muul jõudis asi hooletuse läbi." Nimelt hooletust heideti talupoegadele mõjuwalt poolt ette ja peeti laiskust puuduse põhjuseks. Kuuldi kurjustamist nagu: „Miks ei ole need elajaloomad (Bestien) oma põldusid paremine harinud?“ Hoopis teijiti waatas Fählmann asjaloo pääle. Omas käsikirjas „Mein Streit mit Volken“ (Minu waidlus Volkeniga 1842), mispärajt waelust kohe üles pandud, tõukab ta hooletuse ja laiskuse jüü tõstmisjed täie hooga tagasi ja ütleb Luunja parunile: „Lubage, Teie teate wäga hästi, et minewal suwel (1841) hää aeg nii lühikene oli ja uue töökorra põhjal pidi talupoeg kōik oma jõuu kofku wõtma, et mõisa wäljad ära harida, ja kui ta järjega iseoma töö kallale jõudis, oli hää aeg otjas. Tema seeme mädanes alalise wihma pärajt mulla sees ära, enne kui ta sai üles tõusta.“ Aga selle wastu kiinitab parun Volken: „Kas ei ole meie täies õiguses? Kas oleme meie rohkem nõudnud, kui seadused ära määravad? Kui talupoeg sääl juures läbi ei saa, kas see meie jüü on?“ Kuid 1819 a. Talurahwa seadus ei määranud ühtigi maksusid ja orjusid. Määramine jäeti põllupinna peremeeste woli alla ja jeda määramist ei pea Fählmann parajaks ega õigeks. „Teie ütlete, talupoegi ei rõhutatawat. Talupoeg ütleb, et ta oma eluforda kuidagi ei juuda wälja kannatada. Kellel on õigus? Geesti talupoeg on kõige wähesemaga leppiw inimene maailmas. Ta on rahul, kui ta oma rohke töö eest igapäewast leiba saab. Aga jeda temal ei ole. Tema wäljad seisawad tühjad ja ta lähew hirmsale kewadele ja suwele wastu.“ (Kirjutatud 1842 aasta algul). Juba sügijä 1841 kardetakse üleüldist näljahäda. Kreuzwald kirjutab Darto- ja Wörroma Kalendris „Leiwast ja leiwajätkuft“ ja õpetab liiwa-, nõmme- ehk põdrajamblaid leiwajätkuks tarwitama. Kui ta pisut hiljem Õpetatud Geesti Seltsi nimel „Sipelga“ esimese ande kirja paneb, annab ta rahwale, „kus enamasti iga kewadel nälg liitumas“ uuesti nõuu, „põdra- ehk nõmmejamblaid“ tarwitusele

wõtta. „Selge leiwa jõojaid on meie maal wähe leida, suurem hulk lijab haganatega leiba, ommeti ei ole haganal mitte jeda wähematki rammujätku sees. Miks niisugused kehwad mitte põdrajamblaid leiwa sisse ei sõtku?“ Wõru linnas lastnud „auus raeherra Stein palju seefugust nõmmejambla leiba teha, mis mõnda nädalat igapäew hulga rahwale wälja jagati, ja inimestele õpetust anti, kuidaniifugust leiba pidiwad tegema“. Aga mis rahwas wõib jamblast elada? Niisugused nõuud ei jumbutanud häda, häda juur tuli wälja kaewata, teoorjust kaotada. „Talupoegade wäga rõhutud, ma tahaksin ütelda meeleäraheitliku eluforra kergitust on tarwis,“ näeb Fählmann selgesti ja tunnistab julgesti. „Antagu neile ka weel rohkem, kui filmapilk nõuab. Kui rahwas ka paljalt hääst tahtmisest aru saab, et tema eluforda tahetakse parandada, juba sellest saab, et teda waigistada.“ Rahwas on rahutuks lõõnud. Rahwas on meeleäraheitmisel. Rahwal rippub hing nagu niidiga kaelas. Häda ajab härja kaewu, häda jünnitab kõisuguseid mõtteid. Et aga ihulikku põlwe wähegi parandada, on rahwas walmis kõik käest andma. „Meie tahame kas wõi paganate usku wastu wõtta, kui meid aga sellest pörgust päästetakse,“ ütlevad talupojad Fählmanni tõendust mööda. Et rahutuid waigistada, käiwad karistusewäesjalgad (Strafcommandos) maad mööda ümber, aga sellest ei looda Fählmann waigistust. „Mii kaua kui tali kestab, leitakse weel inimesi nende majadest. Aga talwe järele tuleb ükskord kewade — kas ei põgene rahwas siis metsadesse peesju — kes wõib neile jeda pahaks panna ja kas ei ole jeda mullu jügi Pühajärwel juhtunud? Sa ütleme, inimestel on metsades meelt mööda, mis korratud olekud tõusewad siis terwel maal?“ Fählmann soowib järeleandmist, leplikku meelt, kergitust, ohwriksi, „et jälle rahu ja julget elu jalale seada,“ aga üks tähtis Liiwimaa esinik, parun Rolken, ütleb Fählmannile suu sisse: „Sääal on teisi abinõuusi. Meie toome weel Wene pajonettisiid juure. Waljust peab tarwitatama, täiesti armuandmata waljust, meie oleme alles — Sumalale tänukitust — oma kõige paremas diguses. Ei taha rumal rahwas oma ülekohut mitte ära tunda, küll siis malgad mõjuwad. Küll nad siis armu paluwad.“ Aga Fählmanni seisukoht on hoopis teine: „Ei tahaks järeleandmata waljus mitte kõlbada, et waigistada ja lepitada. Usaldust ja liginemist ei wõi malkadega sisse taguda. Seda tuntakse ära, kui see liig hilja on.“ Fählmann astub nagu ta ise ütleb, „inimesearmastuse (Menschlichkeit) seisukohale“ ja küsib uuesti: „Mis tahate teie siis waljusega?“ Wastuseks saab ta kõrgelt herralt: „Inimesearmastus?“

Mis on meil veel eestlastest hoolida? Nad on endid meist lahti ütelnud ja meie ütleme endid kah neist lahti. Meil ei ole nende hääks miskijuguseid kohustusi. Las' nad minna ja paremat maad otjida! Nad on endid meie vastu waenulikult seadnud, meie oleme hädafaitse korral. Wägiwald wäewalla vastu! Mingu nad, küll meie teiji talupoegi leiame." Hingemaa mõte on juba tärkamas, wäljarändamiise kurwad jooned mustenewad taewapiiril:

Wennad, sõbrad, lähme ära,
Lähme ära siit!
Wenemaale wirutagem,
Sääl meil ifamaa;
Saamarasje firutagem,
Sääl meil hingemaa!

Mhastades hüüab Fählmann: „Mõtlege, mis teie teete! Kas tahate tdesti rahwa maalt wälja tõugata? Kas teil jellest mõnda kaju on? Miskijugune teine rahwas, mida teie siia wõiksite tuua, oleks töökam ja lepiks wähemaga, nagu just eestlased, ja kas ei pea teie oma uutele talupoegadele järele andma ja nende tingimisi täitma, et nad wõiksiwad läbi jaada ja elada? Mis teie waestele eestlastele ei taha lubada, jeda peate teie teistele andma. Ja mis oleks see, mis tarwis waejele rahwale anda, et teda rahule jaata? Kas ei wõiks palju asju olla, mis mõisnikul kopikatti ei maks ja eestlasele äramõetmata suur häätegu wõiks olla?“

Meie meelest on, nagu kuulekime juba pohlakate ja leedulaste jalastumist ja Cesti ajakirjanduse wastuwaidlemist tänawu fewade.

Rahwa walitsejad aga ei näe miskijugust häda. Rahwa wäljarändamiise mõte on nende meelest kangekaelsusest ja ei tea mis kurjusest tõusnud. Minult Fählmann näeb sügavamalt ja toob õiged põhjused walge ette kui ta parun Wolckenile ütleb: „Mimetage mulle rahwast, kell armastust ei oleks ifamaa vastu? Kas ei ole eestlasel jüdamlik poolehoidmine oma pinna ja mulla ja oma ifamaa poole? Kas ei ole teil tihti ja tihti wõimalik olnud pisaraid näha, kui teda tema isa kohast wälja aetakse? Ja nüüd meie põiwil ärkab korraga ja üleülbse soow rahwa keskel, kodumaad maha jätta ja wõerasse paika rännata, kõrbe minna, et temal, nagu ta ütleb, ka üks omandus oleks. Kas ei pea rahwa elu seisus meelega äraheitlik olema?“ Wäljarändamist, mida Fählmann kardab üleülbseks minewat, ei soowita ta siiski mitte, waid hoiatab jelle eest nagu tule ja kõige suurema õnnetuse eest, nagu sõber Kreutzwaldki: „Kas ei ole

eestlane kõik ära kaotanud kui tema oma isamaa maha jätab? Ruhu ta lähed?" Vastanik hüüab: „Teine poole Peipsit Wenemaale!“ Fählmann: „Hääkene küll, tema lähed teine poole Peipsit Wenemaale, üks sinna, teine tänna. Võib olla, et siia ja sinna ka Eesti küla ehk Eesti kogukond ajub. Mõtelge siis selle wiletjuse pääle, milles rahwas peab elama. Omawolilisiks ei wõi nad mitte jääda, neist saawad aegamööda wenelased. Aga tuletage siis kõike seda õnnetuist meele, mis rahwal ees on, mida sunnitakse teise rahwa sisse ära kaduma. Mitu inimesepõlwe ei pea mööda minema, enne kui wõeras feel, wõeras usk, wõerad kombed enestele kodaniku õiguse muretsewad ja enne kui Wene rahwas neid tõesti oma wendadeks peab ehk nendega mitte enam pilgates ja põlates ümber ei käi? Mõtelge, et teie wäljaajamisega enestele häädtegu ei tee ja et teie eestlased igatpidi ja igatahes wiletjaks, piirita wiletjaks teete.“

Fählmanni julge ja osaw eestkostmine ei kannud soowitawat wilja. Grafondlikku seisukohta ei wõinud keegi temale ette heita. Kaswatusse ja haridusse pärast peeti teda nõndajama jaksaks, nagu päris sündinud jaksaksi. „Sakslaste õgijaks“ — kui seda inetut sõna tohime suhu wõtta ja kui seda inetut elukat ülepea on olemas — ei ole teda keegi nimetanud. Dr. Bertram-Schultz kirjutab (Dorpatz Größen und Typen vor 40 Jahren): „Ehk küll oma kama ja raskesti rõhutatud jugurahwa jõe sõber, tundis Fählmann siiski jügawalt ja tänulikult Saksa hariduse õnnistusi. Ta ei puistanud mitte nagu poolharitud rahwusliste seas wiijiks, last pesuweega tükkis wälja.“ Ka Fählmann ise ei tea teijeti, et tema niisama jaks on nagu sõber Hueck ehk Sachsendahl. Dmas kõnes „Die Sage vom Kalewipoeg (Kalewipoja muinasjutt) jutustab ta, kuidas kord Piibe noored mehed tema „kui wõera ära tunnud Saksa haijusi,“ ehk ta küll „nende jeltsti astunud kui ka mitte täiesti rahwariidis ja rahwa kombel, aga õnneti neile liginedes.“ Dmas kõnedes ja kirjades ei tee ta enese ja teiste õpetatud Eesti Seltsti liikmete wahel wähemat wahet. Rahwusline küsimus uinus alles: inimesi jagati haritud inimesteks (Deutsche) ja harimata inimesteks (Undeutsche), feeli Saksa keeleks ja talupoegade keeleks. Kuna Fählmann üheltpoolt oma aja arwamiste kammitjas kinni on, et igaüks, kes Saksa haridust maitse nud, ka jaks on ja jaks te jekka ära kaob, ei jõua ajaarwamised tema waprata waimu siiski mitte kütkendada, et ta kändu, kus õtjas temagi kaswanud, põlgaks; rahwasti, kust ta tõusnud, ennaft lahutaks; feelt, mis temale

hällilaulu laulnud, „talupoegade loriks“ sõimaks. Ei! kunagi mitte! Fählmann on jeda wana kändu kaunimate õitega ehtinud, jeda rahwast kuunemalt jüdame pääl kannud, on selle rahwa eest jüdikamalt kostnud ja tema põlwe parandamist julgemine nõudnud, kui waewalt keegi teine eestlane enne ja pärast. Sõegi C. R. Jakobsoni Kolme isamaa kõne põhjussõnõtted, mis omal ajal nii suurt tormi puhujiwad, ei ole uued. Nad kostawad meile selgesti juba Fählmanni kirjadest wastu. Ütski teine Cesti elu awalik tegelane ei liigu ja ei ela nõnda Fählmanni mõtetes, nagu C. R. Jakobson. Jakobsonist arwati ja wõeldi tuhat korda ta awalikult, tema sulge juhtiwat wihawaen. Fählmannist ei ole keegi jeda ial arwanud, kõik oliwad sellepoolest ühes nõuus, et hale meel ja jüdamlik osawõtmine teda ajab rahwa eest kostma. Eada sammuli oli see seisukoht jugurahwa põlgamisest kangel ära, aga rahwa keskel ja seas, rahwuslik ei olnud ta ta mitte. Minisaks põhjaks oli sell seisukohtal, nagu ütlesime, hale meel rahwa rõhutud põlwe üle. Hale meel aga ei pane rahwuslistes küsimustes weel mitte kindlat alust jalge alla. Haledat meelt on mull igapähe hädalise wastu, olgu ta mis rahwasõost tahes. Hale meel tekitab ja püüib ainult sääl, kus hädaline filma all on. Õige seisukoht jugurahwa wastu põhjened aga armastuse ja kohusetundmise pääl. Fählmann ise kaswas weel rahwa keskel üles. Tema nägi rahwa häda ja kui ta jeda nägi, oli temal hale meel. Fählmanni laste häll kiikus juba tohtrimajas. Memad ei näinud, ei tunnud enam rahwa häda. Neil ei olnud enam ei haledat meelt, ei osawõtmitist selle rahwa wastu, kelle eest isa weel kostis. Nad wõerdunewad sellest rahwast hoopis ära. Miisugust langemist on pärast Fählmannigi mitmed isad omas majas märganud. Ise weel hoidewad jugurahwa poole, lapsi kuuldi juba ütlewad: „Mull on häbi, et ma eestlane olen,“ ja meie nägime neid juba esivanemaid nuuskimas käimas Thüringis ja Rootsis. Fählmann kiitles Cesti keele ilust. Oma s majas ei hoolinud ta sellest ilust. Fählmann tõstis kõrgeks Cesti muistemälestusi. Oma s majas ei kõneleud ta neist lastele. Fählmann oli uhke Cesti rahwa „herrandikkude omaduste“ üle, oma lapsi ei kaswatanud ta mitte nende herrandikkude omaduste omandajateks. Fählmann tõendas, et temale Cesti rahwas armas. Mis mull armas ja kallis, jeda hoian ma kui filmatera, mis filmamumas. Fählmann arwas paremaks, kui Cesti rahwas Saksa kultuura rahwa sekka ära kaob, nagu ta ise ja tema pere juba ära oli kadunud. Aga enne kui ta kaob, tarwis weel tema keele õigi korjata ja raamatulehtede wahel kuivatada tulewatele põlwelede täheks,

mis ilus keel neil otja lõpnuud eestlastel olnud. Enne kui ta kaob, tarwis tema muinasusku, wanawara forjata ja „raamatusse rapjida“ ajalookirjutajale materjaaliks. Nii poolik ja selgusetu oli Fählmanni seisukoht. Aga ainult selgus ja järeleandmata kindlus saadab jähile. Poolik olemine on surm. Fählmann ei jõudnud sellepärast mitte kaugele. Fählmanni poolitas jüda ja mõistus kaheks. Süda hoidis Eesti rahwa poole ja käs kis tema iseloomu alal hoida. Mõistus kaldus jaksastamise poole ja käs kis Eesti keelt selle tarwis harida, et haritud keele abil ümberrahwustamine jeda libedamalt ja rutemalt wõiks jündida. Rahwa ihulikku põlwe tahtsiwad aga jüda ja mõistus ühtlasi parandada. Siin jaiwad mõlemad ühe hääle pääle ja see andis kauni kõla, nagu see meil tema rahwa eestkostmistest wastu kajas. Siin oli Eesti jüda pere-mees ja jundis ka Saksa mõistust ühes laulma. Seepärast oli see laul ja lauluwiis Saksa ringkondadele wõeras kuulda. Nõudmised, mis jün rahwa põlwe fergitufeks awaldati, ei olnud Merkeli päiwist jaadik enam päewawalge ette julgenud astuda, aga paljalt nõudmisteks nad ka jaiwad, kui nõudja kalli meele ja puhta püüdmise poolest ka keegi kahewahel ei olnud. Merkel oli unustusesse jäänud. Rajajahmbad tagusiwad Merkeli jõimuts riimisiid Ferkeli (põrja) pääle. Fählmanni wali kõne jai niisama hüüdjats hääleks kõrbes. Wastu kajas: „Bilduge hääde tegudega eneste ümber, nii palju kui tahate, aga ärge keegi kätt pistku wõerasse kalitsasse, et häid tegusiid wälja jagada. Meie peame oma warast ja oma õigustest ära andma, et talupoega aidata! Kus on jün mõistus? Ohwriji peame meie tooma — mis tarwis?“ Ja ohwriji ei toodud, inimesearmastust ei tuntud, „waljust“ tarwitati, „ilmaarmuta waljust.“ Tagajärjed on tuttawad. Jäljed ulatawad meie ajasse. „Ujaldust ja liginemist ei jaa malkadega jisse taguda,“ oli Fählmann hoiatanud. „Seda tuntakse ükskord ära, kui see liig hilja on,“ oli ta prohwetit wiisil ette näinud. Kes jellest hoolis? Hüüdja enese käsigi ei käinud paremine, kui teistel enne teda, kes usu ja inimesearmastuse ja õiguse nimel häält tõstnuud rõhutute ja wäetite kaitseks. Fählmann jutustab: „13. jaanuaril 1842 hommiku wara jain ma kindralkubeneri Bahleni käest tema kantseleidirektori Tiedeböhli kaudu kirja, olgu ma kella 11 ja 12 wahel tema juures. Mis ta tahab? Mõni päew warem oli mulle B. jöbralikult ütelnud, olgu ma oma ütlustes ettewaatlik, minust räägitawat kõikejuguist. Riiginõuniku proua von S. ütelnud teelaual, mina olewat see kõige hullem talupoegade üleskijutaja (Aufwiegler), minul olewat palju rohkem jüüd, kui waestel inimestel, keda mina petwat. Jga hommiku tulewat

talupojad 30 ja 40 kaupa minu juure ja neile andwat mina kõiksugu nõuu, kuidas nad peakiwad tegema.

Kui ma kindralkubeneri juures mõne minuti ootasin, astus ta wälja, nägi mind kohe ja kutsus teise tuppä.

„Istuge! Ma laiksin teid kutsuda, et teile oma sõbralikku ja häädtahtlikku nõuu anda. Ma pean kahetsema, et mina oma wanul päiwil nii kurje juhtumisi maal pean ära elama. Kõik on ärewuses. See on aga ka iga häädtahtliku mehe kohus, jell rahutul ajal oma ütlukses nii ettewaatlik kui võimalik olla; nii mõnda täiesti ilmsüüta sõna wõib kurjasti seletada. Ma tunnen teid ja tunnen meelsust, mis kubermangu hääd käekäiku soowib; aga üks ole küllalt parteimehi, kes kõige ilmajüütama sõna kurjemine mõistawad.“

„Wabandage ekstsellents, et ma siin lühikest küsimust julgen. Teie isalik meel kõikide wastu on üleüldiselt tutaw ja ma ei tohi küll mitte karta, et teie minu wasta teijeti olete. Lubage mulle, et ma tohin küsida, kas wahelt mitte täieline kaebtus minu wastu sellele hoiatusese põhjusjeks ei ole?“

Wagu kindralkuberner finnitab, on tõesti Fählmanni pääle kaebtus tõstetud, et tema rahwale kurja nõuu annud ja teda äritanud. Fählmann märkab ka kohe, kes kaebaja on, ja diendab asjalugu. Kindralkuberner tunnistab kaebtuse tühiheks ja finnitab Zumalaga jättes: „Ma tõendan teile weel kord, et asi teile ühtegi kahju ei pea tooma. Neil äritatud aegadel räägitakse ju mõnda ja wõelakse mõnda kartust ja arwamist wälja; kui teie seda olete teinud, siis ei wõi ma teile seda pahaks panna — ka mina olen maa olude üle palju rääkinud ja oma kartusi awaldanud. Ja ma kardan, rahwas on kurjas seisukorras ja on omas meeleäraheitumises ärewusele actud — kes wõib seda salata? Ütelgu herrad, mis nad tahawad, talupojal on raske ja abi peab selle wastu muretsetama.“

5. Muist ja rõhuw olewit, kuhu ühtegi tähefilma alla ei paista, ei anna Fählmannile julgust paremat tulewikku oodata. Ei ole Cesti rahwal ülepää pikemat elulootust. Rahwas ründab kas terwelt Wene-maale wälja „teine poole Peipsit“ ja julab jääl wenelastega ühte — seda kardab ja kahetseb Fählmann — wõi ta jääb weel edasi kodumaale ja saab kõrgema hariduse sunnil jakslasteks — seda loodab ja püüab Fählmann. — Kui Fählmann siiski Cesti keele harimist püüab,

siis sünnib see sellepärast, et haritud keele waral rahwale rohkem haridust pakkuda, mis kokkufulamiist jakslastega edendawat. Ja kui Fählmann hoolega Eesti wanawara kaewab ja Eesti muinasajule templit ehitab, siis kaswab see hool mõttest wälja, „ajaloouurimise nõudeid“ täita ja ajaloo raamatusse weel üles tähendada, mis rahwa suu laulnud, mõistus mõtelnud, süda uskunud, enne kui see rahwas maapinnalt täiesti kaob.

Fählmanni seisukoht selgineb ijeäranis tema ülemal tähendatud „Waidlusest Rolkteniga.“ Säält loeme: „Igaist küljest ollakse helde hääde tegudega rahwa wastu ja arwatakse temale ka hääd teha, kui Eesti keelt hakatakse harima. Utelge mulle, mis tahab dieiti Teie Eesti Seltis talupoja-keele harimisega? Kas ei ole see siis parem, ta jääks täiesti tähelepanemata ja kaoks täiesti maa päält ära — see oleks kõige mõistlikum soow ja see oleks ka häätegu rahwale. Parema tehtagu nad jakslasteks.“ Fählmann wastu: „See on ka minu ja Eesti Selti arwamine. Aga asi ei ole paari sõnaga ära tehtud. Esmalt katsetagu asi läbi, mis tahetakse lasta hukka minna. Tõesti on liig wähe waewa Eesti keele pärast nähtud ja tema sees on palju, mis keeleuurijal wäga tähtis oleks.“ Wastulause pääle: „Oho, nõnda! Ega teil ommeti mõttes ei ole mulle tõeks teha, kui kõrged omadused Eesti keelel on,“ seletab Fählmann. „Selle juures peab iga inimese pääle waatama, mis tema meelest tähtis on. Müüd aga edasi. Kui meie ühe rahwa, tema hariduse, tema majanduslise olude pääle tahame mõjuda ja ebaustu ja mis sellega ühes tahame ära häwitada, noh, siis peame ju meie ije tema keelt tundma õppima, et tarwilikul mõedul aruajadawad olla; meie peame, kui see meie wäes seisab, keelt enmast püüdma tõsta ehk rahwast äratama, et ta ije oma keelt hariks. Eesti on rahwas natukene kaugemale jõudnud hariduses, siis laieneb tema keel ja saab ka rohkem haritud keeleks ja Eesti keel on wäga haridusewõimeline (bildsam). On aga rahwas kõrgema hariduse astme pääle tõstetud ja on nimelt rahwa ebausf ja wale-mõtlemised kaotatud — loomulik, et rahwas siis weel rohkem haridust ihaldab ja ühe teise — annaks Jumal — parema rahwuse külge liitub. Kas wõite teie ije küll salata, et eestlasel suur himu oleks jakslasteks saada, kui ta aga natukene haridust on saanud? Eesti rahwas kaoks täiesti sundimata ja iseenesest Saksa rahwuse sekka ära, kui meie tema haridusekorda natukene parandaksime. Ja et Eesti rahwa hariduse ja koolitamise pääle mõjuda, peame meie abinõun, mis kaudu seda teeme, paremine kui jenni ostama tarwitada, ja see on tema keel.“

Enne aga kui rahvas kaob, peame tema mälestustest päästma, mis veel päästa on. Öpetatud Eesti Seltsi toimetustes I, 1 lhf. 38 ja 39 kirjutab Fählmann: „On öeldud ja töeks tehtud, et ristiusk Greeka ja Rooma wanaaja kunstwarandustest rohkem'olewat ära rikkunud kui wandaalid, gootid ja nende sarnased. Tarwilikkude muudatustega sünnib ütlus ka Eesti wanaaja kohta. Kes eestlaste allahetimitist sakslaste alla tunneb ja rahwa kahetsemisewäärilist põlwe ka ainult wiimases 40 aastas on näinud, peab seda finnitama. Wõitja rahwas segab ennaft aegapidi wõidetud rahwaga. Mitte nõnda ei läinud siin. Ristiuskust kirjutati eestlaste wastu wälja ja raudsed keskaja mehed ei näidanud siin endid mitte teisteti, kui Palestiinas, köikide oma toore rusikadiguse, aja-, us- ja rüütli-uhkusega. Warandus ja priiskamine oli lipufiri. Et eestlast julgesti ja täiesti orjaks ja koormakandjaks loomaks teha, pidi temalt köik wõetama, mis temale iseseiswat minewikku meele tuletas. Ainult tema keel jäeti, orjade tundemärk. Nagu pühadust on eestlane meie põlweni mõnda endistest mälestustest päästnud, laule, muinasjutte; ka mõnda wanast ebajumalateenistusest oli mõne aasta eest leida. Aga köik ähwardab meie päiwil hukka minna, sest ajaft kui pietismus (wagalaste usk) sügawamine rahwa elusse hakkab tungima. Rahwale keeldakse ära rahwalaulude laulmist ja muinasjuttude puhumist ja rikutakse nüüd ka köik wana paganaaja jumalate kummardamine ära, ilma et warem ajaloouurimise nõudmisigi täidetaks.“

Selles mõttes on Fählmann Eesti keelt harinud, Eesti kirjandust kaswatanud, Eesti muinasaega uurinud, Eesti wanawara korjanud. Kirjutanud ja trükki annud on tema Saksa keeli:

1. Estnische Sagen, die sich auf Dorpat und dessen Umgebung beziehen. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. I, lhf. 38—48.
2. Über die Flexion des Wortstammes in der estnischen Sprache. Verhandlungen I, 2 lhf. 15—26.
3. Über die Declination der estnischen Nomina. Verhandlungen I, 3 lhf. 17—61.
4. Reit und Ammarik. Verhandlungen I, 3 lhf. 84—87.
5. Nachtrag zur Declinationslehre. Verhandlungen I, 4 lhf. 19—33.
6. Bemerkungen über die Wortwurzellehre in der estnischen Sprache. Verhandlungen II, 1 lhf. 1—14.

7. Wie war der heidnische Glaube der alten Esten beschaffen? Verhandlungen II, 2 lhf. 63—68.

8. Über estnische Orthographie. Verhandlungen II, 1 lhf. 51—71.

9. Die Sage von Wannemuine. Verhandlungen II, 4 lhf. 72—76.

10. J. W. Böcleri raamatu „Der Einfältigen Esten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten“ kirjutas Jählmann Saksa keeli Eesti muinasu ju fogukvites Scriptores rerum Livonicarum II. lhf. 681—684.

11. Versuch die estnischen Verba in Conjugationen zu ordnen. 1842. Ainult käsitirjades hoitakse Dpetatud Eesti Seltsis alal:

1. Die Sage vom Kallewi poeg. 1839.

2. Über die estnische Prosodie 1840.

3. Über die Sprache des Volkes. 1844.

4. Über die Feststellung der Kasus. 1846.

5. Vortrag in der Generalversammlung. 1848.

6. Mein Streit mit Kolkfen. 1842.

7. Über die Dialecte in der estnischen Sprache. (Mastaarw teadmata.) Arstiteaduslised tööd jätame nimetamata.

Eesti keeli kirjutas Jählmann:

1. Nõuge ehk nõstme-tõbbest. Tartu- ja Wõrro-ma rahwa Kalender. 1840. lhf. 41—48. (Tartu murdes).

2. Järwa-ma wanna-mehhe õppetusejed. Tartu- ja Wõrro-ma rahwa Kalender 1840 lhf. 53—54.

3. Pumetus, Starlatti többi, Saksa keele Scharlach. Tartu- ja Wõrro-ma rahwa Kalender. 1841. lhf. 46—51.

4. Tühhi jut, tühhi lorri, tühhi assi, tühhi kõid. Tartu- ja Wõrro-ma rahwa Kalender. 1842. lhf. 52—63.

5. Kribus-Krabus. Ma-rahwa Kalender. 1845. lhf. 50—54.

6. Piibo jut. Ma-rahwa Kalender. 1846. lhf. 44—45.

7. Kalendriteggija kimbus. Ma-rahwa Kalender. 1846. lhf. 45—54.

8. Tartu linna kiwvi-sild. Ma-rahwa Kalender. 1848. lhf. 47—48.

9. Willeis. Ma-rahwa Kalender. 1850. lhf. 56—60.

10. Suur on Jummal so ram, juurem so elde meel. Verhandlungen II, 4 lhf. 78.

Eesti keelt on Jählmann oma lapsepõlves kõige püält rääkinud. Ünneks oli see kirjakeele alus, mis ta õppis. Selle põhjal wõis ta

tööd edasi teha. Keeleteadlised raamatud andsidwad juhatusst, Rosenplänteri ajakiri pakkus äratusst, Masingi naabrus Akkis ei jäänud mõjuta. Tööd, mis ta Gesti grammatika ja õigesti kirjutamise kohta avaldas, leidsiwad asjatundjate poolst terawat tähelepanemist ja suurt lugupidamist. Kui wastu räägiti ja wastu kirjutati, siis oli see kõige selgemaks tunnistuseks tööde tublidusest ja sügawusest. Meil ei ole võimalik tema keeleuurimistest siin pikemalt harutada ja nende hinda kaaluda. Lugija lugegu sellest ise Ahrensi grammatika teise trüki I jaost lhf. 7 ja 8, Ahrensi kirjast „Zur estnischen Declinationslehre“ ja Wiedemanni grammatikast lhf. 16—17, 20—23, 38—42.

Gesti kirjanduses on Fählmann aja punduse poolest vähem wõinud tegev olla. Aga mis ta kirjutas, on tuuma poolest mõnus ja foore poolest eeskujuline. Isegi tema wihane wastane Ahrens annab temale auustawa tunnistuse. „Oma haruldase hää mälu najal oli Fählmann kõik nooreea mälestused wärskelt meeles pidanud ja kirjutas nagu Masing täiesti nõnda, nagu päris eestlane mõtleb ja räägib. Pääle selle oliwad temal kõik hääd omadused, mis rahwakirjamehel waja, ja sellepärast peame wäga kahetsema, et tema oma andeid nii wähe on tarwitanud.“ (Grammatik der estn. Sprache. II tr. I lhf. 6). Iseäranis rohkesti leiame Fählmanni kirjadest soolatud nalja, mis muudu meie pool haruldane nähtus on. Ka laululood on temal hästi õnnistanud. „Piibu jutus“ hakkas Fählmann uut kirjawiisi tarwitama, laulus „Suur on, Sumal, ju ramm“ katjus ta raskemaid Greeka jalmitõdetusi Gesti luulesalusi istutada.

Fählmanni keeleuurimise ja kirjamehe tegevuse kohta kirjutas Ahlqvist ajakirjas „Suomi“ 1855 lhf. 87: „Oleksiwad Fählmannil olud niisugused oluud, et ta algusest oleks wõinud emakeelt hakata harima, siis ei ole võimalik ütelda, kui suur laululooja, kui kõrgekuulus keeleuurija temast oleks sündinud, sest kumbki tarwis oliwad temal haruldased juured waimuanded.“ Aga leiwapuudus keelnuud teda jeda teed minemast, kuhu süda ja looduseanded teda wiinud, ja „mees siin Põhjas ei täitnuud jeda, mis noorukene oli töötanud.“ Pikemalt Ahlqvisti arwamistest räägib Dr. R. A. Hermann Gesti kirjanduse ajaloos lhf. 344—349.

Kõige laialisemat tähelepanemist ja kestwamat auu pälwiswad need kirjutused, kus Fählmann rahwamälestusi tarwitas. Fählmann on

õieti see Kolumbus, kes meie wanawara maailma üles leidis ja selle warandusi imestawale maailmale näitas. Et tuttawaid asju mitte forrata, juhatan lugijat selle poole, mis ma Eesti Üliõplaste Seltsi Albumi I lehes lk. 24—30 olen jutustanud. Suure lijan paljalt Fählmanni seisukoha selgituseks tema sõnad, mis ta kõnes „Kalewipoja muinasjutt“ ühele wanale rahwalaulikule Piibe rajal jahu paneb: „Nastad on minu juused walgeks teinud, ma olen palju mõelnud ja kaalunud, aga minu mõtlemise ots on weel praegu, et meie wanad mälestused ja muinasjutud ommeti midagi wäärt on. Mis ka jaks keelab, seda ärge pidage alati hääksteoks, ja mis ta ütleb, ei ole mitte alati tõde ja tarkus. Saksa tarkusel ei ole meie keskel kord mitte kogu ja annab ta meile ühe käega, siis on ta teisega juba walnis wõtmas. Meie wanu mälestusi tahetakse häwitada, kuna neid kas talupoegade loriks ehk paganauksuks ja ristiusu wastajeks tunnistatakse. Mina olen waga ristiiimene ja armastan siiski wanu mälestusi. See paik on üks mälestuswääriline koht: siin pidas Kalewipoeg lõunauinakut, kui ta Tallinnasse läks. Puud murdis ta koku ja oli nende pääl pikali, nagu meie aja inimesed ölgede pääl; waadake, selle koha pääl ei kaswa ühtegi puud, ja ümberringi seisawad ommeti kõige suuremad tüved. Nii tihti kui ma siia paika astun, hakkab minust wärijemine finni, ei mitte nagu saksa filmates, ka mitte nõnda, nagu kirikus, aga umbes nõnda nagu siis, kui ma surmuaiale astun, kus juba nii palju omakseid ja sõpru hingab.“

Liig wara on Fählmann ka ise sõprade seltsi hingama läinud. Kõik tema jemmene elu oli ettevalmistamine suurele elutööle, eluüles-andele. Ta tahtis endale nii palju wara korjata, et tohtri ameti wõiks maha panna ja terwet jõudu ja kõik oma aega Eesti muinasusu ja muinasaja uurimiseks, muinaslugude ja muinaslaulude kogumiseks, rahwateele rakendamiseks, rahwaeepoosse Kalewipoja loomiseks tarwitada, millest Kalewipoja sündimise loos Albumi VI lehes pikemalt räägime. Surm tuli wahela ja jättis tema elutöö poolele, kui waewalt alles alus oli pandud. Meie wõime seepärast ütelda, et Fählmann rohkem on äratanud ja küllwanud, kui lõiganud ja küpsnud wilja aita pannud. Kreuzwald ja Hurt on mitmed taimed oma aia peenrale istutanud ja neist tugewad hiiepuud kaswatanud, teine hulk kewadiseid õisi on küllwajaga ühes mulla alla warisenud. Fählmann ei pannud rahwamälestustest pea ühtigi paberisse. Tall oli hää pää, kange meelespidamine. Ta tahtis kõik rahwalaulu jätiised enne ülesse õfida, omas waimus nad

juureks lugulauluks ühendada ja alles siis üles tähendada. Rohke ja tähtis laulu- ja jutuvara läks jeepärašt temaga hauda. Ei olnud nad Kreuzwaldil enam pärašt poole jaadawal, ei leidnud Hurt nende jälgi enam rahwa seas. Nimelt muinasusulisi aineid Järwa- ja Wirumaalt oli Fählmannil rohkesti käepärašt, nagu neist proovidešt näha, mis ta kirja pani ja trükiteel avaldas. Et neid pärašt poole enam rahwa seas ei leitud, arwasiwad mõned, et neid ka warem rahwa keskel ei liikunud, waid et Fählmann nad omašt pääšt wälja mõtelnud ja iseoma luule litritega ehitanud. Aga meie wõime kindlasti tunnistada, et „Fählmann, tõdemeele ja ustaw mees, kes igasugu pettušt ja walet põlgas,“ nad ainult rahwa suušt üles kirjutas, kui ta nende kaju ka wõis püüt muuta. Nad on liha meie rahwa lihast, luu meie rahwa luušt ja keegi ei saa neid meilt wõtta.

Ma katsusin Fählmanni ja tema aega nõnda kirjeldada, nagu wärwid kandsiwad, mis ma oma kogutud materjaali kiristušt leidsin. Kas pilt ja wärwid kõikidel meelt mööda on, sellešt ei tohi ajalookirjutaja hoolida. Ajalookirjutaja ainus siht on ainult t ö d e. Et tõde minewiku prügi ja waremete alt wälja kaewata ja walge ette tuua, ei karda ajalookirjutaja sõpra haawamast ega wastast ülendamast. Tõel on küll oma teraw astel, mida mõni kardab, nagu paise tohtrinuga. Aga üksnes haigel on tarwis tohtrinuga karta, ei mitte terwel. Sellepärašt peab tõde waldama. Tõde teeb wabaks ekhiarwamišešt, tõde hoiab ekfitegemise eest. Tõtt peab waldama. Oleks ka minul see korda läinud, siis oleks ma selle mehe mõttes ja waimus kirjutanud, kelle oma sõnadega ma enamasti selle loo jutustasin ja kelle hana pääle ma selle mälestuselehekeše panen

„Minu jängikešel iluks,
Murupinnale toeksa,
Magajale mälestuseks.“

W. R.

Taaramäele.

Sind nähes eemalt, kuulus Taaramägi,
Ju paisub waikses waimustuses rind:
Su harjal on see pühitsetud pind,
Kus rahwas wanast Wanemuiset nägi.

Sääl ilmsiks sai ta kuldse kandli wägi,
Mill kõrge, ärarääkimata hind:
Ta mõjul laulab nüüd weel künnilind
Ja kohab sala waikne Emajõgi.

Oh wabanda, kui sellel armsal tunnil,
Mill waimustusest üle keeb mu rind,
Sull' wäikse pärja kingituseks annan.

See sünnib aina sooja tänu sunnil:
Sa oled kangeks kaswatanud mind,
Sest surmani sind omas meeles kannan.

1.

Kui wiis mind isa esimest kord linna,
Siis jutustas ta mulle tee pääl sest,
Kuis ennemuiste ükskord pilwedest
On laulu jumal tulnud maha sinna.

Ma tahtsin seda paika waatma minna,
Ja palusin seepärast südamest,
Et päästaks isa mind sest ootusest,
Kui maksaks ka kes teab kui kõrget hinda.

Ta wiis mu naeratades üles mäele,
Kus kaswasiwad uhked tamme puud,
Kui ennemuistne kalewite wägi;

Sääl wöttis ta mu hellalt oma käele
Ja ütles mulle, õrnalt andes suud:
„Mu poeg, siin on see püha Taaramägi!“

2.

„Siin on see paik, kus osawamal käel
„Kuldkannelt wanast Wanemuine löi;
„Siin wiibides ta laulu ilma löi,
„Mis waimustab weel kõiki imewäel.

„Siin hiiepuudel kaunistatud mäel
„Auukartes rahwas Taaral' ohwrid tõi,
„Kui kõik weel õnnes waba õhku jõi
„Ja köitis wendi ühenduse pael.

„Ehk nüüd küll pole enam nõnda püha
„See paik, mu poeg, kui oli tema siis,
„Kui elas rahwas rõõmsalt wabaduses;

„Kuid siiski paneb sünse puude müha
„Ja linnukeste lahke lauluwiis
„Mu põue tuksma waikses waimustuses.“

3.

Nii üteldes end pööris ümber tema
Ja wiis mind wähe kaugemale weel,
Kus takistusi polnud waateteel,
Säält waates alla hakkas kõnelema:

„See jõgi sääl, mu poeg, on teiste ema;
„Ta ligi olles läheb rõõmsaks meel,
„Sest Wanemuise kuldse kandli keel
„On meelitand ta'd nõnda kohisema.

„Ta omas põues mälestusi kannab
„Weel palju, palju sellest kuldsest a'ast
„Mill' pühaks peeti tema läikwat pinda.

„Ei nende eest ta nõua kõrget hinda,
 „Waid jooktes läbi õitswast isamaast
 „Meil waimukeelel mõnda teada annab.

4.

„Siit näed ka pisut õitswat kodupinda:
 „Ta pühaks peetud wiljakandja muld
 „Meil' olgu kallim kui kõik hõbe, kuld,
 „Sest tema eest on makstud werehinda.

„Ta warjab omas põues mõnda rinda,
 „Kus nähti waprust, waimustuse tuld —
 „Kuid külma hauda lang'sid wõidetult —
 „Neid trööstku teises ilmas ema Linda!

„See püha pind on sind ka sünnitanud,
 „Ta on sull' teind, ja teeb weel palju hääd,
 „Et wõid siin eluks silmi seletada ;

„Seepärast, kui sa oled suureks saanud
 „Ja waimujõudu oma rinnus tead —
 „Jää talle truuks, käi kindlalt õiget rada!“

5.

Nii õpetas mind Taaramäel isa ;
 Ma olin nõnda waimustatud sest,
 Et palusin ta'd kõigest südamest,
 Weel jutustada mõnda kaunist lisa.

Ta oli selleks nagu wähe wisa —
 Ja, kuiwatades märga silmadest,
 Ta ohkas ainult: „Eesti hiiedest
 On peletanud rõõmu sõjakisa!“

Seepääle lahkusime kurwal palgel
 Me ennemuistsest Taara tammikust,
 Mis wõeraks jäänd nüüd Kalewite soole ;

Kuid sagedasti hella eha walgel
 Ma tundsin põues sala igatsust,
 Mis meelitas mind waatma sinna poole.

6.

Ei ole iial meelest ära läinud
 Mull tund, mill kuldsele noorusõitse a'al
 Ma kuulsin sinust isa rinna naal,
 Mill olen ma sind esimest kord näinud.

Nüüd olen ma sind tihti vaatmas käinud;
 Ka wiibides su õierikkal ra'al,
 Kus armsam koht mull kallil kodumaal,
 Ma olen selle pärja sulle toonud.

Su hiiepuude lehkawates lehtes
 Ma kuulen nagu ühte sala häält,
 Mis tulewiku kohta teatust annab:

Kord tuleb aeg, mil rikkalikus ehtes
 Siin põllud paistwad silma siit ja säält,
 Mill waimu seeme rohket wilja kannab!

7.

Su elustawat õhku ahnelt joonud
 On mõni aeg ju minu roidund rind,
 Sa oled waimul kosutanud mind —
 Ja rahu jälle minu rinda toonud.

Sa oled mulle uue ilma loonud,
 Mis mõetmata, mill määramata hind;
 Su mõjul minu elumere pind
 On omale ka teise kuju saanud:

Seepärast saab, nii kaua kui siin ilmas
 Mull wiibimiseks aega antud on,
 Su mälestus mu põuet paisutama;

Ja kui mull wahest leinapisar silmas,
 Wõi rõõmustab mind kogemata õnn —
 Saab jälle ta mind trööstma, waigistama.

Jää kõikumata seisma endsel ilul
Sa, Taara tammik, Ema kallastel,
Ja laena waimujõudu kõikidel',
Kes nõudwad seda sinu hiie wilul!

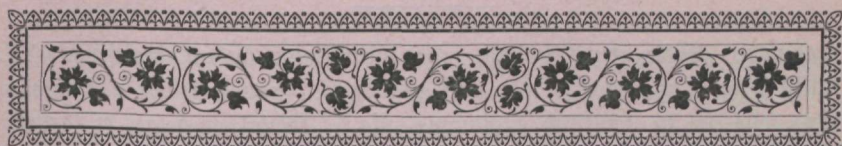
Sa, kuldne päike, kõrgel pilwe pilul,
Oh luba lahkest' oma kiiredel
Täis ilu paista tema kinkudel',
Et seisaks endsed tammed ikka elul;

Et wõiksid waimul Eesti tütrede, pojad
Siin kosuta end edaspidi weel
Ja Ema rinnalt juua eluwäge:

Siis kindlaks saawad meie nõdrad kojad,
Siis kodupinnal, kui ka wõeral teel
Kõik tänul mälestawad Taaramäge!

J. L—w.

Gesti Aleksandrikool

on meie rahwa eluga ligidas ühenduses. Ta on meie rahwa laps, päälegi „walu- ja pijaratelaps,“ nagu teda omal ajal jagedasti nimetati. Gesti rahwuslike eneseteadmise ajaloos on suur tähtis päätükk Aleksandri-
kooli päralt. Sellepäralt katjume saadawate hallikate põhjal lühidalt
kooli sündimise lugu jutustada.

Nine wiib meid tagasi Gesti rahwusetundmuse koiduajasse. Juba oli umbes 40 aastat mööda läinud, kui inimesearmastaja keisri Alek-
sandri I-se soowil ja sumil orjaikfed eestlaste üladelst oliwad langenud. Juba hakati rahwa walgustuse eest rohkem hoolt kandma. Igalpool oliwad külakoolid hüüdmas ja paiguti kihelkonnakoolid töötamas. Juba kirjutasiwad mitmed õpetatud Gesti pojad oma rahwale õpetlikka raa-
matuid, juba käis „Pärnu Postimees“ mõned aastad meie küladesse ja taludesse ja püüdis rahwale õpetust ja äratust tuua. Aga rahwas? Ta oli nagu pool-unes: ta oli prii, aga ei saanud sellest weel hästi aru. Ta eneseteadmine ei olnud ärganud. Üksikud rahwaliikmed siin ja jäl seletawad küll filmi, märkawad ja katsumad ka wendi äratada, aga nende töö edeneb aegamööda. Ei ole miski ühildast punkti, mille pääle rahwa tähelepanemist juhtida. Suur ja wägew sõna: „Arka!“ ei ole weel kõlanud. Aga see sõna kõlas ja tema wastu- ja järeltaja oli juur.

Kuidas see sündis?

1860 aasta algus on käes. Läheme waimus Sakalamaa lõuna-
poolsesse osasse, Paistu kihelkonda. Üks iseäralik liikumine puudub
meile silma. Siin ja jäl, iseäranis koolimajades, käiwad mehed koos,
— kooliõpetajad, taluperemehed — räägivad, peawad aru. Waimus-
tuse tuluke lõkendab nende filmis. Kõikide sündames liigub üks mõte ja

tundmus: „Meie oleme wabad, juba mitukümme aastat maitseme jeda kallist põlwe, aga meie ei ole weel näidanud, et meie jellest aru saame ning jelle eest ka täulikud mõistame olla.“ Kõigil on selge, et tarwis on midagi toimetada, midagi kindlat, juuremat, mida ajahammas rikkuda ei juuda ning mis kõlawal keelal tulewatele põlwelele kuulutaks jellest hääteost, mida wabastaja keiser Aleksander I teinud, kui ta orjaahelad puruks kiskunud, ning tänu üles tunnistaks Aleksandri II-se wastu, kes rahwale priiuje täiesti kätte annud. Kõsimuse juures, kuidas jeda forda jaata, tõuseb pikem läbirääkimine. Mitmed arwawad, et kõige parem oleks, auusammast üles seada, nimelt Eesti-Läti piirile, kas Walga wõi Ruhja ligidale. See plaan jäi aga warsti kõrwale. Kui midagi teha, siis ehitagem niisugune asi, mis ka rahwale jäädawat kasu jaadaks, ütlewad mõned. Ajutagem elaw mälestusjammast, ajutagem kool, kus Eesti poeglapjed oma südant ja waimu pärast alamates koolides käimist tarwilisel wiisil edasi harida wõiksiwad. Jah, üks ülem kool põhjenda- gem ja andkem talle nimeks „Aleksandri-kool.“ See mõte oli kõitide meele järele ning tehti siis ka ühelmeelisel otsujeks nõnda toimetada.

Otsus oli tehtud, näüd tuli täitmise. Käidi siin ja sääl naabri- kihelfondades teiste juures aru pidamas, nõuu küsimas. Iseäranis palju waewa jelles asjas on näinud Holstre walla Pulleritju kooliõpetaja Jaan Adamson. Tema oli kõige jelle ettevõtte isa, temast oli kooli ajutamise nõu kõige enne wälja läinud. Tema oli ka jelle ettevõtte hing. Wäsimata kindluse ja waimustusega on ta tööd teinud ja waewa näinud, enne kui asi hakkas minema. Kuni 1871 aastani jäi tema jelle nõuu ja plaani kordasaatmise juhatajaks. Tema on ka M. kooli mõtte esimehe algamise ja edenemise loo kirja pannud, mis kuni 1871 aastani ulatab ja „Oma maas“ 1884 a. ära on trükitud.

Mõni aeg läks nõuupidamise ja edasi-tagasi rääkimisega ära, ilma et ühijele otsujele oleks jõutud, kuidas asjaga hakatust teha. Sääl tuli abi, kust et teadnud oodatagi. Õpetaja ameti kandidaat Marburg, kes Tarwastu kirikumõijas elas, oli jellest plaanist kuulda saanud. Ta kirjutas Kiiga selleaegsele kubernerile Dr. M. v. Dettingenile, kellega ta hästi tuttav oli. Kuberner kiitis kooli ajutamise mõtet hääks ja andis nõuu temale palwekirja siise anda, mida ta siis keisri ette lubas panna. Kõõm oli suur. Ettevalmistamised algasiwad. Et asi laiemalt tuta- waks saaks, jaadeti Pärnuisse „Pärnu Postimehe“ toimetusele paar kirja nimetatud ajalehes awaldamiseks, kuid need kirjad ei ilmunud mitte. „Pärnu Postimehe“ toimetaja Jannsen wastas J. Adamsonile

tema kirja pääle: „Oleme ise ka selle asja pääle jagedasti ja ammu mõtelnud, aga meie oma rahwa pikaldane ja wäsinud wiis, mis alati küsib: „„mis ma sest saan?““ on tänini meie juu kinni pidanud. Enne kui selle asja pääle selgemat wastust wõime anda, on meil mõnda küsimist ja kuulamist; — aga meie ei tõrgu mitte tunnistades: mõnus oleks see asi küll.“ (P. P. 1862. nr. 29).

Alastal 1863 oli asi nii kaugele edenenuid, et jaanuari-kuu 8-dal päewal esimene palwekiri Gesti ja Sassa keeli 177 allkirjaga kubernerile kätte jaadeti. Allakirjutajad andsiwad selles kirjas kubernerile teada, et nad raha tahawad kokku panna, et Gesti rahwa priiikslastniise „suure ja kalli armutöö mälestujeks ning meie tänutunnistujeks Gesti rahwale üks priikool jaaks asutatud, mis jeda nime „Aleksandri I. mälestuse kool Gesti rahwale“ peaks kandma, mis Gesti rahwa ja riigi kasuks peaks olema, ja kus kõigis keeltes, nii palju kui wõimalik peaks õpetatama, aga ka Gesti keel mitte ei peaks kõrwale heidetud saama.“ Nad paluwad kubernerit herra käest „luba, nõuu ja abi“ igalpool Gesti rahwa seas jelle tarwis rahakorjamist ette wõtta, ja soowiwad, et ka jafjad, iseäranis mõisaherrad, nõuusje heidafsiwad. Natuke aja pärast (28. weebruari 1863) tuli kubernerilt poolt wastus, milles ta teada annab, et ta palwe Läänemere kubermangude kindralkubernerit paron Dieveni ette pannud, ning see käskinud asutatawa kooli plaani maakoolikohtule siisse anda ja jäält asutamiseks luba paluda. On luba jaadud, siis ei olewat üleüldise rahakorjamise kohta miski keeldust. Kui juba kõik walmis ning kool ise elusje tõusnud, tahta kuberner kõigekõrgemalt poolt luba muretjeda, et jeda kooli Aleksandri-kooliks wõib nimetada. — Nende näpunäidete ja nõudmistete kordasaatmiseks walisiwad ajutajad eneste seast 12 liikmelise komisjoni. „Et see töö küll wäga raske ja kõigile tundmata oli, waimus ühe kapitali pääle mõteldes ühte täielikku plaani teha, aga siiski oli see esimene kord, kus eestlastele ka midagi iseene teha ja mõelda lubati,“ ütleb J. Adamson.

Ülesanne oli raske, asi harjumata. Aga waimustus oli suur ja tahtmine kõikumata. Nägiti, peeti nõuu, waieldi. Et asi kiiremine edeneks, läfsiwad aprilli-kuul 1863 neli komisjoni liiget, nende seas ka J. Adamson, Tartusse õpetatud Gesti Seltji käest nõuu ja juhatusi paluma. Nad andsiwad Dp. G. Seltji presidendile kirjaliku seletuse oma nõuu ja ettewõtte üle ära; pärast kutsuti nad Seltji direktoriumi koosoleku ette ja lasti pikalt ja laialt asja seletada ja aru anda. Pärast jeda anti neile direktoriumi liikmete poolt mõnda nõuu ja juhatusi ise-

Korraga oli jutt väljas, M.-kooli ajutamise plaan olla paljalt üks välimine kate, mille all eestlased muud politikat ajada. See mõjus. Mitmed, kes jenni ajani uue ettevõtte poolt olivad, hakkasivad tema pääle koguni teistfuguste filmadega vaatama. Kuberner v. Dettingen jäi ajutatava kooli vastu külmaks; ka kandidaat Marpurg, kes Adamsoni tunnistuse järele selle asja pärast palju waewa näinud ja teiste wiha alla langenud, jäi eemale.

Saadifud, keda Peeterburki läkitati, tulivad tühjalt tagasi. Aga lootust ei kaotanud ajutajad. Jälle pidivad nad wana teed mööda, Riia kaudu, edasi poole püüdma. Noowembri-kuul 1865 läks üks saadif Riiga ja andis palwekirja ühes juurepandud õpetuseplaaniga otsekohe kindral-kubeneri krahw P. Schuwalowi kätte. Selles kirjas paluwad ajutajad, et krahw Schuwalow neile abiks oleks asja nõnda toimetada, et ajutataw kool kohe rahwahariduse ministeeriumi alla wõdetaks. Ajutajad, keda 500 meest olla, olewat juba 1000 rubla selle kooli hääts lubanud.

Kindral-kuberner saatis kooli programmi ja palwekirja Ülema-maakooliwalitsuse kätte, jäält saadeti nad Pärnu-Wiljandi kreis-maakoolikohtusse ning siit edasi Paisiu ja Tarwastu kooliwalitsuse kätte. Nüüd oli ajutajatel palju tegemist. Mitu korda kutjuti nad kooliwalitsuse ette, pandi neile mitmesugused küsimused ette, laideti nende kooli programmi. Wiimaks saadeti asi jälle kreis-maakoolikohtusse, kes siis ka oma otjuse kooli kohta kindralkubenerile saatnud. Misfugune see otjus olnud, ei ole teada.

Nüüd tuli kaunis piff votamise aeg. Ligi kaks aastat misti wastust! Krahw Schuwalow läks siit ära, mitu kindral-kubeneri wahetasiwad lühikese aja sees kohti. Asi olekski wast unustusesse jäänud, kui ajutajad ije mitte ei oleks taga nõudnud, arwab Adamson. — Wiimaks, weebruari 1868, tuli kubeneri v. Dettingeni poolt wastus, palwekiri olla ühes programmiga ministeeriumi saadetud. Warsti pani ka ministeerium ajutajatele kolm küsimust ette: 1) mill wiisil nad raha forjamiist soowiwad pääle hakata? 2) kas nad rahakorjamisega mõne tähtpäewani (tärriniini) toime saawat ning 3) kui suur summa umbes kooli ajutuseks ära kuluks? Kui ajutajad nende küsimuste pääle oma wastused annud, tuli ministeeriumist ajutajatele uus küsimine, mis nõnda küis (Adamsoni järele): „Kas neil kohalikku jõudu teada on ja kas nemad neist ajutada nõuuks wõtetud selge Wene keeli kooli rutulisemaks korrale seadmiseks jeda mitte tarwiliku ei leida, selle programmi ja sei-

suft nõnda sisse seada, et see wiimne jelle aru järele kuidas tarwilikku jõudu saada on, tarwituste järele laiendatud saada võiks?" — Need sõnad paniwad ajutajad mõtlema. Nad olivad nii palju tööd teinud ja waewa näinud, et ühte täieliselt Gesti kooli saada, nad põgenesiwad Saksa keelse kooli eest, ja siin räägiti selgest Wene keeli koolist. Gesti keelest juttugi. Pikalt ja laialt seletasiwad ajutajad ministeeriumile saadetud kirjas oma mõtteid ja soovisid ajutatava kooli kohta ja teatasiwad, et nad oma kokkujeatud programmile, mille järele koolis küll Wene ja Saksa keelt õpetatakse, õpetusekeeleks aga Gesti keel jääma peab, truuks jääda tahawad. Selle seletuse pääle saidwad ajutajad teada, et siin ekstus juhtunud. Minister soowinud ainult mõnel põhjusel, et M.-koolis Wene ajalugu ja geograafiat Wene keeles õpetataks.

Oli asi hästi ära seletatud ning läbi räägitud, pani sifemiste asjade minister Timashev M.-kooli ajutajate palwe keisrile ette. Sell aastal, mill Gesti rahwas oma priiuse 50-aastast juubeli pühitsetes, seati kindel alus selle afutusele, mis näitama pidi, et eestlased ka tõesti priid on, s. o. priid ka waimu poolest. 1869. aasta augustikuu 14-mal päewal andis keiser Wiwaadia lossis armulikult luba „Gesti ülema rahwakooli põhjenduseks Aleksandri-kooli nime all“ kõiges riigis andeid korjata. Suure oli lisatud tingimine, et kooli plaani ja programmi kiinitamine rahwahariduse ministeeriumi hooleks antaks. 28. oktoobril anti see luba afutajatele Wiljandi fillakohthu kaudu teada.

Raua oodatud aeg oli tulnud: luba oli käes awalikult tööd tegema hakata. Meie wõime arvata, misugune rõõm afutajate keskel walitses. Töö algas ka kohe. Afutajad käisiwad ühe ja teise juures, kirjutasiwad sinna ja tänna, palusiwad nõuu ja abi. Paluti mehi, kes asjaajamise oma kätte wõtaksiwad. Märtsi-kuul 1871 wõisiwad afutajad Liivi kubernerile teada anda, et nad Tarwastus komitee kokku seadnud, kes asjajuhatamise oma pääle wõtab ning rahakorjajast kohe algab. Ka palusiwad nad luba, et see komitee, keda nad pääkomiteeks nimetasiwad, igalpool abikomiteesid afutada tohiks, kes temale rahakorjajises abiks oleksiwad. Ühes jellega andsivad nad kõik pääkomitee liikmed teada. Komitee liikmeid oli 12: 1. J. Hurt, gümnaasiumi koolmeister Tartus, komitee president; 2. W. Eizenschmidt, Peetri koguduse õpetaja Tartus, kassahoidja; 3. J. W. Jannsen, ajalehe toimetaja; 4. Akadeemikus ja prohwersor J. Koeler-Wiljandi, Peeterburis; 5. C. R. Jakobson, gümnaasiumi koolmeister Tallinnas; 6. J. Rosenberk, algus-

kooliõpetaja Tallinnas; 7. H. Wühner, kihelkonnakooliõpetaja Tar-
 vastus; 8. J. Kapp, kihelkonnakooliõpetaja Suures-Jaanis; 9. J.
 Adamson, wallakooliõpetaja Holstres; 10. H. Henno, wallawauem ja
 peremees Holstres; 11. J. Wühner, peremees; 12. J. Tamman, kaup-
 mees Pärnu maakonnas. Pääle nende on veel komiteel üks auuliige, Dr.
 Kreuzwald. Kirja alla on 20 asutajat — J. Adamson Holstrest, P. Minjon Holst-
 rest, J. Kanzi Kuikatšist, J. Raudsepp, J. Balzar, H. Henno Holstrest, M.
 Jakobson Helmeist, J. Paulson Holstrest, Hans Nurf Kawastust, J.
 Lelley Tennafilmast, J. Kihno Saardeist, J. Minjon Holstrest, H. Lill
 Holstrest, P. Hendrikson, J. Pill, J. Ritso, J. Kibbe, A. Paulson, J.
 Bullerits Holstrest, J. Wühner Aidust — oma nimed kirjutanud, nende
 eesotsjas J. Adamson. Neid 20 meest nimetatakse M.-kooli päris-asu-
 tajateks. Warsti tuli kuberneril poolt wastus, et ministril pääkomitee
 kui ka abikomiteede asutamise wastu midagi ei olewat. Ta nõudwat
 aga, et komitee iga aasta lõpul aruande kokkutulnud rahajummade üle
 ministriumile sisse jaadab. Nõnda oli siis kõik korras, ja see sõna,
 mis terve rahwa üles äratama ja awalikule elule kutsuma pidi, wõis
 kõlada. Ja ta kõlas. Etimeisel deetsembri-kuu päewal 1871 ilmus „Eesti
 Postimehes“ pikem kiri päälkirja all: „Eesti Aleksandri-kool. Üks
 tähtis kuulutus ja palwe kõigele Eesti rahwale.“ Siin kuulutab pää-
 komitee president J. Hurt M. kooli asutamise nõuu kõigele rahwale,
 jutustab lühidalt selle ettewõtte ajaloo ära ja kutsub kõike rahwast kooli
 asutamisele sõna ja teoga osawõtma. Ta annab lühikese seletuse M.-kooli
 plaanist, mis umbes järgmine on: M.-kool on kõige ülem Eesti rahwa
 kool ja hakkab oma koolitamist jäänud, kus muud Eesti koolid praegu
 tema lõpetawad. Tall on 4 klasši ja jaab ta ühe tubli kreiskooli
 wääriline olema. Peaks edaspidi jõud kandma, siis soovitakse koolile
 iseäraliist õpetuse osakonda, kus rahwakoolmeistriid nende õpetamise ameti
 pääle ette walmistatakse. Õpetuse keel on Eesti keel; Wene ja Saksa
 keele õpetamise tarwis on iseäralised tunnid. — Pääle selle antakse
 üleskutses juhatusel rahakorjamine kohta. Selle järele on rahakorjamine
 asja juhatamine pääkomitee käes, selle pesapaik Tartu on. Pääkomitee
 kannab hoolt selle eest, et igalpool maal ja linnades abikomiteed asuta-
 taks, kes maa ümbruses rahakorjamine oma pääle wõtawad. Dna
 tegewusest annawad nad pääkomiteele aru ja jaadawad kokkutulnud
 jummad aegajalt ära pääkomitee kasjahoidja kätte, kelleks õp. Eisen-
 schmidt on nimetatud. Kirja teises pooles näidatakse pikalt ja laialt
 tähtsatel põhjustel, kas ja miks Eesti rahwal niisugust Eesti keeli

Kooli tarvis on. Need põhjused on on lühidalt järgmised: 1) „Kõik tõsine ja täieline, mõnus ja mõjuja õpetus, nii hästi waimu kui ka südamete äratamine ja harimine, võib üffi sündinud emakeeli inimesele antud saada.“ 2) Meie noortest meestest, kes jenni wõera keele koolides kaswatatud, on Eesti rahwale wähje tulu tulnud. Noored eestlased lahtuwad wõeras keeles õppides ka rahwast ära. 3) „Meie rahwa olemine ja elamine on muudu rahwa oma keele pääle seatud ja see on loomuline ja õige.“ Kirikus, küla- ja kihelkonnakoolis, kogukonna kohtus jne. tarwitatakse Eesti keelt, ajalehed käiwad Eesti keeli, — kas peab meie ülemate koolidega teijiti olema? Ei! — Lootusega, et ärksamad mehed M. kooli kasuks tööle hakkawad, lõpetab president üleskutse. Niisamajugune palwe ja üleskutse ilmus ka kohe „Neue Dörptsche Zeitungis“ Saksa keeli, kus meie maal elawatele wõera rahwa liikmetele ning iseäranis nende eestlastele, kes hariduse ja waranduse poolest kõrgemale ja paremale järjele jõudnud kui nende wennad, südamete pääle pannakse oma „wähemate wendade“ kasuks tööd teha.

Ka ilmusiwad need mõlemad üleskutsed eraraamatutena.

See kuulutus oli see wõim, mis Eesti rahwa tema tuimuselt äratas, mis teda uuele elule wastu pidi wiima, uuele elule rahwuslistes püüdmistes. „Nus kewade on tulemas ja koit on juba õues!“ võib laulikuga hüüda. Jah, koit oli tulemas, ta pidi tulema ja õõ ära wõitma: Walgust rahwale! oli M. kooli asutajate põhjusemõte, mida ka pääkomitee pitserimärk tunnistab: koidutäht, millest walguje kiired wälja lähewad ja pitseri pääl olewad ahelad purustawad.

Rahwas ei oodanud wastusega kaua. Ärkamad rahwa pojad märkasiwad meelt ja hakkasiwad töösse. Warsti wõis pääkomitee teada anda, et esimesed abikomiteed (Paistus, Wiljandi kihelk., Suures Jaanis, Wiljandis, Kanepi kih., Wõmmu kih., Ahja wallas, Kawastus, Tartus, Matjala wallas Karuse kih.) elusse tõusnud. Suure waimustusega hakkasiwad nad oma ülesannet täitma. Juba kaks kuud pärast üleskutse ilmutist (9. weebbruaril 1872) kuulutas kasjahoidja, et ju 1099 rubla kofku tulnud. Sellest jummast oli Suure-Jaani abikomitee üffi 700 rubla korjanud. Müüd läks korjamiestetöö, jõudjal jammul edasi. Glawas waimustuses astusiwad igalpool eestlaste maal mehed kofku abikomiteedeks ja palusiwad omale luba andeid korjata. Ikka ja ikka jälle saab pääkomitee president sõnumeid uute abikomiteede asutamisest, ühtelugu woolab andeid kasjahoidja kätte kofku. Peaaegu igas „E. P.“ numbris leiame sellekohaseid teateid. Juba esimese tööaasta lõpul

(1872) oli, nagu aruandest näha, 64 abikomiteed asutatud ning 9988 rubla raha kokku tulnud. Kõige eesotsas rahakorjamise poolest seisab Wiljandi maakond oma kuue abikomiteega, kes ligi 2800 rubla korjanud on; kõige viimane on Järvamaa 80 rublaga. Isegi keiserlikult perekonnast on andeid tulnud. Suguwennad soomlased ei ole ka osawõtmata päält waadanud; Sawo-Karjala üliõplaste jelts isegi on 24 rubla saanud. Rõnda siis oli esimese korjamiseaasta töö kaunist wilja kannud.

Runa eestlased niisuguse waimustusega ja hoolega tööd tegiwad, ei olnud ka neist puudu, kes seda tööd püüdsiwad takistada. M.-kooli ajutamise mõte oli mõnes ringkonnas suurt ärewust jünnitanud. Mis? Eestlased tahawad ise omale kooli asutada, ülemat kooli, kus Eesti keel õpetuse keeleks pidada olema! See rahwas, kes semmi ajani teiste teener oli, kellele tema isanda tahtmine käf oli, see rahwas tahab iseseiswalt oma pää järele tööd tegema hakata. Seda ei tohi jündida! Eesti rahwas on talurahwas ja talurahwale on küla ja kihelkonnakoolidest küllalt; kes kõrgemat haridust kätte tahab saada, peab wõerakeelses koolis ära käima. Eesti rahwas on kadumise teel; lühema ehk pikema aja pärast muutub ta Saksa wõi Wene rahwaks, mida enam see jünnib, seda parem ja kasulikum. Miks siis niisugust rahwusliht üleskõhutamist tarwis? Sellest ei tule muud kui selget kahju!

Et rahwast sellest tähtsast ettewõttest eemale hoida, laotatakse mitmesuguseid waleõnnumeid ja kahtlustusi laiale. Tõendatakse, M. koolil ei olla mitte täielikku luba ajumiseks, ei olla kindlat programmi, sellepärast olewat teadmata, kas M.-koolis Eesti keel õpetuse keeleks jääwat; M. kool olla Saksa hariduse wasta, ning ei wõiwat sellepärast ükski mõistlik inimene selle kooli ajutamise poolt olla. Ka olewat kahtlane, kas niisugusele koolile tarwilisi kooliõpetajaid ja raamatuid saada wõib. Eesti keel olla selleks weel liiga wähe haritud, et temas kõrgemaid ja jügawamaid asju õpetada wõiks. — Niisuguseid ja palju teisi mõtteid ja kahtlusi awaldati M.-kooli wastu küll awalikult ajalehtedes, küll jeltskondades erateel. Nii mitmedki, kes küll hästi aru saiwad, et kõige loomulikum ja kasulikum noort põlwe tema emakeeles õpetada, hakkasiwad kahtlema, kas üleüldse wõimalik on niisugust kooli käima panna, nagu M.-kooli ajutajad tahtsiwad. Sellepärast arwasiwad nad, et parem oleks, kui selle asemel, et tühja tuult tallatakse, rohkem kihelkonna- ja külakoolide eest hoolt kantaks. Kõik seda jeltsi kahtlustused ja arwami- sed tegi pääkomitee president õp. J. Hurt oma esimese aruande lijas (1872 a. lõpul) tühjaks. Ka teiste sulest ilmusiwad „E. P.-s.“ pikad

kirjutused, kus M. = kooli ajutamise mõtet põhjendada ja seletada püüti. Neis kirjades näidatakse, et rahvale sellest peaaegu miski hääd ei olla, kui Eesti lapsed Saksa kreiskoolides käivad. Neist ei võivat mitte rahva juhatajaid saada. Suur hulk nendest pöörwat oma sugurahvale selga. Miks? Laps, keda Saksa kooli pannakse, lahutatakse kõigest sellest, mis talle armas ja tuttav oli. Ta sattub ümbruse sisse, kus talupoisi pääle põlgustega waadatakse ja talle mitmesuguseid sõimunimesid antakse. Ta hakkab oma rahwusest häbenema, püüab teisega ühevääriliseks saada. Siia juure tuleb veel järgmine nähtus: „Ta näeb, kuidas wanad auusad hallipäaga eestlased temajarnase Saksa poisi ees fubarata käiwad, teda „Saksa nooreherraiks“ nimetawad ja iga moodi enam auustawad, kui Eesti poissi.“ Kas siis ime, et poiss oma sugu ära hakkab jalgama. See olla jee wili, mis Eesti lapsed Saksa koolidest jaanud. Eesti M. kooli ajutamise soow olla rahwast wälja kaswanud, jee kool saada ka, kui ta kord elusse tõusnud, oma koguiseid rahwa wastu truusti täitma.

Nende kirjade pääle, milledes jeesuguseid mõtteid awaldati, ilmusiwad pikad wastused. Iseäranis agaralt astub Böide õpetaja N. von Molsken „Eesti Postimehes“ wälja. Ta heidab M. kooli ajutajatele ette, nad tõsta rahwa seas „paha rahwustamise tuult.“ Rahwustamisest tõusta rahwuse uhkus, mis kahjulik olla ja rahwaste wahel ilmaaegu tüli sünnitada. Eestistamine olla niijama halb kui jaksastamine. Meie maa rahwad pidada käsiläes käima, jakslased pidada Eesti keele ära õppima „sell auupakkumisel, mis igäühel ülema kui ka alama wastu peab olema,“ ja eestlased ei võiwat Saksa keelela läbi saada. Ülema Eesti kooli ajutamise nõu alla jellepärast asjata. Suurem hulk küla rahwast näidata nii wähe tahtmist üles külakoolisidki ajutada, et teda niijuguse juure ettemõtte tarwis veel hoopis tooreks pidada arwama. Sellepärast ei võiwat M. kooli ajutajad mitte nõuuda, et „iga auus mees ja rahwa sõber“ nende nõuus pidada olema, enne kui nad ei ole ära seletanud, et rahwale niijugust kooli tõesti hädasti tarwis olla.

Kurwastusega näewad rahwa pojad, kuidas wastalised ilusa ettemõtte wastu tööd teewad, kurwalt küsib üks nendest: „Kust jee tuleb, et just mõned, kelle kätte Eesti rahwa waimuharimine ja tublik tege mine, tema õnn, ühe sõnaga — tema elukord on antud, et just need M.-kooli wastu on?“ Aga lootust ei kaota keegi. „Kindlus on Eesti rahwa auumärk olnud, tegewus ei ole ka puudunud, kui jeda tarwis on olnud,“ julgustab „Eesti Postimees“ töölisi.

Jätame teised oma mõtteid avaldama ja waidlema ja waatame, mis teeb rahwas, see rahwas, kellele jeda kooli waldakse tarwis olewat? Kuidas wõtab ta M. kooli tööst oja? Esimene aasta on kõige paremaid lootusi äratanud. Dotamata waimustuse ja elawusega tehti tööd. Aga mis näeme järgmistel aastatel? Iffa wähem on uute abikomiteede elule ärkamistest lugeda, ifka harwemine tõttawad rahajummad Tartu poole. Käitab, nagu oleks rahwas lootustes, mis tall M. kooli kohta oli, petetud ja jellepärast töötegemise järele jätnud. Kolm järgmist aastat, 1873—1875, alaneb abikomiteede ajutamine ja raha korjamine. Kuna 1872 aastal pääle 60 abikomitee ajutati ja üle 6000 rubla raha pääkomitee kätte sisse tuli (muist, üle 3000 rbl. oli riigi päärentseisse sisse makstud), ajutati 1873 aastal 5 ja 1874 ainult üks abikomitee. Raha tuli sisse 1873 aastal (pääkomitee kätte) natukene üle 3000 rubla, 1874 a. 1778 rbl, ning 1875 aastal, mill küll 2 uut abikomiteed juure tuli, anti raha ainult 1730 rubla.

Iffa ja ifka jälle manitseb pääkomitee president J. Hurt töölisti ajalehtedes ja püüab rahwast äratada, aga, nagu wastujeks tema kirjade pääle, lähew ojawõtmine aasta aastalt leigemaks. President peab kurwastujega kaebama, et abikomiteed oma kohuseid ei täida: nad ei saada tema mitmekordse palumise pääle aruandeid oma tegewuse üle sisse, ei teata, mill kombel nad M. kooli hääks tööd teewad; mitmed abikomiteed ei lasse aasta jooksul eneseft midagi kuulda, mõnest abikomiteest ei ole muud midagi teada, kui et ta kord ajutatud. Et töö üle läbi rääkida, nõuu pidada ja uut waimustust äratada, peeti 1876 aastal Põltsamaal M. kooli abikomiteede saadikute koosolek ära. Aga wähew abikomiteesid oliwad oma saadikud koosolekule läkitanud, iseäranis palju puudus neid Wiljandimaalt, kus ju koosolek ära peeti. Koosolekul kaewati palju leiguse üle. — Ajalehtedes ilmuwad mitmelt poolt sõnumed rahwa tuimuse kohta: Annete korjajaid saadetawat sagedasti rumalate ja mõnitawate wastustega minema. Pääkomitee saatis wallawalitsustele ringkirja M. kooli asjus. Kuidas mõjus see? Mõnes kohas on ta kaunist wilja kannud, kuid juuremale hulgale mõjunud ta kui hane selga wesi, teatawad abikomiteede saadikud.

Kust tuli niisugune nähtus? Töö järele tuleb wäjumus, suure waimustuse järele tuimus. Inimesed on ju nii kergesti walmis igas asjas kofe filmanähtawat kaju otjima. Kui nüüd aga rahwas ära nägi, et eesmärk ehk mitte ligidal ei ole, ning et üleüldse kahtlane on, kas jellest asjast midagi wälja tuleb, hakkas ta ennast eemale hoidma.

Igatiis tahtis wiht fõrwalt waadata, „mis jäält wälja tuleb,“ ning jättis töbtegemise teiste hooleks. Palju süüd langeb siin nende pääle, kes M. kooli ajutamist mitte ei soowinud. Suurem osa meie maa mõjurikastest meesest — jakslastest — oli ju ajutatawa Gesti kooli wastu waenuline, tema püüdmine oli koguni — kõike seda ettewõtet tühjaks teha. Igapidi on kooli wastu tööd tehtud: kahtlustusi laotati laiali, õpetajad, kellel rahwa pääle juur mõju, on awalikult kantsli päält selle wastu rääkinud, kooliõpetajatele on mitmes paigas ära keeldud M. kooli hääks midagi ette wõtta. „Tuimujega wõiks ehk weel walmis jaada, aga kooli wastupanijad takistawad palju,“ kaebab keegi „Pärnu Postimehes.“

Eht küll asjalugu jeebugune oli, ei lastnud pääkomitee lootust mitte jugugi langeda. Ta püüdis M. kooli tulewikku igapidi kindlamale alusele kinnitada. See läks temal ka forda. Põltjamaa ligidal, Kaarli mõijas, oli gümnaasiumi wääriline mõisnikkude laste kool hingusele läinud ning koolimaja pakuti oksjoni wiisil wälja. Pääkomitee leidis maja uue kooli tarwis kõlbulise olema ja ostis ta 1874 aastal 3625 rubla eest ära. Seda juhtumist ja talitust peab õnnelikuks nimetama. Nii wäikese hinna eest oli kinnimaja, mis ehitusel oma 30,000 rubla oleks maksma tulnud, käes, päälegi niisugune maja, mis juba koolitarwituseks sisse seatud. Pääle selle oli jee maja eestlaste maa keskpaias ning iluwa koha pääl. Oli küll maja juures seda ja teist kohendada ning parandada tarwis, aga jee kõik ei teinud ejiotja juurt jumma wälja.

Kolm aastat oli töö M. kooli hääks ifka aegajalt vähemaks jäänud. See ei pidanud mitte ifka nii minema. 1876 aastal on jälle elawust märgata, ošawõtmine hakkab tõusma. Sell aastal tuli 8 uut abikomiteed juure ning raha jaadeti 3357 rubla, jee on peaaegu kaks forda nii palju kui aastal enne seda. Wististi oli jee kolme aastane waheaeg ainult — ettewalmistamine ja jõuu kogumine edaspidise töö tarwis.

Nõnda jõudis 1877 aasta kätte. Sell aastal algas jälle ajalehtedes elaw läbirääkimine ja waidlemine M. kooli pärast. Kooli wastalised, kes mõni aeg ajalehtedes enam awalikult üles ei astunud, wõtsiwad jõuu kofku ja alustasiwad kibedat tormijooksu selle ajutuse pääle. Nende arwamise järele oli wiht aeg tulnud, et „wastalijele“ jurmahoopi anda.

„Neue D. Zeitung“ esimeses numbris ilmus kellegi „Unparteiischer“ poolt kiri, kus M. kooli asutajatele süüds panna, nad ei olla rohkem haritud inimestele oma kooli üle mitte küllalt täielisi teateid annud. Sellepärast olla nad ise selle juures süüdlased, et nende ettevõtte kohta mitmesugused eksiiramiised tõusnud. Ei olla sugugi teada, misjulgune kool M. kool olema saab. Igalpool räägitavat, et eestlaste nõu olla omale gümnaasiumi asutada. Siis olla vist varsti ka Eesti ülikool loota! Tehtagu M. koolist kreiskool, siis saawat kõik mõistlikud inimesed selle poolt olema ja teda oma poolt toetama. Umbes sellesamas mõttes kirjutas ka Sangaste õpetaja Th. Hesse. „Neue Dörptsche Ztg“ 8 numbris, kus ta muu seas M. kooli asutamiist ka „asjata, võimata ning kahjuliku“ ütles olevat.

Nende kirjade pääle avaldas varsti säälsamas ning pärast era- raamatus M. kooli pääkomitee president õp. J. Hurt mõnusa vastuse: Ta lükkab kõik kahtlustused ja süüdistused kindlal sõnal tagasi ja näitab, et „erapooletul“ „mingit tundmist ei ole“ M. kooli üle kohut mõista, sest ta ei ole nähtavasti waeraks võtnud asjalugu ligemalt tundmaga õppida. Arvamine, et kõik mõistlikud M. kooli poole hoiakšivad, kui sellest koolist kreiskool saaks, olla tühine. Tuttaw olla ju, et M. kool põhjuskirja järele just kreiskooli wääriline jaada olema, aga kuidas tehtawat tema vastu tööd! Kui „erapooletu“ ja õp. Hesse seda ei usu, et M. koolil just palju „waenlasi“ olla, tulgu nad kord abikomiteede jaadikute koosolekule, jääb kuulekšivad nad mõndagi. Võpuks joowib Hurt, et need, kes M. kooli vastu on, põhjusi avalikult nimeakšivad, et siis võimalik oleks nende pääle avalikult kosta ja neid seletada.

See joow leidis varsti täitmiist. Paari nädala pärast ilmus „Neue Dörptsche Ztgis“ ning ka „Eesti Postimehes“ pikk juhtkiri päälkirja all: „Avalik kiri õp. hrale J. Hurt.“ Kirjakirjutaja oli Urwaste mõisa pärišherra H. v. Samson. Wäga iseteadwalt ja kõrgilt astub ta M. kooli sõprade ja iseäranis pääkomitee presidendi vastu üles. Ta tõendab, kirjab ja manitšufed M. kooli asjus ei olewat suuremat vastu- faja rahwa seas leidnud. Nad aratanud ainult filmapilkset ošawõtmist, varsti aga mindud neist mööda „päewakorrale“ jne. Mitu aastat olla juba tööd tehtud, aga raha olla wähe kokku tulnud. Süüdlased selle juures olla asutajad ise, iseäranis õp. J. Hurt. M. kooli plaan olla küll „hää nõuu pärast üles wõetud“ aga pärast olewat tema „kõrwale ekšinud.“ Asutajad tõendada, et Eesti rahwas üksnes Eesti keele waral kõrgemat haridust kätte jaada võiwat. Selles mõttes unistada

nad siis ka Eesti gümnaasiumist ning universiteedist. Mõnda olla ju selge, et see ajutus muud ei olla kui paljalt „suurustuse ja kõrgistuse põld, mis meie maale mitte õnnistuseks vaid õnnetuseks pidawat tulema.“ Tema, Samson, ütelnud jeda juba ette ära. Ta pidanud Eesti rahwast „nii terweks, tuumakaks ja mõijlikuks,“ et tema juurem hulk ka meelitawa kutsmise pääle mitte niisugustele teedele kõrwale ei effi. Tema arwamine läinud täide. Osawõtmine rahwa poolt oluud hakatuseks küll elaw, jäänud aga silmanähtawalt iga aastaga leigemaks. Kas see ei olla selge tunnistus sellest, mis rahwas kooli ajutamiseft arwab? Teiseks tõendab v. Samson, raha korjajatega ei olewat õnne oluud; need ei olla mitte küllalt tublid inimesed, wõimata olewat neid usaldada. Palju korratuši on nende seas ette tulnud: korjamiseraamatud on kaduma läinud, mõned korjajad on ära reisinud ning korjamiseraamatud ja raha ligi wõtnud. Neil põhjustel ei julgawat keegi enam nende kätte raha anda. Wäga kardetaw olewat aga see asjalugu, et abikomiteed rahakorjamineft ainult oma kõrwalijeks tööks pidawat, nende päristöö olewat rahwa kihutamise ja ülesässitamise! Igalpool olla see tuttav. Et seejuguft asja keegi jallida weel wähem toetada ei wõiwat, olla ju selge. Sellepärast arwab tema, v. Samson, „et Eesti rahwa elutermis ja jõud hakkab ilmuma, kui nüüd M. kooli sõprade arw kahaneb ja tema wastaliste arw õige hästi kaswab.“ M. kooli ajutamise nõu olla sellepärast tühine ja asjata. Tarwitatagu kokku tulnuud raha parem põllutöökooli ajutamiseks; sellest tuleks rahwale palju rohkem kasu.

„Häda sellele, kes jeda põhja alt ümber segab, kelle pääl rahwas seijab!“ hüüab ta lõpuks M. kooli ajutajate wastu.

Kui H. v. Samson ehk arwab, et ta jelle kirjaga M. koolile surmahoobi annud, effis ta wäga. Warsti ilmus pääkomitee presidendi poolt wastus, kus kõik kahilustused ja süüdistused hülgawalt tühjaks tehti ning ära näidati, et H. v. Samsoni kiri täiesti ülekohtume on. Eesti gümnaasium ja ülikool — olla ainult wastaste pääs olemas, M. kooli ajutajateft ei ole kellelgi hakatuseft jaadif niisugust mõtet oluud. Raha korjamine läinud küll ühewahse wähemaks, aga wiimajel aastal on ta jälle märkja edenenuud ning loota olla, et weel edeneb. Mis abikomiteedesje puutuda, siis pidawat küll tunnistama, et neis mõnda korratut asja ette tulnud, aga asi ei olewat ammugi nii halb, kui v. Samson tõendab. Rahtlustuse aga, et abikomiteed kihutamise ja ässitamise tööd tegewat, lükkab Hurt kindlal sõnal põlgtusega tagasi! Lõpuks tõendab ta, et just selles Eesti rahwa „jõud ja elutermis“ ilmuib, et ta

Al. kooli tööst hoolega osa võtab. Kus koolid paremal järjel ning rahvas enam haritud, jääb on ka töö Al. kooli hääks kõige rohkem wilja kannud.

Mis ütles rahvas niijuguste pääletungimiste kohta? Aritus ja pahameel oli suur waenlaste vastu. Lagemata hulk kirju saadeti „E. P.“ toimetusele „Samsonile vastuseks,“ nõnda et toimetus tunnistama pidi, et kui ta kõiki neid kirju ära trükkida tahaks, peaks ta teise ajalehe paljalt nende tarvis ajutama. Kõige parem vastus rahwa poolt oli see, et rahvas Al. kooli tööst elavamalt hakkas osa võtma. Waidlused olivad hulga filmi selgitanud ning waimustusetuld suuremaks õhutanud. Eestlased nägivad, et kõik päälekäimine ja wasturääkimine sakste poolt paljas jonnijamine oli ning et selleläbi kõiki eestlaste püüdmisi maha taheti rõhuda. See ei tohtinud korda minna. Nõnda oli see, mis pahatahtlike eesmärgiga toimetatud, asjale weel kasu saanud. Wastajed ei tahtnud aga oma jonnid jätta. Nad „pidasivad tarfa aru“ ja leidsivad uue sõjaplaani. Elunähtus oli selgeks teinud, et sakslaste kirjad asjale mitte kahju ei juutnud teha, sellepärast oli tarvis, teist nõuu katkuda. Üks eestlane pidi awalikult kooli vastu üles tõusma, et siis ütelda wõiks: waadake, eestlased ise ei taha niijugust kooli! Ja waata, nad leidsivad mehe, kes walmis oli oma allkirjaga igajugu kahtlustusekirju Al. kooli vastu awaldama. Pärt Suija oli see mees. Ta elas Wõrumaal Karula kihelkonnas, oli seisuse poolest lihtne koolitamata talupoeg, ameti poolest aga oma kihelkonna kooliwanem. Tema, kes nagu ajalehes tõendati, waewalt mõistnud ära kirjutada, astus pitka kirjadega platši. Enam kui aasta aega kestis waidlus tema ja Al. kooli sõprade wahel. Pärt Suija kirjadest paistab wälja, et nende kirjutaja mitte liht talupoeg ei ole, waid et kirjad koguni teigest wabrikust tulnud. Mõtted, millede eest Suija üles astub, on umbes needjamad, mis sakslased juba enne teda awaldanud. Ta tänab v. Samsoni tema tähtsate mõteteawalduste eest, räägib soojalt põllutöökooli ajutamiseest, tõendab, eestlased pidada oma waimuharimise poolest sakslasteks saama, mitte sakslased eestlasteks. Ta heidab Al. kooli sõpradele ette, nad armastada iseäralikka asju ning ei jalliwat „Liivlandi-maa“ rahwa kokkuleppimisi ja ühemeelepidaamisi ning tahtwat wägisi „talurahwa kallist rahulikku elu ning loomulikku edenemist rikkuda.“ Seaduse järele sisesesetatud walla- ja kihelkonna-koolidest jaada meil seekord küllalt jne. Kui Al. kool mõni a u u - j a m m a s pidawat olema, siis olla tema arwamise järele järgmine nõu kõige kohasem: pandagu Tartu ülikooli juure „perris täwweline proh-

wesfor" Eesti keele tarwis ametisje ja makstagu temale M. kooli hääks kofkutunud rahast täieline palk, nõnda et ta wõiks Eesti keelt ja kombeid uurida ja mälestusjeks kirja panna. „Kui peas siis ka aig kätte tulles, et Eesti rahwas wast tõijes rahwas saap, siis kuulutap tema auwusjammass, ne omma ne kirja Eesti rahwast nink kelest, märäne rahwas siin om ellanu nink märäst keelt nemma omma kõnnelnu.“ — Teine asi olla, kui soowitawat, et M. koolist rahwale midagi ka ju peaks olema, siis tehtagu temast põllutöökool, nagu jeda ka „Urwastu perrisherra“ soowinud. Niisugune Karula kooliwanema nõu ja plaan. Kui aga kõik see ei mõjunud, kui koolmeistrite ja põllumeeste „seminaar“ ei aidanud, leidis Suija Pärt wiimaks uue mõtte: eestlased jaatwat oma kooli läbi paljalt sakslastele kasu, sest kui eestlased ise omale koolijid asutawad, jääwat kõik kroonukoolid ainult sakste tarwitada. Aga ka see ei mõjunud. Kõik tema mõtted ja puiklemised tehti tühjaks, iseäranis pääkomitee presidendi poolt ning ka hulga kirjade läbi teiste julest. Põllutöökooli asutamise nõuu tunnistasiwad kõik hääks ja soowitasiwad tema fordajaatmist; aga selle wastu oliwad nad, et M. koolist põllu-
töökool saaks. Waene Suija Pärt pidi palju pilkamist ja naeru kanna-
tama, ta sattus awaliku põlgtuse alla; tema nimi jai tuttawaks lend-
sõnaks, nõnda et iga ebaloomulikku tegu „suija-pärditamiseks“ hakati hüüdma. Warsti kadus ka Pärt ise awaliku elu näitelawalt. Ragu mõned tema sõbrad tõendasiwad, on Suija mitu korda kahetjenud, et ta ennast „sõpradest“ nii laugele wõrgutada lastnuud. Oma nõrga ise-
loomu pärast ei ole ta aga juutnuud nende meelitamisele wastu panna.

Saksa keelsed ajalehed tõlkisiwad Suija Pärdi kirjad häämeelega ümber ning lijasiwad nendele omalt poolt tähendusji juure. Näitab, nagu oleksiwad nad oma wõidu üle kindlad, sest juba nimetab „Ztg. für Stadt und Land“ M. kooli jurmullt jündinud lapsjeks.

Weel üks isemoodi isand astus M. kooli wastu ajalehtedes üles. See oli üks pääkohtumees Suure-Jaani kihelkonnast, nimega Puuraj. Tema kurdab, M. kooli sõbrad ei kandwat Jumala kartuse laialilaota-
mise eest jugugi hoolt, kole olla kuulda, et M. kooli õpetajateks Eesti jugust mehi tahetawat panna. Eestlastel ei olla üleülbje mitte koolijid tarwis, sest neil ei olla kooliskäimiseks aega ning ei jaada nad selle läbi jugugi paremaks. Kui aga siiski koolijid asutatasse, siis kutjutagu kooli õpetajateks selged sakslased Saksamaalt ja nimelt niisugused, „kes wen-
dade koguduse diakonid on, et eestlastele ka himu ja lust saaks iga tee-

haru pääle palwemajasid ehitada." Tema kirjad ei suutnud juuremat waielust jünnitada, pilkamsi langes küllalt tema pää pääle.

Kõik niisugused waenukirjad awalbasiwad koguni teistjuguist mõju, kui nende walmistajad lootiwad. Djarwõtmine M. kooli asjast ei kahanenud jугugi, waid kaswas iga aastaga. Wanad koolijõbrad hakkasiwad jüdimalt tööle, et wastaliste tahtmised nurja lähesiwad, uusi tuli palju juure. Abikomiteesid ajutati ifka uusi; ka need maakonnad, kes teistest kõige enam maha jäänud, panewad käe adra külge. Üksteise wõitu püüawad abikomiteed tööd teha. Ka meie õrnema soo liikmed ei jää eemalt waatama, kuidas rahwa hariduse laialelatamiseks tööd tehtakse, ei, nad tahawad ka ühes aidata, heidawad abikomiteedeks kofku, korjawad andeid, toimetawad näitemüükisid — kõik M. kooli kasuks. Ja nad wõiwad auuga meeste kõrwal seista, wõiwad uhtujega oma kofkupandud annete pääle näidata. Naesterahwaste abikomiteedest oleks nimetada ijeäranis Tallinna naesterahwa abikomitee, ajutatud 1880 aastal, mis proua Dr. E. Rojenthali elawal juhatusel ja aratusel waimustusega M. kooli tööd edendas. Waata, kuhu tahad, igalpool — „M. kool“. Siin etendatakse näitemängu, jää antakse kontserti, toimetatakse näitemüüki, asjade wäljalooformisid — „M. kooli kasuks“. Pidulikkudel koosolekutel, nagu pulmades, warudel jne. astuwad jelinud pilguga mehed ülesse, seletawad pidulikele M. kooli tähtsust ja paluwad andeid ja — saawad. Beremees loeb perele Postimehesti pääkomitee presidendi manitsufekirja ette — ja teenrid panewad ijeseksis kauni summakse kofku M. koolile jõulukingituseks. Waesed inimesed, kellel raha anda ei ole, kingiwad asju, mis ainult paar kopikat wäärt, aga kopikatest saab rubla — kõik wõetakse tänuga wastu. Kehwade inimeste kopikate kõrwal näeme rikaste rublasid korjamise laekasse langema, ijei sajarublasid anded ei ole haruldased. Mitmed maaomanikud külwawad teatava oja wilja M. kooli „õnne pääle“ maha. Keegi awaldaib ajalehes joowi, et lehe lugijad tellimiserahale wäikesse kingituse M. kooli hääks juure lisasiwad, ja warsti on mitu sada rubla jell teel kofku tulnud. Mitmed wallawalitsused wõtawad oma walla liikmetelt ühes päärahaga wäikest lijamaksu M. kooli hääks, — mõned ehk nurisewad, juurem hulk annab häämeelega; mõni wallawalitsus kingib jissetulnud trahwiraha M. koolile. Ka algupäralisi kombeid rahakorjamiseks on ette tulnud: üks kõrtjimees wõtnud iga kõrtjiskäija käest wäikest lijamaksu, teises kohas määranud noored inimesed oma keskel ära, iga wõerakeelse jona eest, mis nad kõnes tarwitawad, teatawat trahwi M. kooli hääks maksta. Ühijdelt,

igalpool, kus eestlased elavad, on liikumine ja töötegemine, et aga seda ajutust, mis pidi näitama, „et eestlased mitte enam eest weetavad ega tagast tõugatawad orjad ei ole, vaid vabad inimesed, kes ise hääd ära tunnuvad ja ise hääd tööd teha püüavad“, ennemine käima võiks panna. Küll korjati ja saadeti 70 aastate lõpul sõjaväljale, Balkani poolsaarele, meie maalt palju asju ja andeid ifamaa eest võitlejate hääks, aga oma fodus olevat „rahwa last“ ei jäetud mitte unustusesse.

Waidlused selgitasivad ka teiste seisuste filmi. Mitmed mõisnikud ja muud ülemate seisuste liikmed on Aleksandrikooli asja omalt poolt edendanud, kas rahaannetega või sellega, et neid, kes M. kooli hääks midagi ette võtisivad, nõuu ja abiga toetasivad. Ka meie kaugemal elavad suguvennad vaatasivad terava filmaga ettevõtte pääle ja näitasivad osavõtmist üles tema vastu: Soomemaalt saadeti rahaandeid, ifegi Ungrimaalt jõudsivad kaunid saadetused siia.

Korjanduste summa kasvas iga aastaga. 1880. aasta sisetulek ulatas juba üle 10-tuhanda rubla. Sell aastal pühitseti keisri Aleksandri II. walitsuse 25-aastast jubelit; see juhtumine avaldas annete korjamise kohta ka suurt mõju.

Et pääkomitee töö ka iga aastaga kasvas, on mõista. Tihti kutsuti abikomiteede saadikud kokku oma tööst aru andma ja nõuu pidama, kuidas edaspidi talitada. Abikomiteede tegewust peeti teravasti filmas, kasjade aruandeid nduti iga aasta. Ka võttis pääkomitee mitu korda abikomiteede kasjaraamatute rewideerimise ette. Et tööd palju oli, waliti juba aastal 1878 pääkomitee presidendile abiks õp. Kurrikoff Türist, kes rahakorjamise asja Gestimaal juhatas. Mõne aja pärast nimetati õp. M. Fürmann teiseks abiks. Ka mõteldi juba selle üle järele, kuidas ning millal M. kooli käima panna, peeti aru kooli programmi üle.

Küll oliwad wastalised mitmel korral ära näinud, et nende töö M. kooli asja edenemist mitte takistada ei suuda, waid asi koguni ümber pöördud, siiski ei jätud nad jomni. Kui nad ka awalikult enam nii palju üles ei astunud, tõkkeid teha raha korjamisele püüdsivad nad ifka. Abikomiteed on mõnejuguseid päiwi näinud, on pidanud „häda ja waewa nägema, wahest külma ja palawat kannatama, wedelast ja pakjust läbi minema, häid ja pahu sõnu kuulma, üle küngaste ja kraawide kargama,“ kirjutab keegi „Gesti Postimehes.“ Sellest ja mitmest teisest sell ajal ajalehtedes ilmunud teatest on näha, et nende põlw mitte kerge ei olnud. Oli ju päälegi tähtis ajajärk käes: G. R. Jakobson astus

ajalehes „Sakalas“ meie maa mõjuvate ringfondade vastu ülesse. Ehk ta küll sagedasti selget tött ütles, ommeti oli see tõde liig valus. Selbi, et „Sakala“ eesmärk muud ei olewat, kui rahwast jakske vastu üles äsjitada ja fihutada. Sedasama arwati ka kõitidest rahwalikkudest ettemõtetejt. M. kool oli muidugi ka üks rahvuslik ettemõte, jellepärast ka temagi üle rasket kohut mõisteti. Iseäranis kirikuõpetajaid leiame M. kooli wastaliste killast.

1880 aastal kirjutas „Rigasche Zeitungis“ „üks Liivimaa Eesti jaoksõnna õpetaja,“ kõik Eesti jaoksõnna Saksa jugust õpetajad olla järgmistel põhjustel M. kooli wastalised: M. kooli ajutamise juures ei ole meie maa koolivalitjust mitte tähele pandud, M. kool ei olla mitte kui liige meie maa koolikõnna külge liidetud, waid tema kõrwa seatud, jellepärast olla ju selge, et kirikuõpetajad jellega ühes nõuus ei wõiwat olla, mis nende tegewuse wasta käiwat. Kirikuõpetajad ja meie maa omawalitjus kanda isegi koolide eest küllalt hoolt. M. kool olewat pääle selle „nationalismuse“ (rahwuse) awaldus, ta olla ainult nõndanimetatud nooreestlaste töö. Eestlane ei nõudwat oma õpetaja käest, et see M. kooli poolt oleks; jekt need õpetajad, kes M. kooli wasta, leidwat koguduses tihti enam armastust kui teised. Kirilik elu olla just jään kõige paremal järjel, kus M. kooli wastu tööd tehtawat. See tulla jellest, et rahvusliste püüetega sagedasti kiriku- ja usunõu- litud walgustuse (rationalismuse) püüded käsikäes käiwat.

Ka üks teine õpetaja (G. Maurach) teatas Tartu Saksa lehes, et ta ejiotja küll M. kooli poolt olnud, nüüd aga, kus ta ära näinud, kuhu poole asi kalduda, ei wõiwat ta enam seda hääks kiita ja edendada, jekt M. kool wõidelda nüüd Eesti rahwa tõsiõje kasu wastu. Lepitumata teed püüdis õpetaja L. Hörschelmann käia, kes 1881 aastal Saksa lehes „Baltische Monatschrift“ jelle kohta oma mõtteid awaldab, kas õpetajatel kohane ja tarwilik on M. kooli tööst tegewalt oja wõtta. Ära jeketades, kuidas see üsna loomulik olewat, et rahwahariduse tõstmiseks jarnast ülemat kooli tahetakse ajutada, ning tõendades, et temal ega kellelgi teisel ka jelle wastu midagi ei wõiwat olla, kui ka M. koolile ülesandeks tehtawat Eesti rahwuse eneseteadmise tõstmiseks ja edendamiseks tööd teha, arwab ta ommeti, et õpetajate tööpõld koguni teine olewat. Nende töö ei olewat mitte ühe rahwa rahwuse teenimine, waid Isejanda päralt, töö Jumala riigis. Rahwahariduse tõstmine ei jündiwat mitte ainult kooli kaudu, isejaranis ei käiwat kõrgemate koolide tööpõld mitte enam õpetajate tegewuse piirkõnnaõse. Töö M. kooli

kajuks nõuaks õpetajatelt palju aega ja takistaks jeege nende tööd koguduste kallal. M. kooli olla viimajel ajal täiesti erakonna asjaks jaanud, paljud edendawat teda ainult jellepärast, et teised selle vastu on. Sellega olewat esialgsest aatelisest eesmärgist, rahwale üht ülemat waimuharimise paika muretseda, kõrwale mindud. Neil põhjustel jõuab õp. Hirschelmann otsusele, et jee mitte õige ei ole, nagu tõendawat, et ainult jee rahwahariduse tõstmist edendab, kes M. kooli kajuks tööd teeb, nagu ka jee, et tööd selle kooli kajuks nagu mõdedupuuks tehtakse, millega kellegi armastust rahwa vastu mõedetakse.

Et ka neid õpetajaid oli, kes teisiti mõtlesiwad, näitab Rõuge õpetaja T. Hahni wastus esimese õpetaja kirja pääle „Nigasche Zeitungis.“ Õp. Hahn tunnistab, Liivimaa Eesti jaoskonna õpetajad, kes Saksa juguist, ei olewat mitte M. kooli wastajed ja waenlajed, waid nad hoidwat endid paljalt eemale ja ei segawat endid meelega M. kooli raha korjamiste wahale ega kõnelewat selle vastu, et mitte ei näitaks, nagu paneksiwad nad koolile vastu. Mis M. kooli ajutamisesse puutuwat, siis pidada tunnistama, et ajutajad täiesti dieti talitanud. Ka jeda etteheidet, et M. koolil liiga suur Eesti rahwuslik maitse juures olla, tulewat tühijsaks arvata, sest M. kooli ajutamise nõu kaswanud ju sellest joowist wälja — rahwa priikslastmiste mälestusjeks midagi teha, ja eks siis need eestlased olnud, kes oma priikslastmiste eest tänu-tunnistuseks jeda mälestusejannmast tahtnud ajutada? Minus põhjus, miks Liivimaa Eesti jaoskonna õpetajad (Saksa juguist) M. kooli ajutamisest tegewalt osa ei wõtawat, olla jee, et nad aru saada, et ühest Eesti keelsest kõrgemast koolist rahwale miski juguist praktilist kasu ei olewat.

Kuna M. kooli sõprade kui ka waenlaste mõtted elawalt rahwa „jülelapje“ poole pöördud oliwad, ilmus M. kooli elus uus kurblik nähtus: tüli wendade wahel. M. kool näib nagu tüliõunaks ilmale sündinud olema. Ühel meel ja mõttel oliwad M. kooli sõbrad jenni tööd teinud oma asja kajuks, ühijel jõuul oliwad nad wälisste waenlaste vastu wälja astunud, nende kahtlustused ja süüdistused tagasi lükanud ja nende poolt walmistatud takistused tühjaks teinud. Nüüd pääjis M. kooli sõprade oma keskel waenutuli lahti. Juba mõni aeg wõis märkisiid tähele panna, mis kuulutasiwad, et torm tulemas.

Et M. kooli hääks juba kaunis suur jumma kofku oli tulnud, hakati hoolega selle pääle mõtlema, kuidas kooli käima panna. Jaanuarikuul 1880 ärapeetud komiteede koosolekul waliti neljalikmeline komisjon (mõijaomanik H. Wühner, redaktor C. R. Jakobson, kõster J. Kapp

ja õp. M. Jürmann), kes M. kooli kuratooriumi plaani pidivad kokku seadma. Kuratooriumil pidi suur mõju kooli kohta olema, jellepärast oli selle kuratooriumi kokkuseadmine väga tähtis. Kommisjoni liikmed tegivad hoolikasti tööd, aga nende mõtted ei fündinud ühte. Nõrja liikme poolt anti 3 plaani pääkomiteele sisse. Pääkomitee, kus, nagu Jakobson tõendas, „enamuse õpetajate partei käes“ olnud, võttis õp. Jürmanni ja H. Wühneri ühise ettepaneku vastu. Selle järele pidi kuratooriumis 10 liiget olema: 2 mõijaomanikku, 2 kirikuõpetajat, 2 linna kodanikku, 2 rahvatoolmeisterit ja 2 talupoega. Teised kaaks plaani, mis Jakobsoni ja Kappi poolt sisse antud, läksivad sellega muidu ühte, ainult soovis esimene päale teiste veel 5 talupoega ning ka M. kooli direktori, teine aga 6 talupoega kuratooriumisse valida. Et asi tähtis, jättis pääkomitee oma otsuse kinnitamise komiteede koosoleku hooleks. Jakobson oli pääkomitee enamuse üle pahane, et see Wühner-Jürmanni plaani vastu võtnud, ja laitis seda plaani omas lehes. Selle järele tahetavat talupoegadele kuratooriumis ainult $\frac{1}{5}$ hääli anda, see olla veel vähem, kui Pärnu-Wiljandi maakoolikohus kord lubanud. Ka mitmed teised avaldasivad Sakalas mõtteid selle plaani vastu ja panivad igajugu uusi soovisid niikasti kuratooriumi liikmete seisuse kui ka nende valimise kohta ette. 21. jaanuaril 1881 oli see asi pää- ja abikomiteede koosolekul ees. Koosolek tegi pika waidlemise järele kuratooriumi põhjuskirja eeskirja järgmises mõttes walmis: kuratooriumis on 15 liiget: koolidirektor, 5 juuremast koolist läbi käinud, 9 muidu usaldusewäärilist meest, olgu mis seisusest tahes. Iga kolme aasta pärast lahkuwad kuratooriumist liiju järele kolm meest. Nende asemikfa walivad pää- ja abikomiteed üheskoos, jenni kui nad veel olemas on; lõpetawad aga need oma tegewuse, walivad uusi liikmeid järele jäänud kuratooriumi liikmed ja 13 jeltji jaadikut, millest Cesti põllumeeste jeltjidest igauks 3 ja Cesti kirjameeste jeltis 4 jaadikut jaadab.

Nõnda oliwad siis kuratooriumi põhjuskirja pääpunktid ära määratud. Tema täiendamine ja päris walmistegemine jäeti edaspidijeks ajaks. Sellejama aasta augustikuus waliti 10 liikmeline komisjon, selle hooleks selle asja toimetamine ning ka kooli programmi walmistamine anti. Selle komisjoni walimise juures oli juba selgesti näha, et „Sakalas“ ilmunud kirjad oliwad mõjunud: kokku tulnud abikomiteede jaadikud näitajiwad awalikult umbusaldust pääkomitee liikmete vastu üles: walimisel jäeti mitu pääkomitee liikmete poolt soovitatud meest, kes kui tublid kaswatuseteadlased tuttawad oliwad, kõrwale ja

waliti mitmed mehed, kes weel kuidagi wiisi ei olnud üles näidanud, et nad selle juure ülesande kohased on. Komisjoni juhatajaks sai Dr. M. Weste.

Arewus ja tülid, mis alanud, ei jäänud aga sugugi vähemaks; uusi segadusi tuli ikka juure. Nende segaduste tegijad olivad mõne ajalehe tunnistuse järele noored mehed, kes oma aruist „rahwa kasu“ taga nõudsiwad ja igalpool esimeste seas tahtsiwad olla. Nende tahtmised wõisiwad küll hääd olla, aga see komme, kuida nad oma eesmärgile tahtsiwad jõuda, oli ebatõhane: nad algasiwad oma „tööd“ sellega, et nad wanemate tegelaste wastu, kes juba kümmed aastad tänuväärilisel wiisil ja kauni tagajärjega tööd teinud, awalikult umbusaldust hakkasiwad külwama. Nad ei leppinud sellega, et wanematele meestele hääd nõuu ja „tarfu“ näpunäiteid anda, waid hakkasiwad kohe nende pääle tormi jooksuma, neid „rahwa waenlasteks“ nimetades, kes pahatahtlije eesmärgiga tööd tegewat!

M. kooli kassas oli suur hulk raha ja see kõik seisis ainult ühe mehe walituse all, kes päälegi „õpetajate parteist“ oli. See ei tohtinud nõnda jääda. Mitmesugused kahtlustawad jutud lagunesiwad rahwa seas laiali. Kes nende alustaja olnud, ei teatud kindlasti. Warsti läks asi nii kaugele, et seda awalikult kõne alla wõeti. Jakobson oli kauni summa raha korjanud — „M. koolile jõulufingituseks“ ja seda ajalehes teada annud. Ta ei jaatnud aga kõige seda raha mitte kassahoidja kätte ära, ei annud ka mitmekordse pärimise pääle wastust kassahoidjale. Mõned ajalehed, kes sellest kuulnud, hakkasiwad ka Jakobsoni käest järele pärima, kuhu ta kokkutulnud summa pannud. Jakobson wastas wiimaks, et kassa ei olewat mitte korras; keegi ei usaldawat oma raha sinna jaata. Küll tunnistas pääkomitee ajalehtedes, et rewideerimisel kassa alati kõige paremas korras leitud, aga see ei aidanud. Awalikult nõuti, et abikomiteed kassahoidjad walitsiwad ja mitte üksnes pääkomitee. Siia juure tuli weel uus asi. Wiljandi Põllumeeste selts tahtis oma maja ehitamiseks M. kooli kassast 6000 rubla laenata. Et ta aga kindlat obligatsiooni wastu ei annud, ei wõinud pääkomitee raha mitte lubada. See tegi Wiljandi meeste meeled pahajeks, iseäranis pääkomitee presidendi pääle, kes laenu wasta seisnud. Nüüd pidi kassameistrile abid walitama. Pääkomitee oli juba kassahoidja palwe pääle kaks meest temale abiks nimetanud. Nendega ei olnud rahul. Abikomiteed, kes pääkomiteele ainult rahakorjames abiks pidiwad olema, püüdsiwad kõik wõimuist oma kätte

jaada ja tegivad otsuseks, et neil õigus on peäkomitee liikmeid juure walida ning peäkomiteed uuendada. Peäkomitee oli ka jelleaga nõuus, et aga juuremat tüli eemale hoida. Waliti siis augustikuus 1881 faks kasjahoidja abi (G. Sachs ja G. Goldmann), aga mitte neid mehi, keda peäkomitee juba waremalt omalt poolt oli ametisse pannud.

Ikka weel tuli tülimaterjaali juure. M. koolimaja Põltsamaal oli faua aega tarwitamata seisnud, jellepärast oli tarwis tema juures mõnda uuendust ja parandust ette wõtta. Peäkomitee president oli need parandusetööd lastud ära teha. Peäkomitee wastased otsisid mõned tähtsujeta puudused üles, tegivad jääsest elewandi ja tungisid presidenti kallale. Presidenti teotati igal wiisil ja anti talle pahajihiliist toimetust süüts. Rahwas uskus kergesti mehi, kelle iga teine kolmas sõna „rahwa kaju“ ning „isamaa waenlane“ oli. Küll seletati, et president teid parandamisetööd ainult komiteede hääks kiitmisel teinud, küll tunnistasidwad asjatundjad, et tööd wäga hästi ning koguni odawalt toimetatud, aga see ei aidanud. Gemal seisaw rahwas ei wõinud aru jaada, kus pool õigus oli. Umbujaldus wõitis aga ikka rohkem maad. On ta ford sees, siis on ta wiisa kaduma.

Tülid kooli põhjuskirja ja programmi pärast kestisid edasi. 1881 aasta lõpul nõudis õpikonna furator, et M. kooli põhjuskiri temale sisse antaks, sest keiser tahata M. koolile tükk maad kinkida ning jellepärast olla tarwis teada jaada, misjugal põhjal kool töötab. Et kommisjon Dr. Beske juhatusel põhjuskirja weel walmis ei olnud teinud ning furator ootamise aega ei annud, andis peäkomitee abi-president õp. M. Jürmann need peäkomitee poolt walmistatud eeskirjad sisse. Selle järele pidi kooli programm freiskooli wääriline olema; ka pidi kooli juure weel põllutöö ja majatalituse jaoskond asutatama. Aga kui Dr. Beske juhatusel töötaw kommisjon oma tööga walmis sai, jaatis juhataja walmistatud eeskirjad Peeterburki prohwerssor Köleri kätte ja soowis kommisjoni nimel, et proh. Köler neid mitte Hurti kätte ei annaks. Prohwerssor Köler oli aga freiskooli wäärilise kooli wastu, milleks M. kool juba asutajatest määratud oli, ja andis nõuu parem förgemat kooli, nimelt realgümnaasiumi teha. Kommisjon pani seda nõuu tähele, rääkis asja läbi ja walmistas uued põhjuskirjad. Suunikuul 1882 a. andis Dr. Beske komiteede koosolekul kommisjoni tööst aru ja pani kooli plaani ette. Selle plaani järele pidi M. koolist realkool ehk realgümnaasium jaama Prohwerssor Köler rääkis waimustusega realkooli poolt. 20 aasta eest olnud freiskool paras, nüüd

olewat aga seda wähe: Eesti rahwas olewat hariduses edasi läinud. Mitmelt poolt räägiti realkooli vastu, läbirääkimised oliwad kaunis karedad; mõned uued plaanid pandi ette. Häälte arwõtmisel oliwad saadikud realgümnaasiumi poolt. Ehk küll nõnda wõit realkooli sõpradele saanud, ei waikinud riiuhääled. Pääkomitee enamus ühes presidendiga ei tahtwat rahwa soowijid tähele panna, waid annud „wale põhjuskirja“ walitajatele jisse, mille järele M. koolist ainult kreiskool saawat. Ajalehtedes ilmus kiri kirja järele. Tähtsamate tegelaste hukkamõistmist wõib pea igast numbrist leida. Näitab tihhti, nagu ei teaks mõned mehed isegi, mis nad dieti tahawad. „Realkool!“ mitte „kreiskool“ hüütakse kooris. Rahwas tahta realkooli, rahwa „waenlased“ ei täitwat mitte rahwa soowijid. Keegi ei jeleta aga põhjalikumalt ära, mis asi see realkool dieti on ja mis kasu temast rahwale peab tulema. Kõlawad sõnad realkoolist lennawad siia ja sinna, aga asjalikku seletust wõime ilmaaegu.

Teised jälle nõuawad, et M. koolist klassikagümnaasium saaks, kolmandad tõstawad häält põllutöökooli poolt. „Olewit“ rääkis mõnegi tõsi sõna jekka ja katjus pääkomitee liikmeid faitsta. Põlkamine oli vastus. Saksa keelsed ajalehed andsiwad asja oma ringkondadele teada, awaldasiwad oma arwamiist tüli kohta; ka mõned eestlased ise wõtsiwad Saksa lehtedes oma mõtteid M. kooli asjade kohta awaldada, nõnda et pääle Eesti lehtede ka Saksa lehed M. kooli tüli jisse kisti.

Oktoobrikuul 1882 peeti komiteede üleüldine koosolek ära. Kooli põhjuskirjad oliwad juba täiesti walmis saanud ja loeti ette, räägiti läbi ning wõeti vastu. Selle järele pidi M. koolist 6-klassiline realkool saama, mida aegamööda täieliseks realgümnaasiumiks wõib täiendada.

3ffa tuli uusi tüliasju juure. 1883 aasta jaanuarikuus pani Dr. Beske Wiljandis ärapeatawale komiteede koosolekule ette: Prohw. Köler ostnud Krimmi poolsaarel juure mõisa 270,000 rubla eest ja tahtwat nüüd M. kooli kasjast 25—30 tuhat rubla laenata. Sp. Hurt oli laenu vastu, ka mitmed saadikud heitsiwad tema nõuusse. Et aga enamus soowis, wõeti asi ette ja tehti otjuseks Köleri soowi täita. Raha ei antud pangast wälja, sest et presidendi luba puudus. 25. webruaril 1883 peeti teist koosolekut. President Hurt andis kirjaliiku seletuse koosolekule, miks tema selle laenu vastu olla: 1) seaduslikku obligatsiooni ei olewat mitte ette toodud; 2) seadusretundjate tõenduse järele ei wõiwat M. kooli raha, kui ühte üleüldist warandust, mitte wälja laenata; 3) üks oja abikomiteesid ja hulk rahwast olla selle laenu

wastu ja lubanud raha wäljalaenamise korral raha korjamist kohe lõpetada. — Tõusis käre läbirääkimine ja waidlemine. Ugedus läks nii juureks, et president koosoleku pidi lõpetama, ilma et otjusele jõuti.

Enne weebuarikuu koosolekut oli prohwessor Köler Dr. Besket palunud, nagu prohw. Köler ise pärast ajalehtedes seletas, koosolekule teada anda, et ta enam M. kooli kasjast raha ei soowigi laenata.

Weel jelljamal päewal walmistatiwad mitmed mehed ühe kirja, milles õp. Hurt M. kooli pääkomitee presidendi ametist lahti mõisteti. Warsti ilmus see kiri „Walguses“ ning „Wirulases“ 21 allkirjaga, 34 abikomitee nimel. Kirja all seisiwad nimed: M. Beske, J. Kõrw, N. ja M. Sõrb, M. Wares ja teised. Süüks antakse õp. Hurtile: 1) ta annud walitjusele selle põhjuskirja jisse, mis juur koosolek tühjaks teinud, 2) ta kinnitawat alati, pääkomitee wõiwat ilma komiteedeta küll otjusi teha, 3) ta toimetawat liiga omawoliliselt ja ei hooliwat koosolekul häälte enamusest.

Pääkomitee president andis põhjaliku wastuse ja seletuse selle kirja päale. Mõned ajalehed („Dlewit“ ja „Cesti Postimees“) tõstisid häält Hurti eest, manitsesiwad ettewaatussele ja hoiatasiwad M. kooli sõpru niisuguse sammuga eest, nagu presidendi lahtimõistmine. Ka lugijate ringkonnast ilmus rohkesti kirju, kus Köleri laenu wastuseisumist hääks tunnistati ja „lahtitegemise“ wastu protesteeriti. See kõik oli asjata. Dr. Beske kirjutas pika wastuse õp. Hurtile, milles ta püüdis näidata, et Hurt meelega pahatahtlikult toimetawat ning Cesti rahwast ja tema kasust midagi ei hooliwat. Mitmed lehed ei wäsinud wihawaenu õhutamast. Ajalehti, kes Hurti eest rääkisiwad, pilgati lõpmata.

Kuna ühed ajalehtedes mõtteid harutasiwad, jaadawad teised abikomiteedele ringkirjastid, kus neid üles kutsutakse järgmisel komiteede koosolekul häält Hurti wastu andma. Et asi kindlam oleks, jõidawad mõned mehed ise maad mööda ümber ja teewad Hurti wastu tööd.

Niisuguste „ettewalmistustega“ jõudis juuniku 23. päew kätte, mill komiteede koosolekut peeti. Arewus oli suur. „Tšamaa ja rahwa tähtsam ajutus on hädas!“ hüüdis „Wirulane“ ja manitses oma mehi mehijusele. „Kaua oodatud ja kardetud päew, mill meie rahwa sülelaps pidi nagu läbi lipu saama aetud,“ on kätte jõudnud. Mehed tõttawad hulgana Wanemuisesse, koosoleku asupaika. Ühed on sügawas

mõttes, heidawad kurwalt pilku tulewiku: mis ta toob? Teistel hiilgaw wõidurõõm filmis.

Koosolek algab. President õp. Hurt terwitab koosolejaid ja tähendab, et ta täna iseäraliste tundmustega siin seisab ja et tuhandes selle pääle waatawad, mis täna siin otsujeks tehtakse. Pääle selle annab ta juhatusse abipresidenti õp. Kurrikoffi kätte. Nüüd algab saadikute wolikirjade läbikatsumine. Selle juures tõusewad waidlused. Mõnele saadikule ei anta häälediguft, mõnelt wõetakse see ära. Et õp. Kurrikoff ametitalitustes ära sõidab, saab tema asemele juhatajaks Hugo Treffner. Päewakorra järele, mida pääkomitee päewal enne koosolekut walmis teinud, tuleb presidenti küsimus otjustamisele. Juhataja toob pääkomitee otsuse ette, tüliasjade läbikatsumiseks ühte komisjoni walida, kes siis oma otsuse järgmisel koosolekul teada annab. Selle wastu räägitakse kõwasti: waieldud ja tülitsetud olla küllalt, täna pidada selgus, otsus, lõpp ja wahe tehtama. Mõned nõuawad tungiwalt, et Hurti kohta hääled ära wõetaks. Hurt tähendab, et abikomiteed teda mitte ei wõi lahti walida, sest nende asi olla ainult rahakorjamine. Kui ka ehk teda lahti mõistetawat, jääda tema edaspidi ikka oma ametisse. Teiselt poolt wastatakse, abikomiteedel olla oma tehtud otsustel küll õigus presidenti walida. Mitmelt poolt nõutakse, et kaebuskirjad Hurti wastu ette loetaks. Seda ei sünni. Hurt nõuab omale kaebusi kirjalikult wälja ja lubab tulewal koosolekul nende pääle kosta. Ei, täna peab asi lõpetatama! hüütakse. Ürewusega nõutakse kaebuskirjade ettelugemist, mida ikka weel ei sünni. Nõutakse, et Hurti kohta hääled ära wõetaks, mille wastu mitmed protesteeriwad. Wiimaks loetakse kaebuskirjad ette. Hurt tõendab weel kord, et ta ametisse jääb ja asja seletamise ülemate kohtude hooleks annab. Komisjoni asutamine tuutakse uuesti ette, koosolek lõkkab selle plaani tagasi, sest t ä n a pidada rahwa asjasse rahu jaama. Tormiliste nõudmiste pääle hakkab juhataja Treffner Hurti kohta hääli ära wõtma. Mõnede soovil tehtakse otsujeks, et saadikud ükfitult oma hääled ära annawad, üteldes: „lahti“ wõi „jääb.“ Leitakse: 70: „lahti“ ja 37: „jääb.“ Hurt kinnitab, et ta jeda otsust mitme põhjuse pärawst mitte wastu ei wõi wõtta, waid et ta presidenti diguşi ja kohuseid kinni peab, kuni ülem wõimus otsuse annud.

Selle pääle waatamata hakatakse uut presidenti walima. Prohw. Köler, kes ise koosolekul ei ole, saab presidentiks. Ka nimetatakse mehed, kes paberid Hurti käest wälja nõuawad, wolitatakse Köler ja Beske Hurtiga kohut käima, kui jeda tarwis. — Lauldakse weel Hurtile „me täname!“, Treffnerile: „ta elagu!“ ning koosolek lõpeb.

Järelmäng kestis edasi. Ajalehed tõivad pifad firjad koosoleku üle; ühed rõõmustasivad, et „auutud tülitelijad, tagurpidifikujad ning rahwahariduse dige edenemise takistajad ja vastalised“ selle otstu läbi oma palga jaanud, — jekt rahwa hääll olla Jumala hääll. Teised wangutasivad pääd, nimetasivad koosoleku otstu ettevaatamataks ja näi-
tasivad, kui palju kajulifku tööd „lahtimõistetud“ president teinud.

Brohwešfor Köler teatas warsti ajalehtedes, et ta M. kooli komiteede presidenti ameti wastu wõtab. Ta loodab, et nüüd ühendus M. kooli asjasse tulnud on ja kutsjub jellepärast kõiki üles M. kooli tööle: M. koolist jaawat ülem Gesti kool, teda püütawat nii kõrgele nihutada, kui „asja aru jeda lubada ja jõud ulatada.“

Augustikuul tahtis uus juhataja koosolekut Tartus ära pidada, ei jaanud aga selleks mitte luba, jekt et asi ülemal pool weel mitte läbi waadatud ei olnud. Walitus tahtis asja põhjalikult järele uurida ja nõudis selleks ka kindlaid ja selgeid teateid abikomiteede tegevusest.

Weerand aastat helistati weel waenukella — ja kõik jäi waguši, rahu, ammu igatsetud rahu, tuli. „Rahwas on ära tüdinenu, rõõmu ei ole keegi leidnud, edendust ei ole koolile ükski toonud, auu meie Gesti nimele ei ole tüli põrmugi jaatnud,“ ütleb Olewif. Kurbtus, raske kurbtus rõhub kõike jeda nähes ijamaa sõprade rinda. Südant liigutawalt kostab juure tülikära jekt Emajõe ööpiku Koidula kaebaw hääll kõrwu, esmalt 1881:

Ma kannan leina sinu pärast,
Mu sõlmitatud ijamaa,
Kui sõja hulunast ja kärast
Sind hirmul kuulen õhtama!
Miks wastu oma liha, were
Sa jötta jaadab oma pere!?
Gestimaa, Gestimaa!
Millal ühendust õpid ja?

ja jälle 1883:

Nad taguwad ju tüwe fiske talwa,
Mu Gestima!

Kuidas oli tülide ajal kummi 1883. aastani rahakorjamisega lugu? Siin näitab sõna tõeks minemat: wõitlus on elumärk. Kuna M. kooli pärast nii palju waielbakse ja tülitsetakse, tehtakse ka ifka selle tarwis tööd, et koolile rahaliku jõuu puuduse pärast takistusi ei tuleks tegevust alata. Igal aastal tuleb umbes 10,000 rubla fiske. Küll jätawad

tülide pärast mõned forjamine töö seisma, aga teised tulewad juure ja püüavad priske jõuga asja edendada. Gemal seiswad tegelased — rahakorjajad — teewad ju armastusega tööd.

Waatame, kuidas „Cesti rahwa jüle- ja walulapse“ käsi pärast jaanituu koosolekut edasi käib. Ajalehtedes walitseb üleüldine waitus. Tülitsemiseks ei ole enam põhjust, kõik wotawad ülema walitjuse otsust. Maalt tulewad mitmelt poolt sõnumid, et M. kooli sõbrad ikka weel mõnda toimetust rahakorjamiseks ette wõtawad.

Juulikuus 1884 wõidi üleüldist koosolekut Tartus ära pidada. Koosolekust wõtsiwad oja pääle abikomiteede saadikute ka need, kes M. kooli esimesed ajutajad oliwad. Paar nendeist oliwad juba enne siit ilmast lahkunud. Ministeerium oli soowinud, et koosolek selle üle nõuu peaks, kas M. kooli pää- ja abikomiteed peawad kaduma wõi jääma, ning kas parem ei oleks asjatoimetajaks komisjoni walida. Waidluse järele tehti otsuseks, pääkomitee kadugu, abikomiteed jäägu! M. kooli edaspidiseks juhatajaks ja toimetajaks waliti 25 liikmeline komisjon, kelle presidendiks ning aupresidendiks prohwersor Köler jai, abipresidendiks Hugo Treffner. Jälle tõendajiwad mõned lehed, et koosolek mitte hästi ei ole teinud, kui ta pääkomitee abikomiteedest ära lahutas. Aga jeda ei ustud.

Nus komisjon hakkas agarasti tööle. Kooli kasjad rewideeriti, peeti aru, kuidas M. kooli maja Põltsamaal ära müüa ning Tartusse uus maja ehitada.

Wiimaks, enne jõulu, andis ministeerium oma otsuse M. kooli asjade kohta: abikomiteed, pääkomitee ning uuesti walitud komisjon kaotatakse ära. Komiteede esimehed peawad oma forjanduste üle aru tegema ja forjatud raha kohasesse renteisse ära andma. Edaspidi tohib ainult kohaliste walitjuse juhatusel rahakorjajast toimetada. Kõik toimetused, mis koolisse puutuwad, on Liivi kuberneri hooleks antud, kes omalt poolt asjaajajad nimetab. — Küll käinud mõned mehed komisjoni alalhoidmise pärast Peeterburis, kuid ilma tagajärjeta.

Kuberner nimetas Tartus käies 6 meest, kes koolimaja eest hoolt pidiwad kandma ja Tartus andeid wõtsiwad forjata. Mõndajama seati kuberneri käjul ka teistes linnades, nagu Wiljandis, Pärnus jne., komiteed kokku, kes andeid forjaksiwad. Riias wõeti M. kooli rahaline

küsimus läbivatsumisele ja ajutati jaks iseäraline komisjon Harry Jannjeni juhatusel.

Mööda oli see aeg, mill eestlased oma asja eest ije muret pidasivad. Programmi valmistamine ei nõudnud enam rahwa poegade poolt waewa. Ajalehtedes ilmus teatus, õpekonna kuratoril olla nõu, M. koolist linnafooli teha. Wene lehed soovitasivad soojalt jeda plaani. Need Eesti lehed, kes enne nii juure jüdidusega realkooli eest wõidelnud ja kreiskooli ja tema soovijaid hukka mõistnud, olivad esimesed, kes uut nõuu hääks kiitsivad.

Üks asi on aga kõitidel weel jüdamme pääl: mis keel jaab M. koolis õpetusekeeleks? Loodetakse kindlasti, et Eesti keel jääb, mitmed teadwad jeda julgesti tõendada.

Mõne aja järele anti jälle luba abikomiteesid ainult rahakorjamine tarwis ajutada. Korjamine asja juhatamise pärast käsks kuberner, et need 25 meest, jeda 1884. aastal pääkomisjoni liikmeteks waliti, ühe 8-liikmelise keffkomitee walitsivad, mis ka warsti jündis. Selle keffkomitee liikmeteks jaiwad: H. ja C. Treffner, G. Sachs, J. Tütk, G. Goldmann, J. Kurrik, H. Henno, H. Siehle. Keffkomitee presidendiks waliti C. Treffner. Nende meeste hooleks jäi nüüd M. kooli rahakorjamine asja juhatamine. Warsti andis ka uus keffkomitee oma ajumist rahwale teada ja kutjus teda jälle uuele tööle M. kooli hääks. Et aga juhatus ei antud, kuid nüüd toimetada, tuliwad rahakorjaminele mitmel kohal takistused ette. Warsti jäi kõik soitu. Ei püütudki rahwast tööle waimustada, ei antud aru jisse tulnud rahajummade üle, ei ka teatus rahwa „walulapje“ tulewiku kohta. Ilmuwad kaebatused ajalehtedes, keffkomitee ei täitwat oma kohust, rahakorjamine seiswat, M. kooli maja Põltsamaal olla wiletjas korras, keegi ei hoolida temast. Rahutus wõtub maad. Mis tuleb? küsitakse. Keegi ei tea wastust anda.

1886 aasta keskel algawad jälle elawamad läbivääkimised ajalehtedes. Peetakse aru jelle üle, jeda M. kooli direktoriks panna, ning soovitakse jelleks mitmeid. Kandidaatide hääd omadused loetakse pikalt ja laiast ülesse.

1886 aasta lõpul awaldas keffkomitee ajalehtedes oma koosolekute protokollid ning ka M. kooli kasja aruande. Selle järele oli kummi 11. noowembrini 1886 üleüldje kokku tulnud 97,203 rubla. Wälja oli antud jelle aja sees 16,150 rubla, nõnda et kasjas puhast raha üle 80,000 rubla oli, pääle jelle weel koolimaja Põltsamaal. Ka oli keff-

komiteel korda läinud mitmel pool abikomiteesid asutada. — Augustikuul 1887 tuli sõnum, rahvahariduse ministereerium olla M. kooli finantseeritud ja kool algavat pea oma tegevust. Kooli programmiks määratud mitmel põhjusel Wene linnakoolide programm; õpetusekeeleks saawat Wene keel, kuna ka Gesti keelt igas klassis õpetada lubatawat. Mõned ajalehed avaldasivad suurt rõõmu selle üle, et asi nii kaugel ning juust nõnda läinud, kuidas see Gesti rahvale kõige kasulikum olla.

Mitmel pool olewat soovid liikumas, et M. koolist põllutöökool saaks. „Sakala“ annab aga hääd nõuu, kõike waikselt wastu wõtta, mis riigivalitsus annab. Üleüldse räägitakse väga wähe koolist. Rääib, nagu ei wõtaks rahwas enam oma „süle- ja walulapje“ jaatuselt oja.

1887 aasta lõpul nimetas õpetonna kurator oma poolt M. kooli kuratooriumi liikmeteks järgmised 5 meest: J. Heinrichson — esimees; J. Kõrw — abiesimees; preester W. Juk — kassahoidja; peremees H. Henno — tema abi; H. Treffner kirjutaja. Pääle nende on ka igakordne kooli inspektor kuratooriumi liige. Kuratooriumi kohus on kõiki M. koolisje puutuwaid asju toimetada, nagu: kooliõpetajaid finantseerimiseks ette panna, õplaste makshud ära määrata, koolimaja järele waadata ja tema eest hoolitseda, aruandeid iga aasta kohta walitsusele sisse anda jne.

Kuna Kunder, kelle pääl kõikide lootus oli, et temast M. koolile juhataja ehk direktor pidi saama, aprillikuul 1888 surma jülle suikunud, walis kuratoorium kooli inspektoriks A. Ansoni Wõru linnast. Warsti kuulutas ka kuratoorium, et M. kool augustikuul 1888 oma tegevust algawat, ja kutsus rahwast tööle — uusi abikomiteesid asutama ja kooli rohke annetega toetama. Kui suurt wastukaja see üleskutsje leidnud, ei ole teada. Tüdimus oli rahwa seas wõimust wõtnud, esimene armastus ja waimustus oli kadunud.

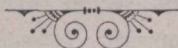
Augustikuu 20. päewal 1888 peeti Aleksandrikooli pühitsemist. Pühitsemise kiriklikku kommet talitas preester W. Juk. Pärast seda rääkis kooli inspektor A. Anson M. kooli ajalooft ja andis seletust kooli sissejeade ning programmi üle.

Sisseõnnistamise päewaks oliwad 99 õplast endid üles andnud, kes kooli sooviwad astuda. Paari päewa pärast algas õpetus.

Hallitad:

1. J. Adamson: Cesti Aleksandrikooli ajutamise lugu 1860
kuni 1871. „Dma Maa“ 1884 lhf. 116—119. 140—141.
2. J. Hurt: a) Cesti Aleksandri kool. Tartus. 1871.
" " b) Die estnische Alexanderschule. Dorpat. 1871.
" " d) Эст. Александровское училище. Дерптъ.
1880.
" " e) Awalik kiri H. v. Samsoni herrale. 1877.
" " g) Dffene Antwort an den Herrn v. Samson.
Dorpat. 1877.
" " h) An den Herrn „Unparteiischen“ etc. Dorpat. 1877.
" " i) Esimene aruanne tööst Aleksandrikooli kajuks.
Tartus. 1872.
" " k) Teine aruanne tööst Aleksandrikooli kajuks.
Wiljandis. 1878.
3. M. Jürmann: Kolmas aruanne ju. Tartus. 1881.
4. Awalik kiri H. v. Samsoni herrale, 76 allkirjaga. Tartus. 1877.
5. (J. Kapp): Sõnake seletuseks. Tartus. 1883.
6. (A. Jürgenstein): Grapooletumad mõtted. Wiljandis. 1883.
7. Cesti ajalehed, ijaaravis 1871. aastast pääle.

J. K.

Oreli õhkamine.

Ma juhtusin hiljuti ühe kirikuoreliga jutule saama. Ta kurtis mulle oma ja veel enam oma soo häda. Ta algas nii: „Hobuse piinaja on inimene. Hõel ta saatus, kuri ta piin. Kord nägin kirikuaknast waadates külameest kevadjel ajal lumetee lõpul koormaga mööda linnaatänawat linna sisse sõitvat, raske koorem reel. Loom oli juuruse poolest wafika moeline. Mees käis hobuse kõrwal, juur konfuga pork käes, ise täiekehaline kõrge kasvuga Genafi laps. Igakord kui kõhn hobune rammestult palja koha pääl, kus kivid reetaldadesse puutusiwad, seisatama jäi, wõttis mees oma konfuga kepi ja lõi konfsu otsaga hobusele otse ristluu pääle. Seda oli ta ju sajad korrad teinud, sest jellel kohal oli päris juur werine auk. Otsje selle augu sisse lõi ta. Mu jüda läts pööritama jeda hirmuist toorust, jeda koledat piina nähes. Mu luudkondid tarretasiwad mu sees ja järgmisel pühapäewal oli jell lejel emandal, kes nüüd ju mõnda aastat mu pääl mängib, õige tege- mist, enne kui ta piisut häält mu jeest kätte sai. Kurjem kui hobuste piin on oreлите piin.“ Siin pidas ta wahet. Siis rääkis edasi:

„Kasside piin on koerad ja koerte piin on kirbud. Ja oreлите piin on orelikunstnikud. Neid on palju. Kõstroid eesotsas, siis kõstrite pojad, siis kihelkonnatoolmeistrite abid ja mitmed muud. Meie hää põlw on ammu otsas, meie kuldne aeg jäänawalt ära läinud.

„See oli veel hõlbus põli, kus meil külje sees ilus neljanurgeline auk oli, kus klahwiderida põhjas oli, siis tuli noodipult ja siis kõstri pää. Nad kõik mahtusiwad parajasti sinna augu sisse kokku. Klahwid

olivad suurend ja tugevad. Kõikjuguised poolkaswanud poisikesed, nagu nad nüüd neid helistamas käivad, need jell ajal meist veel jagu ei saanud. Klahwi maharõhumisefeks kulus rammu ära, tugewa mehe rammu. Selle rõhumisega, mis enne waja oli, et ühte klahwi maha rõhuda, wõiks nüüd terve Gesti-, Liwi- ja Kuramaa orelite klahwid kõik korraga maha rõhuda. See wõttis aega, enne kui klahwi sai maha rõhuda ja üks armas nigisemine ja nagisemine, rigisemine ja rägisemine käis terwest orelifehast läbi, otse jeda moodi, kui teda korwifoormaft kuulufje, kui jeda maanteel weetakje. Ta pole mitte kõwa, wali rafjumine ja paukumine, waid pehme, mahé häälitsemine. Ei mängitud siis mitte mitmel häälel korraga, waid aga ifka ühe häälega. Tallinnas Tõnismäel palwemajas oli weel 1870 aasta ümber jedajugust mängu kuulda. Nüüd on ta wahest jäält ka kadunud ja kui ta mõnes jeeftpidise kubermangu metsajutusfes pole uut paika leidnud, siis on ta täitja kadunud."

Rõnda kõneles mulle orel, kellega juft jeda juttu ajafiu. Ma koftjin omalt poolt:

"Seda aega ma oma filmaga enam ei ole näinud. Kui mina mälestajaks jain, siis oli kõstri pää kõige noodilaua ja klahwireaga oreli feha jeeft wälja wõdetud ja jeda moodi ümber pöördud, et kõstri filmad üle noodilaua altari poole waatafjwad, ka lifati minu mälestuses jalgklahwid orelile ja ma ufjun küll, et jelleläbi teie waeste piin mitte ei kahanenud, waid kaswas. Ka ei mäleta ma mitte näinud olema, et meie kõster ühe sõrmega üfji oleks sõrmitsenud, ta oli enamisti kõige kahe jalaga ja künne sõrmega teie wenna kallal. Ülepää on mull jefst ajafst kannis elaw pilt weel mälestuses.

Meie kallil kõstril oli wähem jõda oreliga, juurem noodiraamatutega: Hakatuses oli kõik weel liht, ainult koraaliraamat jefjis noodilaul, jellega diendati kõik ära. Aga linnades hakkafjwad orelidajad eesmängufid tarwitama. Meie kõster muretjes omale ka eesmänguderaamatu. Nüüd oli ju noodilaul faks raamatut. Oma koolmeiftri käest oli meie kõster jelle käju orelimängule kaaja saanud, et ei tohi mitte näppu passi-noodilt eesmängu ja laulu ja jällegi laulu ja eesmängu wahel ära wõtta, orelil hääle peab wahetpidamata kuulda olema, jenni kui orelimäng täiesti lõpnud. Hääfene küll! Seega oli wähemasti üks käji alati klahwide küllés, ainult teifjega wõis raamatuid diendada. See ei olnud ferge, aga jee raskus ei läinud orelite õlale, waid orelbaja.

„Õpetaja proua kinkis iga jõuluks uue eesmänguraamatu, kirjutas ije nootifid, tegi trükitud tütid lihtsamaks ja noodid aasta aastalt juuremaks. Kõik see ei wähenanud piina, waid lijas juure. Kogus hull noota, aga filmi juure ei kaswanud ja näppusid juure ei liisatud neid mängida. Lugu läks kirjaks. Anti ka küll seda nõuu: Jätke eesmängud maha hoopis, saagu jälle sest, et koraali wiit mängite. Meie Pärtel kunagi jammu tagasi ei astunud. Ennemine ta jättis pää, lahtus leiwast, kui et ta eesmängu mängimata oleks jätnud. Anti järele. Teenistuse algul otfis kõster kõik eel- ja järelmängud ülesse, mis waja, tegi noodiraamatud lahti ja pani nad lahtiselt pingi ja puldi pääle. Paulu ajal unustas ta järjest ära, misjugas raamatus tarwiline järelmäng seisis. Kui laul lõppis, kahmas kõster hammastega — tall oliwad lühikesed sõrmed, aga pikad hambad — ühte raamatut. See polnud kunagi õige raamat, ega ei wõinudki olla. Sest walmistamisel seadis kõster lähemalt tarwitatarwa raamatu õige oma külje alla, aga wõttes wõttis ta ifka selle raamatu, mis kõige kaugemal, jellepärast et ta hambad kaugemale paremine ulataiwad, kui lähedale. Mõnikord otfis ta enne kõik noodiraamatud läbi, enne kui tarwilise leidis, kus ettemärgitud eesmäng sees oli. Muidugi ei wõtnud ta kõiki raamatuid hammastega, waid aga esimese, kus laulu lõpetades weel mõlemad käed orelil waja oliwad. Pärast lastis ta parema käe alused ülemiste häälte klahwid lahti ja otfis selle käega raamatuid. Pahema käega aga hoidis ta passinooti kinni ja orel huugas kõige aja ühte häält. Pärast kui meie orelile jalgklahwid külge tehti, oleks kõster küll passihäält jalaga wõinud pidada ja mõlemad käed wabaks teha. Aga inimesel on raske wilumiseft lahkuda. Sa nõnda pidas meie kõster edaspidi jalaga ja käega passi häält kinni. Sinna juure tuli weel see lugu, et kõstri saapakontsfad külatinksepa tehtud oliwad, see on kaunis laiad, nii et ta oma saapaga ühe klahwi asemel ifka kats maha rõhus. Need pikad põrisejad hääled oliwad küla lihtinimestele muidugi teada kõrge muusika jaladus. Kõik teadsiwad, et see peab olema, teifiti ei wõi olla, ja kui see jorin mõnikord ka õige pikaks läks, siis ei hakanud keegi jellepärast oma pääd murdma ehk koguni kõstriga pahandama, sest jee oli selge, et selle jorina taga ifka midagi peab olema, et teda hädasiti tarwis on ja et see teifiti ei wõi olla.

„Meil poisifekstel, kellel — ma ei tea enam, mis parakrahwi pääle põhjendatud — õigus oli ülewal orelikoori pääl olla, teist koori meie firikul ka ei olnudki, oli elu seda kõstri tegemist päält waadata. Wahel

tilkus meilgi hirmuhigi mööda otsaesist ja palget maha, kui kõigest rutust hoolimata õige raamat ei ilmunud. Riisamati oli meil suur rõõm, kui wiimati otstitaw raamat leiti ja elawa osawõtuisega waatajime kõstri sõrmede liikumist, kuidas need äritusest wärisedes oreliflahwijid maha jurusiwad, ja käijine oma filmadega riisama nagu kõstergi ülesse ja alla, kord noodiraamatu sisse, kord flahwide pääle waadates, ja häda ja ahastust ühes tundes, kui kõigist hoolest ja murest hoolimata mäng ommeti nii wiltu läks, et pärast kõstri filmad enam ühte nooti ei näinud, sõrmed enam ühtegi flahwi kätte ei saanud ja tuuletallaja firikumees sõikumise seisma jättis, nii et waene kõster jell kombel rahu sai. Ka see ei läinud meist mitte külmalt mööda, kui kõster iga niisuguse äparduse lõpul kärevalt firikumehje kallale kargas, ja kõik tema süüks ajas, ehk see küll ainult kõstrit hädaft tahtis awitada.

Põhjatatu kena lugu oli igaford, kui kõstri poeg kord harjutufeks ija ajemele orelitaha astus. See sündis läbistiku kuus üks kord. Tähelepanemise wäärt oli nimelt ta orelitaga minemine, wähem tähelepanemise wäärt oli ta orelitaha olemine ja orelitagant ära tulemist, jeda meie poisikejed ülepea ei tohtinud näha.

Kui ta orelitaha läks, siis paistis seitsmesugust awalduft ta külles.

1. Käte wabaft liikumiseft wõis arusaaja inimene lugeda: Ma teen jeda wabatahtlikult, et sinna orelitaha lähen. Argu keegi arwaku, et mind fund sinna ajaks.

2. Suu liikumiseft paistis: Armu pooleft ma teen jeda, teie lollid pole jeda ei wäärt ega teeninud.

3. Nina sõrmete uhke kummitus ütles: See pole mu käes midagi.

4. Kulmusid waadates pidi igamees ütles: Wõidumees!

5. Silmad aga wälkusiwad kui politseikordniku filmad, kes juba käe on wälja sirutanud kaabakat tabama: ei ja mu käest ei pääse.

6. Sõrmede kerge paindumine tunnistas: fiin ei tunta raskesti.

7. Aga mis pean ta sammust astumise kohta ütles? See polnud mitte igapäewane samm, ega igapäewase inimese samm, see oli otse ütelda mõisniku samm, kui ta Tallinnas toompääl wõi Riia linna uulitsal rüütkimajasse maapäewale läheb. Terwe maa õnn on ta õladel, kõik maanteed ta kaenlas, kõik metsad ta seljas, kõik põllud ja heinamaad ta rinnal, kõik kiritud ta ühes kallitsas ja kõik koolid ta teises kallitsas, terwe maa tulewik ta südames, olewik turjal, minewik soontes, terwe maa politik mõistufes, terwe maa au weres, terwe maa kuulsus kontides. Waata, niisugusel sammul, täis wäge ja wabadust, kui wõtja, kui löwi,

muud kui seitse korda uhtem kui lõvi ja kardetavam kui metsihärg, astus meie kõstri poeg orelipingile. Ja pinks tundis jeda ja niiskus tagasi. Siis sirutas ta oma käed klahwide poole ja peagi tundsiwad jeda nüüd ka klahwid, et uus rõhujä ilmunud, sest rõhumine oli teisiti, kui wana kõstri rõhumine. Wahe tuli jellest, et wana kõster mitte klaverit ei mänginud, poeg aga mängis klaverit. Klaverimängimisest oli ta harjunud klahwisid lööma. Löömist orelil klahwid ei kannatanud. Isa ütles küll pojale: „Hoia, et sa ei löö!“ Ja poeg hoidis ka. Siis aga juhtus ommeti, et ta ühte klahwi natuke järsku rabas. See jäi koge hulguma, ega lõpetanud enam oma joru. Esiimese huluja kõrwa ajus pea ka teine, siis tuli kolmas, neljas ja wiimati terve kari. Meid hulgujaid ei saanud enam keegi wägi waigistada. Õnneks juhtus jee lugu ikka wiimase jalmi juures, sest ettevaatlik isa ei lastanud poega mitte waremalt orelil ligi, kellamees tundis ka jeda häda ja mõistis digel ajal tallamise seisma jätta. Kui tuul lõõtsast lõppis, siis waitis ka wilede hulumine. Kõstri poeg tuli orelipingilt punane kui keedetud wäht ja oli terwet kolm nädalat nii tige kui kull, kes teise käest petsa saanud, aga kelle haawad weel nii wäga walutawad, et kättetafumist ei juuda ette wõtta. Meie poisikesed pidime jelle aja jees temaga hästi ettevaatlikud olema. Ta ajas kõid siia meie pääle, meie olla ta walge ja ta jalge ees oluud, jaine siis ka kes wõmmu, kes kõmmu, kui ta ligi juhtusime. Negamööda kaswis julgus ja siis tuli uus katse sellesama wäega ja wabadusega ja sellesama hulumisega ja tigeada otsaga.“

Seda lugu orelile ära rääkides lijasin ma juure. „Waadake, minu arwamist mööda oli siin ommeti orel siind, miks ta ei wõinud löömist kannatada, miks ta hakkas huluma?“

„Teadagi, teadagi,“ kostis orel, „jeda poleks tarwis oluud. Meil on paraku hääde orelitegijate kõrwal ka niijuguseid, kes meid hoopis pundulikult walmistawad. Haigelt ja wigajelt pannakse meid kirikutesse teenima. Põduraks ja kiburaks jääme.“

Ta waitis wähe aega ja õhtas raskesti. Ma nägin, et tall midagi jüdame pääl oli. Küsisin seepärast: „Kas teil ilma poolest midagi kaebamist pole? Meil inimestel tuleb kurja ilmaga hambawalu, kõhu-, kurgu- ja kõrwawalu. Tuijud teewad ka pahanduist. Ega teise küll tuijl ei puutu, aga külm ehk teeb waewa?“

„Tuijl, tuijl! Miks ta häda ei tee? Linnaorelitel, neil pole midagi. Kirikute katused on korras, aknad kõwad ja kahelordjed, kõtetud

firikud, neil on herrapöli. Aga maaoarelitel, neil on wilets lugu. Minewal pühapäewal weel jain jõnumi Saaremaalt."

"Kuidas teiejugused jõnumid teine teise käest saate?" küüsin ma.

"Meie jaladus. Sain jõnumi Saaremaalt, kuhu mu lallepoeg hädiſe terwiſe pärast Peeterburist ühte firiku orelis wiidi. Loodeti, et jääł parema õhu käes mere ääres paraneb, aga wileſja põłwe ſiſje on ta waene jattunud. Madalad rinnad oliwad tall ju Peeterburis. Aga mõtelge, mis niijuguseſt aſjaſt pödurale peab ſaama: kolm aastat järge-mööda oliwad torni aknad katki. Kõik lumi, mis tuijuga ſiſje tuli, langes lõõſjadele. Wahel oliwad lõõſjad lumehange ſees, naht külme-tanud, kõwa kui font. Kirikumees ronib kõige oma ſeiſmehingeliſe perega tallalauale, et teda maha rõhuda. Mis tuult niijugune lõõts wõib anda! Mõnikord, kui wäga külm ilm ei ole, ſiis ſaawad jagu, aga kui kange külm, ſiis ei ſaagi. Mүүd on torniaknad ära parandatud; katkine aknaruut firikus, juſt oreli kohal, hoolitſeb jelle eest, et tuiſt otje klahwide pääle lume ajab. Kirikueſſeiſja on ſeda katkiſt ruutu näinud, wõõrmündrid on ſeda näinud, õpetaja on ſeda näinud, kõſtri juu on ju tüdinenud rääkimaſt. Kord pole kłaſſiſeppa, teine kord pole kłaſſi, ſiis puudub teemant, ſiis kitt, ſiis haamer. Parandatud ſeda ruutu ei ſaa. Kõik klahwid on ligunenud. Üks elewandiluu teiſe järele kaob klahwidelt, mitmed on kadunud, teiſi käib kõſter laupäiwiti liimimas."

"See on üks orel tuijus. Ega neid palju wõi olla," tähendajin mina.

"Mitmed, mitmed on kimbud tuiju käes," koſtis tema.

"Aga wihtm?" küüſin mina.

"Õh, mis wihmaſt kõneleđa," ütles orel. "Teda kallataſje kui kapaga kaela. Torni juures mädaneb fatuſ kõige eſmalt ja laſeb kõik wihtmawee, mis tornikatujelt tuleb, meile kaela. Tean mõnda orelit nimetada, kuſ kõſter jutluſe ajal orelit ſees mitte ütſi ei käi ſuiſjetamas, waid kalu pүүidmas."

"Ega jääł kalu ommeti ifka ei ole. Kuſt need kalad jinna ſaawad?"

"Päris kalu küll mitte ei ole, ſee on aga nõnda õeldud. Aga hiired, rotid ja muud loomad, nagu ka pүүjufejed, keſ omale orelis peja teinud, on jääł wihma käes otſa ſaanud ja pärast wee ſeeſt wälja õngitſetud."

Drel peatas kõnelemiſes ja tegi wiltu näo, nagu tahaks naeru tagaſi hoida. Seſt märkaſin, et tall midagi weel juure liſjada. Küſi-mata ütles ta: "Kaſ teile ſeda on juhtunud, et keegi tuleb ja teile pange täie wedelat lupja kaela kallab?"

„Ei,“ kostis ma, „mitmet asja olen kaela jaanud, aga jula lupja veel mitte.“

„Sääl peaksite nägema, mis kirikuvalgendajad meiega teevad! Pangedega ja kastidega kihutavad nad meile lupja kaela, nii et wiled ääreni täis.“

„Diguise pärast pole siis mitte orelifunstinifud teie piinajad, nagu näen, waid ilm ja teised inimesed, wõi kas on teil orelbajate kohta veel mõnda iseäralikku kiidu- wõi laidusõna ütelda?“ küsis ma, et jutule uut rada anda.

„Palju kaebamist mull küll ei ole, aga mõnel orelbajal on see halb wiis, et nad jutluse ajal meie kehaste poewad suitsetama, ja see paneb meid pööritusesse. Sälle teistel orelbajatel on see paha komme, et nad kõik mängud ühesuguste kõladega lõpetavad. Ma kuulsin kord, orelbaja kõneles jeda lugu oma tuttawale: olnud Tartus enne wanast kasuka kaupmees. See palganud omale hüüdja, kes ukjel seisestes iga möödaminijale pidanud wasta hüüdma: ilusad kasukad! Mees hüüdnud ühe päewa, õhtuks jaanud kõhuwalu. Mees hüüdnud teise päewa, ikka üksiõnu: „ilusad kasukad,“ ja jaanud õhtu palawiku. Kolmandal päewal olnud mees furnud. Meie aga waejed peame aastate kaupa ikka ühte ja jedajama kõlawigurit kuulma. Lõpeb hommikulaul: seejama kõlafonks orelbaja poolt. Kuufiituse laulu lõpul on ees- ja järelmäng keeldud, aga ta keerab oma konksu talle taha. Jutluse laulu ei lõpetata teijiti, kantsliwärsis saab sellesama oja, lõpueelne laul niisama; ja kui ta teenistuse lõpul dige kauniste järelmängu on mänginud ja ja liigutatult mõtled: „Seeford pääsen ilma tuttawa kõlafonksjuta,“ jääb ta tulebki, kutsumata ja wotamata nagu kutsumata külaline ning rikub kõik ju rõõmu.“

„Mis teie meie orelbajate mängust muidu arwate? Kas nad oma mänguga teile rõõmu walmistawad? Nimelt tahaksin teada, kui kõrgeks teie nende kunstiojaruust peate?“ küsis minna.

Drel waitis dige mõne aja. Ma tahtsin juba oma küsimist teisel kujul uwendada, sääl tõstis ta häält ja ütles kärevalt nagu tapeldes:

Kunst tuleb harjutusest. Osawus on harjutuse wili. Harjutus, see on kunst.

„Aga iseäralist annet nõutakse ommeti ka,“ waidlesin ma wasta.

„Seda parem, kui annet on, jeda kaugemale saab osawus harjutuse läbi. Aga annet ei wõi keegi enfele ega teisele anda, sellepärast ma temast ei räägi. Harjutust wõib igamees, kell wiis meelt, enfele

muretseja ja seega osavust saada. Aga kuidas harjutatakse meie orelil kunstnikka, see on neid, kelle kohus pärast on meid maakirikute orelid piinata? Esialt harjutab igauks neist ennast täiesti oma pää järele. Nii kõva kui Eesti mehe pää, nii paindumata on ta näpud. Neid näppusid peaks harjutatama. Ühtepuhku ja aina ja alati. Aga mis nad teevad? Nad õpivad hammasstega noodiraamatut lahti võtma, ninaga klahvitsid alla rõhuma, alati kõik registrid lahti kiskuma, aga wiledat, puhast sõrmedekäiku klahwidel nad ei harjuta. Jalgmäng on ühe sõnaga folk ja komberdamine. Seminaarides on küll jalgmänguga orelid, aga et õppijatel tallajat ei ole, siis peavad nad parema jalaga lödtsa tallama, pahemaga mängivad. Ilka sõidavad nad kõige alumisi klahvitsid mööda ja torjutavad kõige jämedamaid passiwiletsid. Nende sügawad hääled, mis aga arukorral, ütleme üks ehk kaks korda terve mänuajal peaks kuuldawale tulema, siis oleks see ilus, sõowad oma alalise torisemisega kõik peenemad hääled ära. Järele ei jää muud kui suur torin ja ragin. Kolmandaks peab tähendama, et õpetamisewiisi auustajad ise õpetamisewiisi seadustest väga edewalt üle astuvad. Õpetamisewiisi seadust mööda peab fergemaga pääle hakkama ja raskema kallale minema, kui fergeft jagu saadud. Nad hakkawad kõige raskemaga pääle. Seft see siis tuleb, et nad mitte ühte tükki puhtalt mängitud ei jaa. Kõik oma wiled ma panen selle pääle pandiks, et 99 protsenti meie orelidajatest maakirikutes mitte ühteainust tükki neist tükkidest, mis nad suurteil pühadel ja arukordadel mängiwad, puhtalt mängida ei jaa. Need tügid on nende ilutügid, nende auutügid, miska nad oma muusikatundmist, oma jära, hiilguft ja osavust, kui pühade pakkumistega ja haruldaste andidega tahawad näidata, aga puhtust neil ei ole. Nad on wasimijega nii harjunud, et nad lihtsaidki tükka, ei ka koraali wiisigi puhtalt mängitud ei jaa.“

Orelil hääled läks sõnu rääkides käredamaks ja käredamaks. Ma püüdsin pehmemades wahel leida :

„Kas teie ei ole liig pahane, 99 protsenti on wiist ekstus, tahtsite wahest 29 wõti 39 ütelda, mina . . .“

„Ma ütlen teile, mull kõdises keele pääl 100 protsenti ütelda,“ kostis orel.

„Teie surmate mu sõprade auu ja teotate mu tuttawaid,“ ütlesin ma.

„Sa teie seate küll need ss-ad ja tt-ed kokku kõlama, aga suurteil himu ei näi teil olema kõiselt oma sõprade auu ja tuttawate tujedust orelil

kaitsuma hakata. Ma ütlen teile lihtsalt ja lühidalt, ma tunnen neid ka." Nii orel.

Ma kummardasin kurva südamega. Siiski tšibe walu südameaugus ajas mind orelbajate kaitsemiseks weel wäikeste küsimisega wälja astuma.

„Kuidas siis muusikatundmisega lugu on? Kas teie meelest ei ole meie orelbajate keskelt mitte õige tõsi muusika auustust märgata. Sfeeralikkude edewust wõi hoolimata olekut teie wististi mitte pole tähele pannud, kui ka juurem osawus ja puhtus peaks puuduma?“

Orel jäi hoopis wait. Ma wotasin tunni aega ja hakkasin ju mõtlema, kuidas weel wiisaka lahkumise sõna talle ütelda. Eääl hakkas ta unesti kõnelema ja minu meelest õige elawa häälega ja nutulise sõnaga. Ta ütles: „Meil on mõni kunstnik, kellest wõib: Tall on mängimine kirikus püha asi, mis inimene auukartuses, palwemeel, waga südamega peab toimetama. Ta saadab kõlad orelilt pühitsetud meelega wälja. Jumala õnnistus annab neile kõladele tee pääl tiivad, muudab nad ingliteks. Nii lähewad nad inglite wiisil ülewalt koori päält alla kirikusse. Ülewalt nad tulewad ja ülendama nad lähewad. Kord tulewad nad hõrnalt taha, et inimene ei teagi, mis temaga sünnib, ja heljuwad ta hingesse, siis jälle tulewad nad wägewalt ja hakkawad kirikuliste hingede ümbert kinni ja tõstawad ja ülendawad neid igapäiste elumurede jeeft paremasse, puhtamasse õhku. Ülendatud hing on kofutatud ja karastatud hing. Kui seda sünnib, siis orel teenib kogu duust, siis on ta omas õiges teenistuses. Meie orelid oleme hingetud loomad, aga orelimängija on orelil hing. Inimestel on õigus, kui nad ilusa mängu kofhta ütlewad: Müüd on orelil hing jees. Teise orelimängijaga on orelil teine hing jees.

„Meil on kõrgeandeliisi kunstnikka, kes mõistawad orelile hinge sisse panna. Wanematest, kes weel elawad, nimetan wana Wilberti Bõltjamaal. Tall pole küll mitte ühte kurwa päälael, aga kui ta omad sõrmed orelil klawwide pääle paneb, siis kaswawad tall juused nagu Simjonil ja wägi tõuseb ta jees. Ta wägi ilmuub aga nimelt hõrnas mängus, tajasies häältel. Ta wahelmäng püha õhtuõõmaaja wäljajagamise ajal on nii, kui liigutatjivad inglid oma hõrnade sõrmedega hõbekeeltesid kuldkaandli pääl. Nende häälte all ma tahassin oma päewatõõd lõpetada. Säbelmannil Paistus on rohkem muusika kapitali kui kaugevalt inimesed teawad. Teisi kallid kunstnikka, nagu waga hõrnatundelisi ja siurikaft Kappeli, neiu Miina Hermanni nimetan auu-

paklikult. Aga . . ." siin muutus oreli hää ja seestpoolt kuuldi häält, nagu oleks kahte korda ruttu juurt lödija tõmmatud, „mis pean ma nende noorte kohta ütleva, kes orelil otse jänepehkiid peavad, koerad haukuda, inimesed karjuda ja püssid paukuda lajewad? Sõrmed ei paindu neil, jalg ei taba neil, üks koblamine ja kablamine on nende mäng. Mis peab see tortjutamine tähendama? Ta tunnistab nende toorust, nende harimata, kasimata südant. Nad ei hooli kirikuliste hingedest. Neil pole oma tortjutamisel ja plartjutamisel mingisugust sihti, mingisugust mõtet ja seepärast pole neil ka mingisugust määra. Eeda, mis nemad teevad, võiks üks hää wäntorel palju paremine ära teha, kõid wasjingud ja wõlsid hääled jääks eemale. Palju tija, wähe willa."

Ma nägin, et selles asjas midagi sõbralikumat ütlast enam oodata ei olnud ja lipjasiin uue küsimisega wähele :

„Kuidas te orelit tulewiku kohta mõtlete?"

„Wäga lihtsalt," kostis orel. „Wanad kaowad, kui nad nii kaugemale on teeninud, et mõnes paigas kõid klahwid õõnsad, ja ainult weel aga 5 wilet, 3 passit ja 2 tiskanti häämas on."

„Kas teie liiale ei lähe?" küüsiin ma.

„Ma ei tahaks liiale minna, ma tahaks leilutada, ma tahaks orjapiitjaga peksta, kubjatepiga materdada niisuguseid, kes nii wähe . . ."

„Pidage piiri, ma palun, oma sõnades. Teie wiite mind wiimati weel rahukohtu ette tunnistajaks, kui nii hakkate sõimama ja ähwardama," ütlesin mina.

Ta kägises ja nägises weel tüki aega, enne kui rahule jäi.

„Ma tahtsin teada, mis teie orelit ehitamisest tulewikus arwate," algasin ma jälle juttu.

„Ma arwan, et Tallinna Jaani kogudusele wõin õnne soowida. Neil on praegu suur wägew orel, aga see ei jõua nende laulu üle walitseda. Nad laulawad nii pikka, et kui täna auuürituse lauluga algawad, siis homme lõpetawad."

„Jälle ju ajate liiale," püüdsin ma parandada.

„Olge aga rahul. Ma ütlen, neile wõib õnne soowida. Praegu juba on orelikunst nii kaugel, et kõidfugused trompeedid, trummid, pjad, krapid, kellad, lõugutid, pannid, käristijed, kolad orelit jisse pannakse häält tegema. Nende juurus kasvab iga päewaga. Kahesümne aasta eest oli Kolga-Jaanis orel, mis pool kirkut täitis; kümne aasta eest pandi orel jisse, mis kolmweerand kirkut täidab; kaheksümne aasta edasi, ja siis pannakse niisugune orel jisse, mis terve kirku täis täidab. Üks kogudus

wõi õuest kuulda, kuidas orel kirikus mängib. Aga Tallinna Jaani kogudus wõib siiski rõõmustada, sest nüüd on rahukonverents tulemas. Sääal heidetakse kõik juurtükid ja pommilaskjad sõjaametist ära. Kuhu nad panna? Ma olen juba kuulnud, mõned Saksimaa orelimeistrid olla Kruppiga kontrahi ära teinud, et ta edaspidi neile peab tööd tegema ja kõik lahti lastud juurtükid tahawad nad ka ära osta ja orelitesse panna. Siis saab teistmoodi mäng kui nüüd: Sõrm klahwi pääle ja kõmm, kaks sõrme ja kaks kõmmu juurtükist, jalaga lastakse pommijid.“

„Kas see on orelitulewik,“ küsisin ma õige kartlikult, sest ma ei armasta suurt kõmmutamist. Juba nüüdki walutawad mu kõrwad, kui meie kallid orelidajad ifka ja alati kõikide registritega mängu käristawad.

„See jah,“ kostis orel järsku.

„Mis siis meie laulust saab?“ küsisin ma weel.

„Midagi ei saa. Ta on nüüd ju wilts. Basssi pole olemas, tenor puudub. Sopran ja alto piuksumad weel, ära kaowad pea ka need. Orel kaewab, laul kahaneb.“

„Aga see on wäga kahju,“ kostsin ma.

„Kahju teile, kaju meile,“ wastas tema.

„Aga mis sest wiimaks saab?“ küsisin ma weel.

„Suur käre. Inimesed kaotawad aegamööda oma kõrwakuulmise, siis pole neil enam laulu ega orelit kumbki waja,“ kostis tema ja tall näis rõõm olema mind selle kurwa tulewikuga hirmutatada.

„Aga kui rahukonverents juurtükka ei kaota?“ julgesin jälle küsida.

„Siis neid ka orelile ojaks ei saa,“ tuli wastus.

„Siis jääb meie kõrwakuulmine,“ ütlesin mina.

„Ja meie piin,“ wastas tema.

Sellega lõppis meie kõnelemine oreliga.

Seda kaebamist on kuulnud ja kirjutanud

A. M.

Koidula. *)

Kui ma täna Koidulaſt kirjutan, siis ei ole ſee mitte minu tahtmine ſuurte ja kõrgeſt kõlawate ſõnadega meie ſuuremale laulikule kiidukõnet pidada. Sää! ei wõiks ma ommeti palju muud ütelda, kui et tema laulud kenad on. Seda teab aga igamees juba ilma minu ütlematagi. Minu tahtmine ei ole ka — õigem ütelda — ei wõi mitte olla, jügarwalt ja põhjalikult järele uurida, kui ſuur tähtſus Koidulal meie üleüldiſe Ceſti kirjanduse kohta on. Sää! tuleſiwad kõige päält kõik Koidula kirjad põhjalikult tunda. Koidula kirjad on aga, nagu teada, kõik ſiin ja ſää! ajalehtedes ja kalendrites ja eraraamatutes laiali, nõnda et neid õieti otſidagi ei mõiſta, päälegi weel, kui ta wõera nime all, enamasti oma iſa nime all on kirjutatud. Ja tema tööde kogu ei ole mitte väikene. Seldataſe, et nad kõik kokku ehk kaſſjada poognat ära tarwitawat. Minu kätte on kõigeſt jelleſt ſuureſt koguſt ſee kõige vähem oſa ſaanud, aga ma arwan, ſee oſa on ka kõige tuumakam — nimelt tema lyrifa. Ja miſ mull tema lyrifa ijeloomu kohta lugedes päha on tulnud, jeda tahan paari kuiwa ſõnaga ära ütelda. Enne aga kui päriſpunktiiſe puutume, weel paar sõna Koidula eluloõſt. Koidula ſündis 12. detſ. 1843 Wändras, jai eſimeſe kooliõpetuſe oma iſa J. W. Jannſeni käeſt, käis ſiis Pärnu kõrgemas tütarlaſte koolis, oli 19-daſt eluaaſtaſt 11 aasat oma ijale ajalehe-toimetamiſjel abiks, kummi ta 1873 Kroonlinna Dr. E. Micheliſonile mehele jai. Ta juri Kroonlinnas 30. juulil 1886.

*) 1889. kirjutatud.

Waatame, mis meie Koidula luulest leiame. Küsime kõige päält, mis meie laulikut laulule waimustab? Siin on vastus igalühel kae päraft: Koidula on kõige päält ifamaa laulik ja jee, mis teda luule-joowastufega täidab, on tema Gesti wainud, jõed, Gesti päikene, Gesti waprud pojad ja nende püüdmiſed — terve ifamaa.

Sind igal' laulul' ſijuks amman,
 Sind, Gestimaa, mu eidekeſt.
 Ei jõua kannel ſinuſt jätta,
 Ei wäſita ſu kiitus mind.
 Sind ſijuks ikka uueſt' wõtta
 Dn kallim, kõrgem lauluhind.
 Mu waim ja jüda, kõid mu meeled
 Dn ſinu püha nime täis
 Ja täieft hõisk'wad kandle keeled:
 Mu Gestimaa, mu eluõis!

Et ükſi ifamaa teda laulule waimustas, tunnistaſt ka jee, et tema laul ſiis waitis, kui ta oma armastatud ifamaalt lahkus. Lahtumiſeks weel luuletas ta oma jüdamelikü laulu „Raebtus.“ Soojemate ſõnadega laſeb ta jäl oma kurba igatſejat jüdant rääkida:

Sajaſõit mind ſaatis ruttu
 Wõera rahwa rannale,
 Kus ei kodukeele nuttu,
 Raeru tunne ükſigi!
 Oma peſake küll pehme,
 Sind ei enam aſeta —
 Armute! mill jälle lähme
 Koju? — Oh mu Gestimaa!

Paar rida allpool kaebab laulik:

Ena pinna hiiłgaw ilu
 Andis laule lõpmata,
 Müüd on põuel talwe wilu —
 Oh mu kadund Gestimaa!

Weel üksford — jee oli aastal 1883, kui meie kodumaalajed Aleksandrikooli kallal tüliſje läkſiwad — ſiis weel kõlas tema laul kaugeft jaare päält üle mere ja kuidas?

Mad taguvad ju tüve sisse talwa,
Mu isamaa! Ei lilledaulu luua
Mull enam sünni, terwitusi tuua
Ei lindudel.

Kolm aastat pärast seda tuli surm ja wiis ta meilt ära.

Miks Koidulaft just isamaa laulik on saanud, seda ei ole mitte raske mõista, kui meie selle aja pääle vaatame, kus tema laulud sündisivad. Koidula elas just sell ajal, kus Eesti rahvuslik iseenejetundmine elule ärkas, kus eestlane ennaft eestlaseks hakkas nimetama, mitte enam maameheks, nagu enne, Eesti keelt rääkima, mitte enam maa keelt. Õpetatud meeste hulgas oli elaw osawõtmine Eesti rahwa kohta tekkinud. Önnis Masing oli hakanud Eesti keelt terawamine tähele panema ja äratas teisi sellest osa wõtma. Pärnu õpetaja Rosenplänter oli koguni ajakirja asutanud, mis aimuüffi Eestikeele uurimiseks oli määratud, ja kakskümmed aastat wälja käis. 1838-dal aastal ajutati Õpetatud Eesti Selts, mis oma esimesel ajal päris teadusliste uurimiste kõrwal ka rahwa waimuharimist püüdis edendada, seega et häid kalendrisid toimetas. 1843-dal aastal ilmus Ahrensi grammatika, mis alguses palju segadust tegi, aga nüüd meid selgusele on wiinud. Nõnda oli lugu Eesti haridusega 1843-dal aastal, kui Koidula sündis. Siit pääle hakkab ifka enam ja enam walgust Eesti rahwa sekka paistma. Fählmanni ja Kreuzwalbi kõrwa ajub isa Jannsen oma rahwa-päraliste kirjadega. Aga üleüldisest kirjandusest ei wõinud siiski weel rääkida, sest et üleüldine osawõtmine puudus. Seda, mis meie wõera sõnaga publikum nimetame, ei olnud weel mitte. See hakkas wast ajuma siis, kui 1857-dal aastal eestlastele Pärnu linnas ajaleht ajutati. Siin hakkab uus ajajärfk Eesti rahwa elus, ajajärfk, mida meie ärkamise ajaks wõime nimetada. Eesti nimi saab nüüd üleüldiselt tuttawaks. Kui kuue aasta pärast Jannsen Tartus uue lehe ajutas, ei nimetanud ta teda mitte „Tartu Postimeheks“, waid „Eesti Postimeheks.“ — Üleüldised püüdmised ärkawad rahwa seas elusse. Laulukoorid tekkivad, rahvuslik iseenejetundmine kasvab. Ja see mees, kes seda tundmist iseäranis ärkale ajas, oli Koidula isa, meie auusameeleline Johann Woldemar Jannsen. Eks see ole loomulik, et Koidula selle juure jäi, mis tema, nõnda ütelda, juba emapiimaga sisse oli imenud, ja omad kõrged lauluanded oma Eesti rahwale pühendas; rahwale, kes kuuesaja aastase uinumise järele, sügawa uinumise järele, ilma undki nägemata, nüüd jälle noore elule ärkab ja rõõmsamale tulewikule wastu

jammub. Muidu on ajalooš asi enamasti nõnda, et rahwas, kes kord maha rufutud on, oma iseloomu kaotab ja igaweseks ajaks maailmast ära kaob. Meie Eesti rahwas aga oli ka maha rufutud; aga ta tuli rufumise alt jälle wälja kõige oma iseloomuga. See maharufumine ja jälleülesärkamine wõib juba üsna liht igapäewast inimest luulejoowastusega täita, jaadik siis weel sündinud laulikut nagu Koidulat.

Kui meie Koidula laulude üle õiget otsust tahame anda, siis peame ikka tema oma filmaga waatama ja õiget rõhku selle aja pääle panema, kellele laulud lauldi. Teeme meie seda, siis saame oma laulikule südamest andeks andma, kui ta meie praeguse aja kohta ehk wahest tuisukas näitab olema. Kui meie ajal keegi iseenehest kiidab, et tema rahwa tööd tegewat ja rahwa eest wõitlewat siis ei peeta teda küll mitte kõige targemaks meheks. Kes tahab aga Koidulale pahaks panna, kui tema püha tõsidusega laulab:

Mõek ühes, lubi teises käes,
 Nii teeme rahwa tööd!
 Nii lahutame waites wäes
 Ta rasket waimu ööd.
 Meil waenlasi on täis maailm
 Ja nende wägi suur;
 Meid walwab ainult Isa film
 Ja õigus meie juur.

Meie ajal kufuks niifugune laul läbi. Aga siin ei tohi meie mitte ära unustada, et Koidula ajal meie isamaa ka teist nagu oli. Laulik laulab siin meestest, kes töö ja tõsidusega rahwa hääks midagi püüdsiwad teha. Meie oleme teistfuguseid isamaa rakendajaid näinud ja targemaks saanud.

Aga Koidula ei laula ju mitte algõpmata isamaast? Sellegipärast jääwad tema sõnad ikka weel tõeks, kui ta ütleb, et „emapinna hiilgaw ilu“ temale laulud juhu on annud. Kui ta ka wahest kewade ülendamiseks oma laulu tõstab, siis on ommeti iga rea wahelt wälja lugeda, et ta selle kewadele wastu laulab, kes tema Eesti aasjad jälle õitsjema paneb. Sellepärast wõime ikka weel julgesti ütelda, et Koidula igapidi kõige päält isamaa laulik on.

Aga waatame sügawamalt, mis meie weel tema luule kohta wõime ütelda. Koidula nimetab oma isamaad ikka: püha isamaa ja laulab temast alati iseäralise püha tõsidusega. Tema isamaa seisab püha iga-

weje Jumala isaliku kaitsemise all, Tema õnnistab rohkesti seda maad ja tema wapraid poegi; kõik, mis tema silma ees õige ja kõlblik ei ole, jätab Koidula kõrwale. Siiski ei roojasta tema oma püha luulet huffamõistmisega ehk pilkamisega. Lugijad wabandawad mind, kui ma jia ühe laulu terwelt üles panen:

Su priiust olid matnud
 Nad, püha isamaa!
 Ja kuube enda wahel
 Nad wõtsid jagada.
 Ja äädikat sull' andsid
 Nad suhu, seadisid
 Su haura ääre hoidjad, —
 Siis rahus hingasid.

Ja kaugelt seisid kartes
 Su lapsed waluga, —
 Ei sõnaga nad julgend
 Su haul' astuda,
 Sest pitser oli pandud
 Ta pääle wägewast'
 Ja õues õitses õõse, —
 Ei nähtud tähekest.

Waat, elukoide tõuseb,
 Su haura äärele,
 Üks ingel astub äkilt:
 „Nüüd tõuse ülesse!“
 Ja surmatõwi weereb,
 Koit särab, naeratab, —
 Noor priius, walges riides,
 Maailm, sind teretab!

Ja pasunad ja kandlid
 Tall' wastu hõiskawad,
 Ja rõõmupärkid silmas
 Ta wastu wõtawad!
 Ja „Hosianna!“ kõlab
 Su läbi, isamaa! —
 „Sind, armu Jumal, kiitkem,
 Sa wõtsid halasta!“

Laulik tahab siin nendest nagu mööda minna, kes tema ijamaad surmale sumivad. Nemad on siin niisama wähe hullka mõista, kui need, kes kord Kristuse risti löiwad. See sündis Jumala loaga. Mis laulikule siin südamesse tungib ja kõik tema meeled täidab, on see, et tema püha ijamaa surmale kantakse. Hoopis teistmoodi kõlab seesama lugu G. K. Jakobsoni juus:

Mull' lapsespõlwes rääkis
 Mu isa filmaweel,
 Kuis Eesti priiuspõlwe
 Nad riisund rõõwiteel;
 Kuis Eesti wahwa waimu
 Nad muljund mudasse
 Ja rahwast orjaküttel
 Siis jaatnud hädasse. —

See püha tõsidus ei ole mitte üksi tema ijamaa lauludest leida, see lehwib kõige tema luule üle. Wõtame näituseks tema wähesed armastuse laulud. Nad on kõik kirjutatud, nagu tahaks laulik taewa ijale oma südamelugu kaewata. Armuwallatuft ja sedewust laulaks luua, nagu jeda nooremad teewad — ma ei taha mitte ütelda, et see nende luulele kahjuks oleks — selleks on Koidula muusa liig püha ja tõsine. Siin on iseäranis õpetlik tema „Saaremaa Dnupoeg“ Körneri „Better von Bremen“ järele ümber pandud. Teiste muudatuste seas, mis Koidula siin oma käe pääl ette wõtnud, on ta ka pruudi Miina iseloomu muutnud, ehk õigem ütelda: pruudile wast iseloomu annud, sest Körneri Gretchen ei mõista palju muud midagi olla kui armastuses jampside (verliebt sein); Koidula on aga oma Miinale weel waga meele ja jooja südame rindu pannud. Körneri Gretchen räägib liiga awalikult oma armastuse tundmustest, on liig edew oma armu-joowastuses. Gretchen seletab oma kallile, et isa teda teisele sundida ja ütleb: „Den Better aus Bremen, den soll ich durchaus zum Manne nehmen, er bedenkt nicht, daß du mir Alles bist.“ Koidula paneb jeda nõnda ümber: „sellele pean ma nüüd minema ja keegi ei küsi, kas ma sest mutan ehk naeran.“

Teine näitus. Peigmees oli pruudi isaga rääkinud ja jaab nüüd pruudiga kokku (17. Auftritt).

Gretchen. Nun, Franz, wie ist es? Darf ich hoffen?
 Drückst Du eine glückliche Braut an's Herz? —

Du bist so stille, Du stehst betroffen? —
Franz, treibe keinen grausamen Scherz!

Franz. Sei ruhig, Gretchen! — Zwar hat der Alte
Ganz and're Wünsche als ich und Du;
Aber wie ich in den Armen Dich halte,
Du wirst doch mein Weib, das schwör' ich Dir zu!

Gretchen. O, quäl' mich nicht länger! ich will's ertragen,
Treib nur die Angst aus dem Herzen fort! —
Er hat Dir's rundweg abgeschlagen?
Er zürnte über Dein ehrliches Wort?

See on kõik külm ja mage, milles aga mitte üksi värsid ja
riimid süüdlased ei ole. Palju soojemalt räägib Koidula

Miina: No, Hans, kuidas on? Mis isa ütles? Kas rääkisite?

Hans. Rääkisime küll.

Miina. Ja mis ta ütles sulle? Oh, mull oli igaw oodata
ja talitada! Jumal anna andeks, toas ei ole veel kedagi walmistatud
— mis ta ütles, Hans?

Hans. Ole wait, Miinakene, — isal on küll teised mõtted, kui
meil mõlemil, aga nii tõesti kui ma siin seisjan: Sind ma süüski ei
jätä, saagu mis saab!

Miina. Oh mis ja mind waewad, Hans, räägi mis ta sulle
ütles! Kas keelis selge sõnaga, et „ei?“ Wist ta wihastas sinu kosja-
tulekust, ta oli ju ennegi pahane!“ jne.

See püha tõsidus, mis kõigist Koidula lauludest läbi käib, ei keela
tema luulet aga mitte wahest ka õige rõõmus olemast. Muidugi teada,
üleannetuseks ei saa see rõõm mitte, sest see ei tuleks püha Jumala tšerjuriist
mitte läbi. Mis teda kõige päält rõõmuga täidab, on jällegi tema
wäikene isamaa oma looduse iluga. Et isamaa temale armas on, on
ka tema rõõm südamlik.

Waatame veel Koidula olemist jurma wastu. Surm ei ole
Koidulale mitte see hirmus koll, kes meid kehet maailma õnne ja rõõmu
käib hirmutamas. Aga ta ei ole ka mitte see päästja ingel, kes meid sest-
sinasest, nõnda nimetatud kurjast maailmast ära päästab. Taewa Isa
on meid siia ilma nagu wõersiks pannud, et meie siin Tema silma all
rõõmsad oleksime, ja Tema kutsub meid, kui meie aeg tuleb, siit jälle
oma juure koju tagasi. Et Tema meie hää isa on, ei tea laulik Tema
kujukutsumistest midagi karta ega teda igatseda.

Magus jah magada mullasja,
Täna weel laske mind hõisata!

Neis ridades on Koidula mõtted surma kohta kõik kokku võetud.
Surnud noorikule, keda õpetaja altari ees laulatusjale ootab ja
nüüd furnuaial peab vastu võtma, laulab Koidula:

Nüüd sind surma ingel võtnud
Armukaenla hellaste,
Nüüd sull' mulla põhja tehtud
Kitsas kammer unele!

Ta ei taha siin mitte Jumalat tänada, et Tema nooriku siit ilma
murest-waewast ära kutsunud, aga ta ei taha ka mitte Jumala pääle
kaewata. Mõni teine oleks siin kõik waresjed ja mustad linnud leinalugu
pannud laulama. Kurtmine ja kaebamine ei ole aga mitte Koidula asi.

Wiimaks paar sõna Koidula jutustawatest lugudest.

Eesti algupäralsjed jutustused ja näitemängud on kahte sugu.
Ühed on nõnda nimetatud eeskujutud, teised loomulikud jutud. Ees-
kujutute kirjutajad ütlevad: Iga jutt peab õpetlik olema, ta peab
rahwast äratama, hääb armastama ja kurja põlgama. Sellepärast
saagu hääb inimesed, kes jutus ette tulewad jutu lõpul oma häätegude
eest rohket tajumist ja kurjad saagu tanget karistust. Pääle selle olgu
hääb inimesed niisugused, et meil himu tuleb neid järele aimata. See
on: kui nad kord hääb on, siis olgu nad igas tükkis hääb ja täielikud,
ilma kõige wäheha puuduseta. Ja kurjad jälle olgu nõnda, et meie
neid peame põlgama; nad ärgu tehku midagi, mis hääb ehk inimlik on.
See oleks muidu wäga ilus, aga need eeskujud ja hirmutusjed suudawad
meid wähe waimustada ja hirmutada, sest nad ei ole ju meesugused
inimesed liha ja werrega, waid hääb ehk kurjad waimud, mis maa pääle
inimeste wiisi on elama pandud, ehk nagu tited, mis traadi pääl tantfi-
wad. Pääle selle teeb niisugune jutt iga õige lugijale paha meelt, sest
et ta seda tuleb õpetama, mis iseenesestki mõista on. Meie mõistame
igauks iseenesestki wahet teha, mis hääb mis kuri on, ja armastame hääb
juba iseenesest ja wihtame kurja, aga eeskujutute kirjutaja tuleb ja
ütleb: Armas lugija, sina ei tea seda weel mitte, waata, mina tahan
sind õpetada: Sa pead isamaad armastama ja tubli mees olema, ei
tohi hobuist warastada jne.

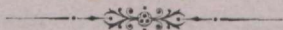
Ja kõige wiimaks on see üks wale woorus, mis niisugused jutud
õpetawad, sest et nad p a l g a lootuses hääb õpetawad tegema ja nuhtluse

kartuje pärast kurja tegemata jätma. Mitte sellepärast, et kaks kriibib, ei tohi laps kassi kiskuda, vaid ta ei tohi seda ülepää teha: kaks saab haiget. See oleks kena woorus, kui keegi ainult sellepärast uppujale appi lähed, et pärast suutäis wiina loodab saada. Niisugused on eeskujutud. Koidula jutud ja näitemängud on niisugusest wooruse õpetusest puhtad. Tema jutud on loomulikud. Nad ei taha mitte õpetada, kuidas inimene peab olema ehk mitte ei pea, vaid nad näitawad meile, kuidas inimene on. Tema juttudes astuwad meile inimesed terwelt ja täielt kõige oma olemisega ette ja meie wõtame nende kurbtusest ja rõõmust südamest oja just sellepärast, et meie nad omasugused tunneme olema. Eeskujututes räägitakse ka paljugi rõõmust ja kurbtusest, aga meie ei usu ei ühte ega teist ja jääme külmaks.

Wäga tähele panna tuleb see asi, et Koidula, ehk tema küll oma lauludes suurt isamaa waimustust awaldab, oma juttudes ja näitemängudes siiski mitte ühteainust isamaa waimustusega meest ette ei too. Rahwuslikud küsimused ja waidlemised on ta siit kõik kõrvale jätnud, ehk nad jell ajal küll wäga moobis olivad. Ma ei tea, kas ta siin Eesti nimegi nimetab. Enamasti on ta kõik oma inimesed liht igapäewasest elust wõtnud, waeleid ja rikkaid. Tema ei püüa mitte õpetada, kuidas inimene peab olema ja mitte ei pea, vaid ta näitab meile, kuidas inimene on.

Rahjuks ei ole need ilusad kirjatööd praegu rahwale mitte saadawal. Mõne aasta eest tehti kind lootust, nagu pandaks Koidula kirjad kõik uuesti trükkki, aga pärast oli kuulda, et keegi trükkimist ega kulukandmist oma päale ei usalda wõtta. Nõnda ei tea meie praegu midagi oodata ega loota. Aga wäärt oleks see asi küll, sest ma ei tea praegu midagi nimetada, mis rahwale kasulikum ja õpetlikum oleks lugeda kui Koidula kirjad.

K. L.

Enne surma Eestimaale.*)

Jssand, surres jätan maha
Sinu hoolde isamaa!
Lahkuda ei süda taha
Raske hirmuohaga:
Piirawad su ümber paelu,
Eesti pind, et jälle nad
Tagudes sull' kirstunaelu
Mullale sind matawad!

Ära lahku, ära lange,
Eesti ühendatud hulk!
Ühenduses oled kange,
Tõde sinu sõjatulk.
Wennad! Õed! Meie põrmus
Sirgugu teil tegewus!
Isamaale saagu sõrmus:
Lootus, usk ja armastus!

Raske tegu maha rusus
Tugewamaid enne mind:
Nüüdki mina waikses usus
Kuju lendan, wäsind lind!

*) Önnis laulik andis enne surma selle laulu ühe tuttawa Eesti kirja-
mehe kätte awaldamiseks, kes sellega soowi täidab.

Hinge pisaratest sulle
Püüdsin pärga punuda:
Hõlmad lahti hoia mulle,
Hinge ilu, Eestimaa!

Aga sinu auukrooni
Waimusilmil aiman ma:
Kaswad, Eesti, sugust sooni
Laste suguharuna!
Lahutades laiad tiivad
Üle ühendatud maa
Sinu lahked tuuled wiiwad
Rahu kõigi lastela!

Koidula.

Keelte rääkimisest.

I.

Keel on 1. mõtte awaldamisenõu, 2. mõtte tööriist ja 3. mõtte kujutus. Neil põhjustel keelte rääkimist läbi waadates jõuame mitmele otsusele, mida senni mitte weel üleüldisteks ei tohi nimetada. Kaalume aga enne, kui nende waral otsusi hakkame tegema, põhjused ise läbi.

1. Keel on mõtte awaldamisenõu. Pole praegusel ajal küll kedagi, kes keelt, nagu kord arwamine oli, iseenesest olewaks ehk walmis loodasjaks peab, mida tarwitaja nagu kinnast wõiks kätte ajada ja käest jälle ära wisata. Keel pole iseenesest mitte olemas, teda on inimesed aja wältusel loonud. Selle järele, kui palju neil mõtteid awaldada, selle järele sünnitawad ehk loowad nad oma keele. Ükski keel pole sellepärast, senni kui rahwas elab, walmis, waid igapäew luuakse ja laiendatakse teda uuesti. Et see nõnda, wõib just Eesti keele juures selgesti näha. Wõrreldagu keelt, mis 20 aastat tagasi räägitaw oli, keelega, mis nüüd kuulda. Juurekaswamine on silmanähtaw. Eesti keel on kaswanud ja laienend, sest et eestlastel enestel rohkem asju seletamiseks, rohkem asju awaldamiseks tuli. Weel mitmetpidi wõiks sedasama näidata, aga pikem seletus oleks wee merde kandmine. Keel on mõtte awaldamise nõu.

2. Keel on mõtte tööriist. Jäab tõendus kindlaks, et keel mõtte awaldamisenõu on, siis tuleb mõtet, et keel mõtte tööriist on, nõndasama kindlaks pidada. Keele abil õpetab isa poega, koolmeister lapsi, juhatab tööperemees rahwast, wäeülem

soldatid. Keele läbi ja keelega ajab igaüks nimetatud töölistest oma soovisid korda, sünnitab nendes, kes teda kuulevad ehk kuulma peavad, enam ehk vähem oma mõtetele sarnaseid mõtteid. Sellega on ütlus: keel on mõtte tööriist, tõendatud.

3. Keel on mõtete kujutus. Rahwas ütleb: igal linnul ise laul. Mina ütlen aga, et mitte ainult igal linnul pole ise laul, vaid ka igal inimesel on ise keel. On ju kindel, et tundjad keele järele kohe kirjaniku ära tunnewad. Veel kergem on aga inimest rääkimise keelest ära tunda, sest et rääkimise keel koguni rohkem iseäraldust awaldab, kui kirjakeel. Kirjutuse juures katsub igaüks enam ehk vähem üleüldiste reeglite alla oma mõtteid mahutada. Rääkides aga ilmuwad nad palju wabamalt ja selle järele loomulisemalt.

Igal isikul on sündmuste ja nähtuste kohta oma enese mõet. See mõet kujutab ennast pääajus. Tahab isik seda mõetu teistele awaldada, siis teeb tema seda keele abil. Et aga keele hakatus säätsamast leida, siis saab tema muidugi ka iseäralise, s. o. aju ehk mõtete kaju. Keel on mõtete kujutus. Rääkimisest võib kerge waewaga aru saada, kas keegi oma mõtteid awaldab ehk neid, mis ta teistelt laenanud on. Nõndasama pole mitte raske näha, kas rääkijal üleüldse küllalt osawust on awaldatud mõtteid sünnitada.

Keeles seisab inimese iseloom. On see üksiku inimese kohta tõsi, siis on ta veel tõsisem rahwa kohta. Rahwa iseloom, tema iseäralised waimu awaldused ja mõtte lood ilmuwad keeles, sõnade kujus, piltides ja kõnekäänudes. Keel on rahwa waimu kujutus.

Et aga iga üksik rahwa liige laiendatud ehk üleüldistes piirides rahwa waimu omaduste kandja on, siis võib sellest jälle tagasi harutada, et rahwa keel ka iga rahwa liikme mõtte ja waimu kujutus on.

II.

Seisab see kindel, on rahwa keel rahwa waimu kujutus ja rahwa waimu omaduste järele rahwa enese loodud, siis on ka kindel, et rahwas ainult omas keeles oma waimu täiesti jaksab awaldada. Nagu õige kellameister ainult oma riistu töö.

juures võib tarvitada, nõnda rahwa waim oma tööde kordasaatmiseks ainult oma tööriista — oma keelt. Sellest tuleb, et nõnda kaua kui rahwas mitte oma iseloomu ei kaota, nõnda kaua, ei wõi ja ei jõua ta wõerast keelt tarwitama hakata. Kus ajaloos teine keel rahwale pääle tungiti, sääl kadus ikka esiti rahwa iseloom ju siis alles rahwa keel. Prantsuse, Itaalia, Inglise ja Hispaania rahwad annawad sellest näitust. Siin sündis wanast ja pääle tulnud rahwast segarahwas ja sai siis endise ja uue rahwa keelest segakeel. Kaotas aga rahwas oma keele, ilma, et ta iseloomu muutis, siis langes ta sellega teadmataks ajaks waimu hämaruse sisse. Mis rahwa kohta öeldud, tuleb enam ehk vähem ka üksikute rahwa liikmete kohta õigeks tunnistada. Wõera keele omandaja on nagu laps, keda wõera piimaga toidetakse. Rääkimise wiis, häälte iseloom, rahwalik waade, mis ka tema loomu sügawusest leida, kokkukõla, mis keelt ja iseloomu organiliselt ühendab, läheb kaduma. Wõerast keelt omandades ja oma keelt kõrwale heites astub inimene nagu raudteerong mittetarwitatud rööbastesse. Ta käik on sileduseta, hoota ja kahtlane. Täit jõudu ei wõi ta iialgi näidata. Tõendus selle kohta pakub meie maa enam kui wahest muial.

Nähtust, et käsitöölise seisus meie maal langenud, ilma ettewõtmisewaimuta on ja ainult teiste raasukestest ennast elatab, ei wõi keegi waleks tunnistada. Wiimasel ajal on temast ka awalikult räägitud. Pole ühtegi suuremat äri, ühtegi leidust, mitte nimetamisewäärilist parandustki laial tehnikapõllul meie maa täisõiguslised käsitöölised suutnud korda saata. Selle wastu leidub aga küll wastalisi nähtusi. Waadake politsei protokollisid, waestemajasid ja joomakohtasid! Siin pole käsitöölise osa mitte wäikene.

Ja ommeti ei wõi keegi kinnitada, et meie rahwas nõnda andeta, tuhm, üksnes alumise korra elanikuks loodud oleks. Päril rahwa seas (mitte käsitööliseks õpetatute hulgas) ei puudu sugugi ettewõtjat waimu. Mispärast siis nimelt käsitöölise waimuwäli nõnda hämar? Nad on ju kõik ehk peaaegu kõik selle maa rahwa liikmed? — Sellepärast, et nimelt käsitöölisi niisugusteks meie rahwa liikmeteks tuleb pidada, kes keele pooldest wõerastesse rööbastesse on langenud. Käsitöö-

lised katsuwad kõige enam wõerast keelt üksteise wahel ja oma perekondades tarwitada. Wõerad rööped aga on, mis nende waimule tõkke ette teewad. Kellel wõimalik on olnud meie käsitööliste rääkimist tähele panna, iseäranis weel teistel maadel kuuldawa keelega wõrrelda, see peab tunnistama, et nende mõtete tööriist tõesti liig nüri on.

On aga tööriist nüri, siis on iseenesest mõista, et töö edeneda ei wõi. Ka meie õpetatud seltskonnad awaldawad jaolt samaseid nähtusi. Olgu küll, et siin pilt natukene rohkem tahmane ja otsuse andmine raskem on, jõuame siiski lähema järelewaatamise abil sarnastele otsustele. Õpetatud eestlased saawad oma hari-duse wõeras keeles. Juba 10-dast aastast ehk weel nooremalt pääle õpiwad nad wõerast keelt. Nad ei õpi teda mitte üksnes, waid nad awaldawad tema wastu kõige suuremat armastust ja hel-lastust. Suurem hulk ei lahku õpitud keelest mitte üksnes kooliajal; nad ei lahku temast ka pärastises elus mitte, ei pe-rekonnas ega wõeruses. Selle järele wõiks nüüd arwata, et waew tasumist leiab, et wõeras keel kõige täiusega waewa-nägija omaks saab. Arwamine ei leia praktilisest elust mitte toetust. Pane eestlase keelt 35 ehk 40 aastase waewamise jä-rele tähele ja wõrdle teda nende keelega, kelle wanemad ja wanemate wanemad eestlasele ihaldatud keele loojad on olnud. Sääil ilmub, et ta mitte üksnes wäljarääkimise poolest konar-liku ja küntud maa sarnane pole, waid ka oma sisu poolest keh-w, jõuetu ja mage. On aga keel mage, siis on ka mõtted, millede kujutuseks keel on, magedad, keh-wad ja kuiwetanud.

III.

Uuemal ajal leidub wähem täielist keelekadumist rah-waste juurest. Näitawad ommeti wiimased teadustused Ahwrika ja Aasia pinnalt, et iga rahwakene, olgu ta punase ehk musta naha kandja, oma suuremat waimu omadust — keelt alal hoiab. Iseäranis kannab Inglisemaa oma 200millionlises riigis selle eest hoolt, et iga rahwas oma iseloomu järele walitsuse saab ja omal keelel oma asju toimetab. Palju rohkem leidub prae-gusel ajal wõeraste keelte omandamist oma keele kõrwal. Siin tuleb aga wahet teha niisuguste wahel, kes wõera keele nagu

õpiasja pääle waatawad, ja niisuguste wahel, kes wõerale keelele oma keele kõrwal täie kodaniku õiguse annawad ning teda räägitawaks ehk koguni kirjakeeleksgi teewad. Esimeste üle ei taha meie siin mitte rääkida; meie otsused käiwad wiimaste kohta. Enne aga kui lõpuotsust hakkame tegema, waatame natukene keele eluawaldust ehk wisiologiat, läbi. Keele ja rääkimise tarwis on ajus kindel osakond pahemal pool kõrwa sagaras. Siin sünniwad sõnade pildid ja siin liidetakse nad ka ühte ja muudetakse elawaks kõneks; siit leidub wiimaks mälestuse koht, kuhu mitte keele pääl olijad sõnad paigale pannakse. Sellel rääkimise algekohal on muidugi kõik aju algekohtade omadused ja puudused.*) Tema nõuab näituseks harjutust ja harinemist, puhkust ja tallitust, et tööd teha; tema näitab wõimu ühte sõna kergemalt, teist waewalisemalt omandada. Tema sõnade wastu wõtmisel ja tallelepanekul on wiimaks kindel piir. Mis sellest piirist üle läheb, see ei leia enam aset. Sunnitakse sinna wägise rohkem sisse, kui wastu wõtta wõimalik, siis sünnib see juba kord tallele pandud waranduse kulu pääle, s. o. juba ajus olewad sõnad ja pildid heidetakse wälja, et uutele aset anda; ehk jälle, mis ka wäga igapäewane ja loomulik nähtus on: algekoht kaotab oma wärskuse ning loomulise korraldamise jõuu. Tema wõtab küll kõik kätte pakutud wara sõnakuulilikult wastu, ei jõua aga sellest warast ühtigi aru teha. Ta hakkab teda tihti wale kombel, tihti segaselt ehk koguni asjata wälja andma. Aju wisiologia põhjendab tehtud otsusi loomuse seaduse pääle. Wisiologia seaduste järele peab Saksa aju kõige kergemine Saksa keelt, Wene aju kõige hõlpsamini Wene keelt ja Eesti aju kõige hõlpsamini Eesti keelt omandama ja temaga kõige paremine oskama tööd teha. Nende seadustele leiame kinnitusi praktilisest elust. — Wene politikamees ja kirjanik Tjutschew elas peaaegu terve eluaja wäljamaal ja igapäewane rääkimise keel oli wõeras. Aga ialgi pole ta midagi wõeras keeles luuletanud, see ei läinud temal ka sugugi korda. Turgenjew, kes nõndasama suurema osa elu ajast wäljaspool Wenemaad mööda saatis ja Prantsuse keele pääl ühtelugu rääkis, ütles: „Ma pole

*) Waata Terw. õpetus lhk. 156.

ialgi wõeras keeles midagi kirjutanud ega lasknud trükkida. Teeksin ma seda, siis oleks ma päris arusaamata loll. Juba oma keele pääl saad waewalt raskustega toime, mis siis weel wõeraid keeli rääkida?“ Mina tundsin ise meest, kes hää meelega oma emakeelt waka all hoidis. Kord juhtus talle sarnane haigus, mispärast wäikest lõikust ette tuli wõtta. Kõik seletus lõikamise ja rohitsemise üle tehti wõeras keeles. Nõnda pea aga kui tohtrinuga ihusse wajus, karjatas mees igatühele tutawal Eesti ema keelel: „Oi kurat!“ Mees, kes mitu keelt tunneb, wõera keele õpi- ning sõnaraamatuid kirjutab, kes kodus ühtelugu wõerast keelt räägib ja kelle lapsed ainult wõerast keelt oskawad, on mulle rohkem kui 10 korda tõendanud, et ta ainult emakeeli mõtleb ja mõtelda oskab. See kõik annab tunnistust, et emakeel sääl ilmub, kus kõige sügawamat waimujõudu tarwis, nõndasama sääl, kus tahtmise sund ja teised wälimised eksitused kaowad. Oma rahwa keel on igaleühele üksikule rahwaliikmele kõige kohasem ja loomulisem.

Teiseks awab aju wisiologia waadet, mille järele seniseid laialelagunenud arwamisi wähemalt peame muutma. Ütlus: Nii mitu keelt sa räägid, nii mitu korda oled sa inimene, tuleb täiesti ümber pöörda. Palju õigem on öelda: Nii mitu keelt sa räägid, nii mitu korda on su keele tundmine ja waimu töötamise jõud alam. Mill põhjusel wõib seda tõendada? — Aju wisiologia ütleb, et rääkimise algekoht ainult kindlat osa sõnu ja kõnekäänusid wastu wõib wõtta. Mis sellest arwust üle läheb, ei leia enam aset ehk ta wõetakse teiste osade kulu pääle wastu. Kui kaugele ulatab aga aju wastuwõtmise piir? On ta nõnda laialine, et sajaaastase mahutamise järele mitte weel täis ei saa, siis ei keela aju wisiologia kedagi 30—40 keelt oma peasse mahutamast.

Tegelisest elust teame aga, et rääkimise algekoha piirid mitte nõnda laialised pole. On järele uuritud, et kõige suuremad keeletundjad ja waimutöölised umbes 10 tuhat sõna jõuawad omandada. Ainult Shakespeare tarwitanud 12,000 sõna oma kirjades, kuna teised keegi 10 tuhandanegi ei ulata. 10 tuhat sõna pole aga terve keele kohta midagi. Prantsuse keelt peetakse sõnade poolest waeseks, aga tall on siiski 3 korda 10 tuhat sõna, Saksa keeles on aga 4—5 korda ja Wene kee-

les koguni 6 korda 10 tuhat sõna. Sellest selgub, et keegi elaw inimene ei ühtegi keelt oma päässe mahutada ei jõua; mitmest keelest ei wõi juttugi olla. Igaüks wõib oma keelt kunni surmani õppida ja siiski jääb weel küllalt õppimiseks üle. Siin tuleb aga tähele panna, et pääle sõnade weel muud keeleomadused, nagu kõnekäänud, pildid, wõrdlused j. n. e. ka tahawad õppida.

Teiseks teame meie igapäewasest elust ja wõime ka ette arwata, et mida rohkem keegi sõnu ja wõrdlusi oma waranduseks nimetab, seda rikkam on tema waim tööriistade poolest, seda rohkem on tall mõtetekujutusi, seda suurem üleüldse tema waimujõud. Ütleme, et igapäewase inimese aju üleüldse 5000 sõna enesesse mahutab, siis on iseenesest aru saadaw, et selle waimu tagawaraait palju rikkam on, kes kõik 5000 sõna ühest ainsast keelest wõtab, selle omast, kes 5000 sõna wiiest keelest kokku seab. Tunneb keegi ühestainsast keelest 5000 sõna, siis tähendab igaüks nendest iseäralist asja ehk mõtet, wõi vähemalt asjade mitmesuguseid külgi. Tunneb aga keegi 5 keelt, siis tunneb tema küll ka 5000 sõna, aga ta ei tunne mitte 5000 iseäralist mõtet. Tema wõib ainult wiies osa 5000 s. o. ainult 1000 mõtet tunda. Igaühe ja sellesama mõtte tarwis kulutab tema 5 sõna. Näituseks on tall asjast „laud“ wiis iseäralist sõna tarwis, mõttest „mängima“ nõndasama. Oskab wiie keele rääkija pääle Eesti keele weel Soome, Wene, Saksa ja Prantsuse keelt, siis peab tema kahe ülemal nimetud mõtte tarwis tundma laud, pöytä, столъ, Tisch, table; ja mängima soittaa, играть, spielen, jouer. Kõik need praegu nimetatud 10 sõna ei anna rohkem kui kaks mõtet laud ja mängima, see tähendab 5 korda vähem mõtteid kui sõnu. Ei pruugi selle järele enam tõendada, et wõeraste keelte õppimine ja mõistmine mitte waimu terawust ei tähenda, waid ümber pöördud. Igamees, kes keeli õppinud, on seda iseenese juures tunda saanud. Suurem jagu õpitud keeltest on warsti jälle tuulde läinud. Seda keelt, mis ta just igapäew räägib, peab ta hädawaewaga kinni, mis aga seisab, ununeb warsti. Räägib ta aga alaliselt mitu keelt ühtewiisi, siis pole tall wõimalik ei ühtegi nõnda palju kui tarwis tunda. Kes polyglotiga (mitmekeele tundjaga) juttu westab, wõib suurema hulga waimu kehust ja sõnade-

waesust warsti märgata. Esimene waesuse märk on see, et ta ühtegi keelt selgelt ja üksipäinis ei räägi, waid ikka sõnadega ühest ja teisest keelest täiendab ning paikab (tunnismärk, et aju ülearu sõnadega täis on tuubitud, nõnda et paljud nendest kaowad ehk liig uduseks lähewad). Iseäranis on kahjulik, kui wõimalik pole ei ühegi keelega sügawamat tutwust teha, waid juba lapsest saadik 4 ehk 5 keelt päha mahutatakse. Rahwaid kes mitu keelt räägiks, on väga wähe. Böömi rahwas ehk tshehid räägiwad Tshehi ja Saksa keelt. Kui selle üksiku nähtuse järele otsust lubatakse teha, siis wõiksime teda siin ette toodud õpetuse kinnituseks tarwitada. Tshehid pole sest saadik, kui nad kahte keelt räägiwad, teiste rahwastega jaksanud wõistelda.

IV.

Niisugused on otsused, milledele keeleloomu uurides jõudsim. Praktilises elus ei lähe muidugi kõik otsustega ühte. Paljud mitmekeele mehed on sõna- ja waimurikkad, kuna ühekeelerääkijad mõlematest waesed on. Tõsi küll, seda juhtub, need on aga erandused, mis reeglit ainult kinnitawad. Pääle selle ei wõi iialgi teada, kui sõna- ja waimurikkad ühed oleksiwad, kui nad ainult ühte keelt räägiksiwad, ja kui kehwad teised, kui nad mitu keelt tunneksiwad. Praktilises elus on muidugi mitmed sunnitud rohkem keeli õppima, kui neile kasuks on. Põhjendab ennast ommeti kunni tänini klassiline õpetusewiis täiesti wõeraste keelte harjutamise pääle. Paljud, keda saatus oma rahwa hulgast eemale juhib, peawad wõera keelega elama. Iseäranis tuleb wäikeste rahwaste liikmetel wõeraste keelte harjutuste pääle palju waimu jõudu raisata. On neil ommeti harwa wõimalik oma keele waral kõrgemat haridust omandada. Jumalale tänu, peame aga siiski tunnistama, et kuskil niisugust wägiwalda olemas pole, mis wäikeste rahwaste liikmeid iseenese ja oma perekondade keskel wõerast keelt sunniks rääkima. Seda teewad nad ise oma hää tahtmise waral. Enamasti muidugi walearwamise pääle põhjendades, nagu wõiksiwad nad wõeras keeles paremine oma mõtteid awaldada. Niisugune arwamine ei ole muud kui iseenese petmine. Muidugi wõib juhtuda, et alalise

wõera keele tarwitamise läbi oma keel unustusesse jääb. Nähtus käib täiesti meie harutustega ühte. Aga meie teame, et natukene hääd tahtmist ja mõtlemist oma keelt tarwitades keeletundmise järeldused warsti koguni teised on, kui wõerast keelt wiilides. Eestlased on iseäranis agarad wõerast keelt harjutama ja tarwitama, sääal juures seletades, nagu ei jõuaks oma enese arust sügawatele mõtetele Eesti keelest sügawaid sõnu küllalt leida. Tõe poolest sünnib see aga rohkem edewuse pärast. Tahetakse üksteisele ja wõerastele näidata: Waata, mis mina wõin! Sest paneme tähele, kellega kõige rohkem oma nõnda nimetatud sügawaid mõtteid wõeras keeles wahetatakse, siis leidub, et need suuremas hulgas naesed ja japsed on. Kell nõnda waimurikkad naesed ja lapsed on, et Eesti keel selle rikkuse awaldamiseks ei ulata, neile ei wõi ju muidugi wõera keele tarwitamist pahaks panna. Kahjuks aga on wõera keele tarwitus mehed ise nõnda waeseks waimu poolest teinud, et ainult weel naeste ja laste keelt jaksawad rääkida.

P. H.

Kaarma seminaar Saaremaal. *)

Kolmekümne esimesel mail 1896 pühitses Kaarma seminaar Saaremaal oma 25-aastast jubileumit. Olgu selle maja ruumid ka väikesed ja tema väljaspidine nagu liiga liht, siiski on sell olestkatuse all weerandjaja aasta jooksul väga tähtsat haridustööd tehtud, mis kaugele üle Saaremaa piiride ulatab. Kaarma seminaar on esimene kõrgem kool Saare rahwa poegade tarwis ja praegu alles haridusekestkoht maal. Võib küll ütelda, et kui Saare rahwa haridus viimse 25 aasta jooksul on kõrgemale tõusnud — ja jeda on ta otse silmanähtavalt — siis on see suuremalt osalt Kaarma seminaari wili. Sest mitte ainult need paar sada noort meest, kes seminaaris käinud, pole need ainsad hariduse saajad, waid nemad on rahwa jekka läinud ja olgu kooli- ehk muus ametis jälle tuhandate teistele jeda Kaarma seminaari wilja edasi pakkunud. Saaremaa hariduse ajalooš on Kaarma seminaaril oma tähtis ja jäädaw ase ning Saaremaa mõisnikkude kogu, kes selle Gesti seminaari asutanud ja kõikidest raskustest hoolimata tänapäewani ülewal pidanud, on jaarlaste soojemat tänu ära teeninud.

Et meie sellest paremine aru saaksime, kui hädapärast jeda seminaari tarwis läks ja kui õnnistusrikas tema töö on olnud, siis heidame pilgu tagasi Saaremaa kooliolu pääle enne seminaari asutamist. Bildikene Kaarma kihelkonna hariduse ajaloošt jünnib enam ehk vähem ka kõikide teiste Saaremaa kihelkondade kohta.

*) Aastal 1896 kirjutatud.

Aastal 1816 ja 1817 ajutas Kaarma õpetaja Carl Friedrich Mikwitz omas kihelkonnas esimesed külakoolid, nimelt 11, ja 10 aasta pärast oli koolide arv koguni 20-päälle tõusnud. Nende arv oli seega suurem kui praegu. Koolilapsi oli siis kiriku katsumise protokollil järele peaaegu niijama palju kui praegu Gv. Lutheruse usulisi, nimelt 379 (praegu 408). Aga need koolid olivad paljalt kooli nimekandjad. Alles feminaari ajutamise ajal, 25 aastat tagasi, oli meie Saare koolide asi väga viletsas forras.

Kui meie tänapäev selle üle kaebame, et Saaremaal külakoolides ainult 4 päeva nädalas tööd tehtaſe, siis tuletagem meele, et 30 aasta eest kooli päivi rohkem ei olnud kui üks ainukene nädalas ja mõnes kohas koguni üksainukene kuus. Ja seegi päev ei olnud täielik koolipäev, sest et see pühapäev oli. Kaarma õpetaja Carl Rohland (1851—1865) oli niijuguse wiisi wastu ja seadis kooliõpetuse laupäewa pääle. Seega wõiswad siis wirgemad lapsed terwelt 20 päewa aastas koolis käia! Sellepärast ei õpetatud neis külakoolides muud midagi kui waewalt Gesti keeli lugemist, katekismuse päätüſka ja päha õpitud kirikulauluwiisiſid ilma nootideta. Alles kihelkonnakoolis algas kirjutamise, rehendamise, piiblitugude ja nootide järele laulmise õpetus. Et külakoolidest väga nõrku poisja pidi kihelkonnakooli wastu wõetama, siis ei jõudnud kihelkonnakoolid palju haridust pakkuda ja ommeti pidiwad nemad külakoolmeistrite ettevalmistamispäigad olema. Kui siis ka mõnest kihelkonnakoolipoisist mõni poolik wallakirjutaja, mõisa aedamees ehk toapoisj sai, aga kõlblikka wallakoolmeistriſi ei jõudnud kihelkonnakoolid mitte valmistada. Nagu nüüd Saare noored tugewad mehed igal kewadel lüemaale lähewad tööd otſima ja koduſe majapidamise ja põlluharimise wanade, wigaste ja naeste hooleks jätawad, nõnda jäeti ka alles 25 aasta eest weel waimuhariduse töö nende hooleks. Sest koolmeistriteks pandi suuremalt jaolt wanu, wigaseid ja lonkajaid mehi, kes põllutööd ehk muud kehaliſku tööd teha ei suutnud, ja mimes kohas ka wanu naisi, kes ſagedasti wofi tagant oma koolilapsi õpetasiwad. Meid wanu, wigaseid mehi ja õpetajaid naisi ei nimetatud pea iialgi koolmeistriteks, waid „kooli Kaarliks,“ „kooli Toomaks“ ehk „kooli Kadriks“ j. n. e.

Koolmeistrite palgaks määrati wilja palk, mis nii suur oli, et koolmeister mitte nalga ära ei ſureks. Paraku ei ole ta praegu weel palju parem. Kui koolmeister praegugi enam palka ei ſaa, kui pere-meeste käest paar wakka wilja ja õpetaja käest 5 rubla ümber raha,

eks see ole siis ka suremiseks küll palju, aga elamiseks vähe. Sellepärast pole ime, et Saaremaa koolmeistrid ainult talvel koolmeistri nime kannavad, kevadel aga muud tööd otsivad ja juurel hulgal üllemaale rändavad. Üigest juurijest lastekordamiskoolist ei võdi juttugi olla. Kuudas koolmeistri ja tema palgast 25 aasta eest arvati ja veelgi arvatakse, sellest kõneles endine seminaarikooliõpetaja G. M a r k u s seminaari juubelikõnes järgmiselt: „Mõne jõukama koolmeistri käest pärifivad laste wanemad, et ta nende lastele prii kalja võdi taari joomaajaks pidi andma. Minu tuttav „Kooli Kadri“ täitis jeda tahtmist ja rahvasoovi ka väga täiesti. Oli „Kooli Kadri“ kali talvel mõni kord natuke weine olnud, siis ei annud küla mehed tema lehmale juurel prii karjamaad, waid tema pidi neile weel toobi wiina lehma eest juure maksma.“

Koolimajasid ei olnud jell ajal olemaski. Lapsi õpetati kuskil talutoa nurgas, kus ruumi maja elanikkudest üle jäi. Selles ruumis olivad siis kõik toimetused ühes koos: jääb kopiti kangast, witsutati wanu puunduuksid, tehti rattaid, wantrid ja regefid, karistati witsjaga wäikeleid wallatuid lapsi ja õpetati ka koolilapsi. Niisuguse rahwaharimise wiisiga ollakse weel tänapäew mitmes kohas rahul, kui meie selle pääle mõtleme, et näituseks Kaarmal 15 külakooli on, aga ainult 8 koolimaja ning needki enamasti wäikesed ja wiletsad.

Kihelkonnakoolid ei olnud siin 25 aasta eest weel mitte Liivimaa külakoolide sarnased. Kust pidiwad ka kõstrid ja kihelkonnakoolmeistrid tulema? Nemad ei olnud ise kuskil koolis täielikumat õpetust saanud, ei wõinud siis ka lastele juuremat pakkuda. Neid ei leitud muialt kui õnnekaupa linnast, kust mõni käsitöösjell jelle ameti oma pääle wõttis.

Seda juurt puudust ära tundes ja niisugust wiletsat haridusewiisi nähes ärkas Saaremaa õpetajate keskel mõte, kuidas Saaremaa kooli-olu paremale järjele tõjmiseks ühte kõrgemat kooli ajutada, kus igast Saaremaa kihelkonnast üks kõige targem kihelkonnakoolipois wael 3 aastat edasi wõiks õppida, sellest siis pärast kõster ja koolmeister wõis jaada. Selle mõtte esimene üleswõtja oli 35 aasta eest Saaremaa kõige pisema koguduse hingekarjane, Jaani kiriku õpetaja Dr. J o h a n n C a r l T e m l e r. See endine Põltsamaa õpetaja oli niihästi omal kui wäljamaal rohkesti usuõpetuse ja kooliteaduse tarkust enesele kogunud ja ajutas 1866 oma kulu pääl omas koguduses ühe wäikese „kihelkonnakoolmeistrite kooli,“ mis aga juba wähesse aja pärast hingu-

jele läks. Osalt tuli see rahapuudusest, osalt sellest, et väikene Jaani kihelkond liiga kaugel Saaremaa põhjapiiril asub ja sellepärast koolmeistrite kooliks jünnis koht ei ole." Sellisamal ajal, aastal 1866, tuli Kaarmale noor õpetaja Julius Girgensohn. Ka tema oli agar koolitöö eest hoolt kandma, nõnda et Kaarmal kooliolu teiseks muutis. Tema seadis koolipäevade arvu igas nädalas 3 pääle ning laskis külakoolides ka kirjutamist ja mitmes koolis ka piiblitlugu õpetada. Wiimane õpeasi on aga väga pikkajasi meie koolidesse teed leidnud. Näituseks ei õpetatud aastal 1885 Kaarma kirikuwallakoolis veel mitte piiblitlugu. Et emad ise õieti piiblitloo õpetust pole saanud, sellest tuleb, et nad tänapäev oma väikestele lastele muud häämeelega ei õpeta kui katekismust ja laulusalmisid.

Õpetajate sünodide pääl ja Saaremaa ülemas koolikohtus, niisamuti ka mõisnikkudekogus on endisel ajal meie koolide parandamise üle palju räägitud, nõuu peetud ja otsuseid võdetud, nõnda kui sellest nimetatud asutuste protokollid ja hulk kirjasid mõisnikkude kirjakogus tunnistavad. Meie maa hariduseloo uurijad leiaksivad neist kohtadest rohkesti materjali. Mitmed hääd otsused endisest ajast on aga tänapäevani täide minemata jäänud, wist küll rahwa tuumuse ja rahapuuduse põhjusel. Kulud ommeti kõige vähemalt 10 aastat ära, enne kui seminaari ajutamise mõte tõeks läks.

Dr. Temleri katti jäänud mõtte võttis Saaremaa õpetajate sünod uuesti üles ja walis aastal 1867 komitee, mis seminaari asutamist pidi toimetama. Selle toimekonna liikmed oliwad: Kaarma õp. (praegune Karffi praost) Julius Girgensohn, Kuressaare abiõpetaja (pärastine Tallinna superdent) Reinhold Girgensohn ja Püha õpetaja Gahlbäck. Ettepanek leidis Saaremaa koolikohtu ja mõisnikkudekogu poolt lahtet wastuwõtmist. Saare rahwa haridust jüdame pääl kandes wõtsiwad mõisnikud kõik seminaari ajutamise ja ülespidamise kulud oma pääle. Kõige esmalt rentisiwad nemad Kaarma kirikukülast ühe talu maad õpetaja käest tulewase koolmeistri palgaks. Koolitoaks mõteldi esiotja talu rehekammer wõtta. Et aga see liiga kitsas oli ja talupidamiseks tarwis läks, siis wõeti uue maja ehitus nõuaks. Õpetaja J. Girgensohn, kelle õlade pääl peaaegu kõik kooliajutamise töö seisis, walmistas koolimaja plaani 12 koolipoisi ja koolmeistri elamise jaoks ja paastukuul 1868 algas materjaali ostmine. Tähtsamaks juhatajaks ja järelewaatajaks ehituse juures oli Kaarma kõster ja kihelkonnakoolmeister M. Kallas, kes juft seminaari 25-aastase juubeli-

päeva hommikul siit ilmast lahkus. Kuival juvel 1868 algas ehitus, mis 3 aastat kestis.

Kui siit ja jäält uuele koolile koolmeistrit oli kuulatud ja ühe ning teise mehe päale mõeldud, kutsuti wiimati Põltsamaa Kaarlimõisa gümnaasiumi kaswandik *Georg Markus* uue seminaari kooliõpetajaks, kes seda ametit ka näärikuust 1871 kuni näärikuuni 1882 on pidanud. Osaruse ja agarusega on tema mõistnud asutamisemuresid kanda ja saarlaste kõrgemale haridusele põhja panna. 13. jaanuaril 1871 wõtsiwad õpetajad *J. Girgensohu* ja *E. Gahlnbäck* esimesed kooli kaswandikud wastu ja seda päewa loeme meie kooli asutamispäewaks. Kooliõpetus aga algas 23. jaanuaril. *Kewadel*, esimese kooli poolaasta lõpul, pühitseti koolimaja *Meedla* herra, maanduumehel von *Polli*, juuresolemisel *Püha* ja *Kaarma* õpetajate poolt. Sellest pühitsemisest oliwad mitmed kõstrid ja kaswandikkude wanemad osa wõtnud. Pärast pühitsemist kogusiwad kõik osawõtjad naabri *Kallase* juure kihelkonnakoolimajasse koku rõõmsale pidusöögile.

Et asutajate mõtte järele igast Saaremaa kihelkonnast üks kaswandik pidi kooli wastu wõetama, siis algas kooliõpetus 12 koolipoisiga. Huwitaw on selle kooli algamiselugu tähele panna ja seda praeguse ajaga võrrelda. Otsingu misjonikoolidest paganate maal loeme, et wanad inimesed lastega ühel pingil istuwad ja aabitsat õpivad, nõnda istusiwad ka *Kaarma* seminaaris esimestel aastatel mehed, kes kooli astudes 20—26 aastat wanad oliwad. Paar nendest oliwad koguni naesemehed ja lasteisjad. Sellest esimesest asutamiseajast kõneles *G. Markus* juubelipäewal järgmiselt: „Kui meie nüüd selle päale mõtleme, kes oliwad 25 aasta eest kihelkonnakoolmeistrid ja kes on nüüd, siis wõime juba sellest tunda, mis suur tähtsus meie seminaaril rahwa hariduse kohta on olnud. Kihelkonnakoolmeister ja kõster tähendawad rahwa elu ja selle hariduse kohta väga mõjuwalt. Õplastel, kes 25 aasta eest seminaari tuliwad ning kes nüüd tulewad, on hää waks wahet hariduse poolest. Misjuguine praegune seminaari wastuwõetaw õplane on, see on teile kõigile tuttaw, aga misjuguine ta 25 aasta eest oli, sellest tahan teile ühte meele tuletada. Täies *Mustjala* talumundris astus keegi noorealine sassis juustega talumees minu juure tuppa ja ütles: „Tere ka, isand.“ Ta kaabitjes ije kõrwa äärest ning kuulas pikka juttu ajades järele, kuidas õplasi seminaari wastu wõetaks. Tema kuub, wesi ja särt oliwad kõik eest rinnust lahti ning paljas ihu paistis, mis väga pruuni näoga oli, kummi poole kõhuni ära. Tema kuub oli hall ja lühikene,

ka püksid lühikesed ja saapatallad alt rautatud, nagu töö- ja sõidu- hobuste kabjad. Kui ma järele päriin, keda ta siis seminaari tahta jaata, kostis ta minu suureks imekspanemiseks, et tall enesjel see nõu olla. See mees oli 22 aastat wana ja astus iie kui õplane seminaari kooli.“

Seminaari walitus ja juhatus on nõnda seatud, et Saaremaa mõisnikkudekogu poolt, kes seminaari ajutamiseks arwata 2000 rubla ja iga aasta 1000 rubla ümber on kulutanud, üks ülem hoolekandja ehk kurator on walitud, praegu Kaarma Wanamõisa herra cand. jur. A. v. G ü l d e n s t u b b e. Kooli direktor on igakordne Kaarma õpetaja, kes ühelhoobil ka seminaari usuõpetaja on.

Waatame tagasi seminaari 25 aastase tegevuse pääle, siis on kõige päält nimetada, et koolil selle aja jooksul 6 direktori on olnud, nimelt:

1. ajutaja J. G i r g e n s j o h n . 1871—1875,
2. ajemik Muštjala õp. A. D o l l 1875—1876,
3. Chr. v. M i c k w i t z 1876—1879,
4. ajemik Kärkla õp. J. K e r g . 1879—1882,
5. M. L i p p 1882—1884,
ajemik Kärkla õp. J. K e r g . 1884—1885,
6. J. E d e r b e r g 1885—1896.

Kui seminaari esimene kooliõpetaja G. M a r k u s 11 aastase tegevuse järel jaanuaril 1882 ametist lahkus, siis seisis kooliõpetus $\frac{3}{4}$ aastat kuni sügiseni 1882, mill endine Drepää kihelkonnakooliõpetaja Th. U n d r i t z seminaarikoolmeistriks hakkas. Kui wiimajel ajal Wene keele nõudmine juuremaks läks, siis tegi seda mõisnikkudekogu tänuwäärilisel wiisil wõimalikuks, et 1886 aastast saadik ikka üks Tartu Wene seminaari kaswandik abikoolmeistriks on olnud. Kende 10 aasta jooksul on 7 abikoolmeistrit olnud, nimelt: 1) K e i n i c k , 1 aasta, 2) S u s i , 1 aasta, 3) L ä n t s , $1\frac{1}{2}$ aastat, 4) R ö g a r d a h l , 3 aastat, 5) K i r o t a r , 1 aasta, 6) S o n g i , 1 aasta ja 7) B i r n b a u m , 1 aasta.

K a s w a n d i k k a on läbistiffu iga aasta 25 olnud; kõige wähem oli neid kooliõpetajate wahetamiseajal, aastal 1882, ainult 11, ja kõige rohkem 1891, nimelt 34. Rohkem seminaari kitsad ruumid wastu wõtta ei wõigi. Ühtekokku on seminaaril 25 aasta jooksul 204 kaswandikku olnud. Kendeist olivad Saaremaalt pärit 185, Hiiumaalt 11, Cestimaalt 6 ja Liiwimaalt 2. Waatame, misjugused Saaremaa kihelkonnad kõige rohkem ja misjugused kõige wähem kaswandikka seminaari on jaat-

nud, siis on, nagu loomulik, Kaarma kihelkond kõikide eesotjas. Nimelt olivad pärit: Kaarmalt 32, Mustjalast 25, Kihelkonnalt 23, Kärlast 16, Põidest 16, Waljalast 13, Karjast 11, Anjekülast 10, Muhušt 10, Pühast 10, Tamajast 9, Jaanist 6 ja Kurejaarest 4. Iseäralik on see, et esimesel 11 aastal ei olnud Anjekülast mitte ühtainušt kaswandikku ja viimasel 14 aastal on Pühast ja Kurejaarest üksainus olnud.

Misjugušt ametit kaswandikkude w a n e m a d on pidanud, jelle poolest wõin teatušt anda nende 120 lapse kohta, kes wiimasel 14 aastal kooli kaswandikud olivad. Neist oli kõige rohkem, nimelt 69, taluperemehe lapsi, 19 wabadiku last, 12 koolmeistri last, 7 metsawahi last, 5 kõstri last, 4 aidamehe last, 2 käsitöölise last, 1 kõrtsimehe ja 1 mõisarentniku laps.

E k s a a m i on teinud 128, ilma ekšaamita wälja astunud 58, kooli jääwad 18. Seega on ekšaami teinud 68%. Wiimasel ajal on mitmed sellepärast ilma ekšaamita wälja astunud, et nad Saaremaa piiskopi ehk praosti ees ujudpetuse ekšaami tegiwad, mis wähem ettevalmistamišt nõuab.

Kui meie praegused 27 seminaaristi maha arwame, siis on Kaarma seminaaril 177 e n d i š t k a s w a n d i k k u. Mis on nüüd neist kõikidest jaanud? Misjugušt ametit nemad nüüd peawad? Riipalju kui mina teada jaanud, on suurem hulk, nimelt 113 kaswandikku ehk ligi 64%, kooliametit enesele walinud. See on loomulik, jekt kihelkonna- ja walla- koolmeistrite tarwis on ju seminaar ajutatud. Aga et Saaremaa koolmeistri palk meest ei toida, sellest tuleb, et arwata $\frac{1}{3}$ nendest mõne aasta pärast, kui „soldati hirmu aeg“ mööda on, koolmeistri ameti teise ameti wastu ära on wahetanud. Neid, kes esmalt koolmeistrid olivad, aga pärast muud ametit wõtsiwad, oli 33 ehk 29%. Nendest on jurnud 9, kaupmehed 7, põllumehed 6, wallafirjutajad 4, töõmehed 2, kõrtsmikud 2, mõisawalitseja 1, majaanik 1, postimees 1, teadmata 1. Praegu on kõstriks ehk kihelkonnakoolmeistriks 15 ja walla- koolmeistriks 65, jeeaga kooliametis 80. Pääle jelle on seminaari kaswandikka praegu weel järgmistes ametites: 15 põllumeest, 6 laewameest, 6 kaupmeest, 5 masinisti, 3 mõisawalitsejat, 3 linnakooli astunud, 2 raamatutrukijjat, 2 kroommetjahoidjat, 2 soldatit, 2 käsitöölis, 1 kalamees, 1 tohter, 1 telegrahwiülem, 1 ehitusmeister, 1 õllepruul, 1 wallafirjutaja, 1 puusepp, 1 hotelli teener, 1 kontori firjutaja, 1 ülem- talurahwakohstu sekretär, 1 ilma töõta, 2 enne ekšaami jurnud, 2 pärast ekšaami jurnud, 3 teadmata. Surnud on 19, elus 185.

Mitmed on omale väljaspool Saaremaad elukoha võtnud. Nõnda elavad praegu 185-est jaarlasest 43 ehk 23% väljas, nimelt Gestimaal 25, Hiiumaal 9, Viivimaal 1, Riias 5, Tuula linnas 1 ja Peeterburis 1. Seega elavad Saaremaal 143 ehk 77%. Kasvandikudest on praegu väljaspool Saaremaad koolmeistriteks 35 j. o. peaaegu pooled kõikidest praegustest koolmeistritest, nimelt: Gestimaal 23 wallakoolmeistrit, Hiiumaal 2 kihelkonnakoolmeistrit ja 9 wallakoolmeistrit, ja Peeterburis 1 koolmeister. See pole mitte ainult selleks tunnistuseks, et Saaremaa koolmeistrite väikene palk meest ei suuda ametis pidada ja teda sunnib Ülemaale põgenema, vaid sellest näeme ka seda, et see tõsi pole, kui mõni arvab, nagu ei kõlbaks Saare seminaaristid wähese hariduse poolest mujale kui waewalt Saaremaale. Nõnda kui wiljapuud mitte tema uhketeist lehtedeist ei tunta, vaid tema wiljast, mis sagedasti lehtede all warjul on, nõnda ei tunta seminaari mitte tema juurest ja toredast majast, vaid tema hariduse tööst. Postwanker ei ole mitte uhke sõiduriist, aga ta on reisijatele suureks kasuks ning posthobused peawad sagedasti palju rohkem sõitma ja wedama kui mõned uhked ja ilusad sõiduloomad.

Kestku Kaarma seminaar weel kaua ja tehku tõsist õnnistusrikast haridusetööd Saare rahwa kasuks. Õnnistus ei puudu ka wististi mitte, kui kõik õpetajad ja õppijad, teewad, mis nende kohus on.

F. E.

Tunnistus.

ad istuſiwad kahekeſi poolpimedas toas; uks kõrwalijesse walguſtatud ſaali oli praokile ja kitsas walguſejuga langes üle põrmandu.

Mees oli neiu ümbert finni wõtnud ja mängis pikkade ſiidilintidega, mis musta, pehme ſeeliku külleſt maha rippuſiwad.

„Wida ja ütlesid, Helmi? Tahtſid tule põlema panna? Ei, tead ſa, olgu pääle, niijugune hämarikutund, ſee on täis tundmuſt. Eks ſinagi arwa;... ſee on nii pehmikas ja hellitſew, ſee juſt kui taſuteleb ja waguſtab See awab ſuu, taheſ wõi tahtmata.“

Neiu pööris näo mehe poole; ta peeneid näojooni ja ſuuri, hinge- rikkaid ſilmi wõis ka läbi hämarikugi ära tunda.

„Awab ſuu? Tõſi küll, neil, kelle iſeloom ſinna poole kaldub Ja ſina, Hannes, ja oled ju aina lahtiſe jüdamega!“

„Wõib eht olla Aga kas ſee ſinuſſe ſamati ei mõju?“

„Ei tea ütelda. Mina olen liiga pidaliku loomuga.“

Nad iſtuſiwad ürikeſe aja wait.

„Helmi, kuule!“ algas mees weidi nagu kogeldades, „mõni kord näib mulle, kui tunneks ma ſind dieti wäga wähe. Sa oled nii kui hämarik, tõmbad oma poole, kuid ſa ei ole mulle ſelge, oled kui warju taga.“ Ta tõmbas neiu pää oma rimalle ja ſiliteles teda. „Helmi, mina tahakſin ſinu hinge põhja näha. Su hing juſt on ſee, mida ma ſinus armastan.“

„Armastad ſellepäraſt, et ei tunne.“ Neiu hääles kuuldus kurblik heli.

„Olgu, kuid ma tahakſin teda tundma õppida ja juſt ſellepäraſt armastan teda weel enam. See on kui uus, tundmata maailm, ja mina tahan eſimene olla, keſ jelle maailma omaks wõidab.“

„Miks siis just esimene, Hannes?“

„Miks esimene? Kuidas ma seda sulle seletaksin? . . . Sellepärast just said ja mulle armjaks, et ja nii puutumata olid ja külm, nii noor, nii kui puhkenud pungakene. Su hing oli kui püha hiis, mille salaradašid keegi ei olnud käinud, kui puhās leht, kuhu veel keegi oma nime ei olnud kirjutanud . . . Sa olid kui raamat, mille küljed lahti lõikamata, ja mina tahtsin esimene olla, kes šit luges.“

„Di, Hannes, kui wähe, näen ma, tunned ja mind!“

Mees kummardas weidi ja andis neiu pehmetele juustele šuud.

„Helmi, Helmikene, miks ja seda ütled! Ja olgugi, et wähe, kas ja siis ei taha, et sind ikka paremine tundma õpiksin. Mulle ja wõid ju oma südame awada, eks nii?“

„Wõiks olla, Hannes! Ei tea, dieti . . . Ehk siis, kui ja mulle küllalt aega annad . . .“ lišas ta nobedasti juure, just kui oleks ta andeks tahtnud paluda.

Mees ei wästanud ühtigi, kuid waatas talle filmi. Ta oli pikk ja täie kaswuga, turjakas ja ea poolest wististi kaugelt üle kolmekümne. Neiu jelle wästu oli aiwa noor, ihušt peenikene ja hõrna jumega.

„Tead, Hannes,“ kõneles ta edaši, „ma olen täna nii iseäralisel tujul. Ehk sull on ommeti õigus, kui ütled, et hämarik südame awab . . .“

„Aga kuule,“ lišas ta elawalt juure, „kuidas sina, oled sina siis omašt minewikušt mulle kõik jutustanud?“

Mees näis filmapilgu mõtlewat.

„Ei tea, kas just kõik, aga õfalt ommeti. Ja küll aegamööda täiesti kõik kuuled.“

„Hannes, ega mina esimene ei olnud, keda sina armastasi?“

Neiu filmad näitšiwad hämarikus suurelt, hääli kuulduš aralt ja kui warju tagant.“

Mehele näis küšimus wasta meelt olema.

„Ei olnud, Helmikene, eks ma sulle sellest ju ole jutustanudki! Mäekšin häämeelega, et aši nii oleks, kuid mina olin juba täis mees, kui šimuga tuttawaks šain. Mull oli pikk elu ära elatud, šia mahtuš ühte ja teišt.“

„Aga minult ja ommeti nõuad, et ja iše esimene ja ainuš olekšid, eks nii?“

„Helmi, kallis, eks ja mõista, et šee täesti teine aši on. Just sellepärast ja said ju mulle armjaks, et ja minu lillekene olid, kellesše mina eluhinge puhušin, keda minu juuandmine äratas“

Neiu pööris täiesti ta poole ja hakkas talle ümbert kaela kinni.

„Hannes, aga kui keegi teine sinu lillele juba olekski suud annud, mis siis?“

Mees võttis neiu käerandmetest kinni ja jurus neid.

„Teine . . . ! Mis jull mõttes on, Helmi? Kas ja vast . . . ?“

„Hannes, ma olen kind juba emme kihlatud olnud“

Ta fofistatas need sõnad kelpamisi ja ebaselgelt, just kui oleks ta iga sõna kinni tahtnud pidada; ja film uuris walujasti mehe nägu, ta oleks ka läbi hämariku iga joone muutust tahtnud lugeda.

„Kihlatud sina, Helmi !“ Mehe hääles kuuldus iseäraline, kõwa heli, ta tõukas korraka käed eemale, mis teda tahtsiwad pidada, ja ta tõusis rutusti püsti. Neiu tegi niisama ja katsus ta käsivarrest kinni võtta.

„Hannes . . . kuule . . . , miks sa mind ära tõukad . . . , oh, jeda just ma kartsin.“ Kõbe muutumine lämmatas ta hääle.

„Ja miks sa tänini jeda minu ees oled salganud?“ Mees pööris jeda küsides näo teisale ja katsus täht lahti tõmmata.

„Miks? . . . Oh, Hannes, ma ei julgenud, ei See on rujunud mind kui raske koorem, kuid ma ei jõudnud, ei jõudnud . . . Ma kartsin, et sa mind siis enam ei armasta“

Mees ei vastanud ühtigi; ta seisis, huuled kokku pigistatud, ja waatis ainult kaugele, üle neiu päa.

„Hannes, — luba vähemalt, et julle asja ära kõnelen, ma ei taha teda kauem peita. Waata, ma olin siis nii noor, peaaegu laps alles. Mäletad pilti, mis kolme aasta eest kewade-näitusel wälja oli pandud: neiu lebab karu naha pääl, käed pääl all.“

„Hämarikul“ oli pildil nimeks. Sellest jutustati nii palju, igalpool kiideti. Waata, see, kes selle pildi maalis, ta armastas mind jell ajal“

„Ja sina armastafid teda?“ Mees ütles need sõnad külmalt ja otsegu wasta tahtmist, neiu otja ta weelgi ei waadanud.

„Jah, ma armastafin Ta oli mind mudeliks palunud ja mina olin jellega nõuns. Emagi oli nõuus . . . Aga minuft sai palju enam, kui ta mudel. Tall oli wiisiks iöö kestusel ja kui oli lõpetanud, istuda ja mulle ühte ja teist iseeneft ja oma lootustest kõneleda; ta tegi mind kõfide oma julgete unenägude ja meekekujutuste osalijeks. Müüd, pärastpoole arwan, ta kõneles niipalju ainult jellepärast, et ta

maailmas nii ükfinda oli ja tarvitjes, kes teda kuuleks ja imeteleks, olgu see, kes ta oli . . .“

„Mina olin sell ajal veel õige laps, mu hing taibuu kui waha. Ta mängis sellega ja moodutas seda oma lõbuks, aga see kaswas tall käte wahel. Laps muutus tema filmade all naefeks. See ei jäänud tema eest warjule, — ja kord siis — ta andis mulle suud“

„Ja siis?“ Mehel oli raske meeleliigutust walitseja.

„Siis — jah siis me olime mõni aeg kihlatud, salajas ommetigi. Tema pidi wäljamaale minema, ja wast kui ta jäält oleks tagasi tulnud, tahtsime kihlust awalbada. Ta läks siis . . . ja oli aasta ära, terve pika aasta. — Kui ta jäält wiimati tagasi tuli, oli ta mind ära unustanud.

Meiu nõjatas mehe õla najale ja peitis sinna näo.

„Hannes, tead, — ei, ära tõuka mind ära, ja pead mind kuulma. Kas tead, kui palju ma järgmisel aastal olen kannatanud! Ma hakatuses ei tahtnud aru saada, — aga siis kui wiimati mõistsin! Mu noor, kohaw tundeelu, — see olnud kui kewadine hoowus, — ühekorraga ta jäätas, tardus; ta kadus ära paksu kätte alla, kust soojendam kiir läbi ei pääsnud. Elurõõm oli mult wõdetud, ma muutusin tagasihoidlikuks, kurwameelseks. Ma olin teda nii wäga armastanud.“

„Enam kui mind, Helmi?“ Mehe hääles kuuldus ijeäraline heli.

„Teisel wiisil, Hannes. Ma arwan, ma ei mõista seda dieti jeletada.“

Mees oli wait. Kõik oli nii ootamata tulnud, ta ei olnud selle wasta sugugi walmistanud, see oli ühekorraga maru ta südames mäs-jama pannud. Tall oli nii raske seda mõtet kannatada, et keegi teine enne teda oli olnud. Kas neis suurtes, süüta filmades kord teise pilk oli helkinud, kas teise käsi oli mänginud nende pehmete käharate juustega? Ja see hörn, arg hingeelu, mis talle just sellepärast nii kalliks oli olnud, et ligipääjemine nii raske, — kas see oli juba teise moodutatud . . . ?

Meiu surus ennast mehele ligemale.

„Hannes, kas ja wõid mulle andeks anda, et teda armastasin?“

Mees ürgas korraga keft mõtteid üles, temas tekkis filmapilguga uus tunne. Kas ta andeks annab — misjugune imeline küsimine! Digust ütelda, mida tall oli andeks anda? Kas wast, et Helmi teist oli armastanud enne teda? Siis oleks ju armastus kuri tegu . . . ? Aga kas ehk ei olnud selle wasta tema poolt see liiga ijekas, kui ta teiselt nõudis, mida ta ise ei wõinud anda

Õõimjalft ärkas temas tunne, et ise jüüdlane on; tall oli korraga filma ees kogu ta elu oma mitmesuguste ja kirjude juhtumistega. Ja ommeti, ta tundis ühtlasi, ei siin ei ole nii suurt ekfitust ega pattu, mida see neiu, see puhas laps ta kõrval, andeks ei annaks.

Ring tema wõis weel kahelda, wõis unustada, et ta ise mitte aina eesrinnas ei olnud seisnud . . . oli tall ülepeäa õigust seda nõuda . . . ?

Õõiline meeleliigutus fundis teda kummarlama ja neiu kätt huultele suruma.

„Helmi, kallis Helmi, kas sina siis mulle andeks wõiksid anda?“

Neiu waatas ta pääle imestelebedes, juuril, kohkumuil filmil.

„Mida ja tahad ütelda, Hannes — ma ei mõista . . .“

„Ei nüüd, Helmi, armas laps, aga kord ehk . . .“

Ta tõstis neiu pää oma poole ja andis weel kord ta pisarais põskedele juud.

Aino Suonio järele Soome keelest tõlkinud

O. K.

Tä h e n d u s. Aino Krohn (kirjaniku nimega Suonio), sündinud a. 1878, kadunud prohwessori Julius Krohni tütar, on Soome noorem naiskirjanik. Zuba aasta kolme eest ilmus ta julest kogu kaunikeelelisi tundelaule, mis arwustuse poolt lahkesti waSta wõeti. Mõned neist on õp. M. J. Eifen Eesti keelde tõlkinud (Hamaa kal. 1899). Pärastpoole kirjutas ta lühemaid jutustusi ja katjub iseäranis hingeteadlisi küsimusi kujutada. Kogu sedaliiti jutustusi („Kewättä ja Kuloa“) — nende seas ka „Tunnistus“ — ilmub jõulu ümber trükist.

Albumi toimetus.

Johan Weikenberg.

Suurtel ajaloolistel rahvastel on palju „juuri“ mehi, kelle nimi üle ilma kuulus on. Niisuguste meeste elu kohta kogutakse hoolega teateid, pannakse pakjubesse raamatutesse tallele ja õpitakse juba koolipingi pääl tundma. Mispärašt kirjutatakse ja uuritakse tähtsate meeste elulugusid? Misugune otstarbe on niisugusel tööl? Mis võime nendest õppida?

Mitte üffi tänutähjeks ei mälestata jeda ehk teist meest, mis ta oma rahwa ehk inimesesoo kasuks on teinud, mis ta teaduse, kunsti, politika ehk muul põllul korda on saanud, waid elulugudekirjutamisel on weel teisi ülesandeid ja otstarbeid. Ehteks on elulood meile ajaloolikust küljest tähtsad. Meie wõime nende läbi oma filmaringi laiendada ja enese teadusi suurendada. Meie wõime ühe ehk teise mehe elu tundma õppides ühtlasi ennaft ka tema ajaga tutvustada. Ja mõne mehe elulugu on tema aja, tema ajajärgu ajalugu ise. Iga inimene, tema tegu- ja mõttemiis seisawad tema aja mõju all — iga inimene on oma aja laps. Sedawiisi wõime meie siis weel elulugudest tundma õppida, misjugusel järjel kombelik, usu-, seltskondlik ja majanduslik elu siin ehk jään jell ja jell ajal seisiwad, misjuguseid woorusi kõrgeks peeti ja misjuguste pääle nendest iseäranis rõhku pandi, misjugused aated ja püüded liikusiwad — ülepääl, misjugune waim ühe ehk teise mehe ajal walitsemas oli. Teiseks wõime meie elulugudest enesele palju elutarkust koguda. Meie õpime nendest, kuidas ainult auusate abinõunde tarwitamine meid kõrgetele sihtidele wiib ja kuidas kurjad abinõund meid hukatusetele saadawad, kuidas hää hääga ja kuri kurjaga tasutakse, kuidas kellegi üleastumist koduotsimata ja karistamata ei jäeta, sest maailma ajalugu on maailma kohus. Sellepärast: hääd eeskujud olgu meile järeletegemiseks, halwad hoiatamiseks. Tähtsate meeste elulugudest wõime ka näha, kuidas kindel püüdmine ja raudne tahtmise wõim kõik takistused eesmärgi kättejaamiseks kõrwale saadab ja ära wäärab, kuidas wäsimata wirtsus ja hoolas töö suuri asju wõib ära teha ja kuidas ilma nende omadusteta midagi tähtsat ja jäädawat ei looda. Miisjuguste eeskujude ja ijeloomude tutvustamine annab meile hoogu ja ajab meid ise neile järele tegema; nad annawad meile ka julgust oma sihtide ja paleuste kättejaamiseks. Suured eeskujud ajawad ju lapsi südametseema ja äratawad temas tungi, põlewat tungi edaspoole, ülespoole. Napoleon I. pani selle wiimaks nimetatud elulugude külje pääle nii suurt rõhku, et ta ajalool ainult sellepärast tähtsust ja wäärtust ütteleb olevat, et ta meile kuulsate meeste elulugusid pakub, mis meid edasi püüdmisele ajab. Ja tõesti, meie peame Napoleoni ütlessele elulugude kohta õiguse andma, sest tuttau on, misjugust mõju suurte meeste elulood ja nende wõimjad teod meie kohta awaldawad, misjuguseid tundmuksi nad meie rinnus elule kutsuwad. Napoleon ise on oma ütluje hiilgawamaks näitujeks ja ajaloolikuts tõendujeks, mis suured eeskujud wõiwad. Su Brienne sõjakoollis, kus ta kooli raamatu-

fogu enam kui ükski teine foolipois tarvitas, luges ta waigistamata ijuga wanaaja kangelaste wägitiükkide lugusid, mis ta rinda liikuma, mis ta noort südant lõkendawa tulega põlema pani, nii et ta kord oma sõbrale ütles: „Kui ja mu hinge põhjast lugeda wõiksid, mis mu südame sügaruust liigutab, full tuleks hirm pääle, ma ise ei julge seda mitte wälja ütelda.“

Kui meie filmad oma wäikeste Eesti rahwa poole pöörame, siis ei wõi meie niijugustest „suurtest“ meestest, nagu nendest suurte haritud rahwaste juures jutt on, peaaegu kõneledagi, sest meie ei ole ju mitte iseisejaw kultuura rahwas, ehk rahwas, kellel politikailmas tähtsust oleks. Kui meie aga siiski Eesti rahwa tähtsatest meestest tahame kõneleda, siis wõime ja tahame meie neist ainult selles mõttes kõneleda, et nad oma rahwa kasuks tööd on teinud ja oma rahwa waimuelu ja hariduse tõstmise eest hoolt kannud. Niijuguseid mehi oli endisel ajal väga wähse — ja ei wõinudki mitte rohkem olla. Rahwa hariduse hoolekandmine pidi wõera rahwa liikmete kätte jäetama. Minult siis, kui inimese-armastaja keiser Aleksander I. Eesti rahwa priiks tegi, algas temale uus aeg ja uus elu. Aga see nõudis veel palju aega, enne kui Eesti rahwas haawadest ja muhkudest, mis talle raske orjapõli oli lõõnud, toibuma ja paranema wõis hakata. Nastakümmend läksiwad mööda, enne kui ta raskest unest ärkas. Minult aegajalt tõusis mõni selgitatud pää rahwa seas, kes walmis oli oma rahwa ja rahwuse eest wälja astuma ja wõitlust algama; ainult aegajalt kuuldi mõnda ärksamast meest häält tõstwat, kes rahwast iseenešetundmusele ja iseteadmusele hakkas kutsuma, kes selle uue õpetuse kuulutamisega Eesti rahwa ette julges astuda: tunne iseennast! Küll oliwad mõned Eesti pojad juba warem kõrgemale haridusejärjele jõudnud, aga nad ei julgenud ennast mitte Eesti rahwa liikmeteks tunnistada, nad ei ei julgenud ennast mitte nende „alatute, põlatud orjade“ liiki lugeda. Ma ütlen: nad ei julgenud, sest julguist, mehijust oli nendel selle tarwis kõige esmalt waja. Nad julasiwad wõera rahwaga ühte ja need, kelle esimene ja ülem kohus oleks olnud oma fuguwendade kasuks tööd teha, oliwad meie rahwale kadunud. Meie kodumaal oleks hoopis teine kuju, kui kõik need meie rahwa liikmed, kes hariduses ja majanduslikes elus kõrgemale astmele jõudnud, ka oma rahwa juure oleksiwad jäänud; meie kodumaa kubiseks Eesti haritud poegadeft. Selles asjas on ju wiimasel ajal palju paranemist näha, aga siiski on ta veel kurb küllalt. Kui tihti ei tule veel meie päiwilgi ette, et rahwust häbiasjaks peetakse, kui tihti ei sünni seda mitte ülikooli

haridusega meeste juures, et neid „piinlikusse olekusse“ wiid, kui nendega „kogemata“ rahwuse üle juttu juhtud algama, kellel puna palgesse tõuseb, kui nad niisuguse „piinliku“ küsimuse üle läbirääkimisest oja peawad wõtma. On ju palju kergem ja kasulikum ennast sakslaseks — ei, see on ju liig igapäewaseks saanud — wiimajal ajal on uus mood wälja wõetud, nimelt rootslaseks ennast nimetada. Ei saa seesugune sakslane wõi rootslane oma rahwust salata, siis tahab ta, mis tihti üliõplaste keskelt leida, „kosmopolit“ (ilmakodanit) olla, et niisuguse ilusa kätte all ennast omaist rahwast lahti ütelda. Sellepärast on iseäranis neid mehi kõrgeks pidada, kes esimesed sammud sell wäljal astusiwad, kes kõrgemale haridusejärjele jõudes ennast omaist auusast eestlase nimest mitte ei häbenenud. Üsna unustamataks jääb meile selle poolest Dr. Gurti nimi, kes üks esimestest ülikooli haridusega meestest oli, kes selgel sõnal ja awalikult oma rahwust üles julges tunnistada, kes ju üliõplase põlwes Saksa ühises ligi elades eestlasena üles astus, kes ka pärastijes elus igal ajal ja igas kohas oma rahwa eest seisis. Meie oleme selle eest temale suurt tänu wõlgu; meil noorematel on juba palju kergem tema jälgedes käia. Dr. Gurt oli ka see mees, kes esimesel üleüldisel priiuse juubeli laulupidul a. 1869 suure rahwa hulga ees neid sõnu rääkis: „Eesti mees, jää igas põlwes ja iga tuue sees Eesti meheks, siis oled auus mees oma ja kõige muu rahwa ees! Mida wähem iga õpetatud eestlane ennast auusast eestlase nimest häbeneb, jeda kindlam Eesti jugu ja nimi seisawad ja jeda wähem on Eesti rahwal ennast muu rahwa ees häbeneda!“ Niisugused sõnad ei wõinud mitte mõjuta jääda. „Tulest tuld.“ Need inimesed, kes priiuse tänu laulupiduks Taara tammikusse oliwad ilmunud, nägiwad, et nad mitte üksi ei ole, nad nägiwad, et neil on wendi, wendi, kes walmis on kaasa aitama ja kätt adra külge panema; nad tundsiwad, et nad on rahwas, kelle õigus on elada, iseteadwalt elada. Ja see esimene üleüldine laulupidu ongi õieti meie rahwa iseteadwuse sündimiseaeg. Eest ajast saadik täitsiwad rahwuslikud tundmused ja püüdmised kõitide jüdameid. Terwes Eestis oli uus elu ärkamine, elu, mille sünnitamine nii wäga raske oli, elu, mille sünnitamine nii wäga kaua pidi kestma. Nüüd algas aeg, mida meie ärkamiseajaks nimetame. Kallid on meile need Eesti pojad, kes oma rahwa eest wälja astusiwad, kes oma rahwast iseteadwusele üles kutsusiwad. Kallid on meile need Eesti pojad, kes oma rahwast tema pimeduse unest üles äratasiwad, üles äratasiwad uuele elule, hariduseelule. Auustusega ning tänulikuga meelega peame neid mälestama. Nende isa-

maa armastus ning armastus oma suguvendade vastu olgu meile eeskujuks, äratusjeks ja järeletegemiseks! Ühest niisugusest isamaa pojast, kes oma rahvast ning tema käekäiku soojalt südames on kannud, kõneldavad järgmised read. Selle mehe nimi on Zuhan Weizenberg. Ehk Zuhan Weizenbergil küll mitte üleüldist tähtsust meie Eesti rahwa sees ei ole ja tema nimigi meil peaaegu tundmata, on ta ommeti üks neist meestest, kes ärkamise ajal oma „sarwelugu“ on löönud, kes esimesi wagusid Eesti haridusewäljal on ajanud. Tema tähtsus on iseäranis selles, et ta oma ringkonna pääle on mõjunud, temas kõrgemaid mõtteid laiale laotanud ja osawõtmiist kõikidele Eesti ettevõtetele ning paremuisele püüdmistele äratanud. Zuhan Weizenberg on üks wanematest tegelastest; tema on dieti üks ärkamise eelkäijatest ja selle aja ettevalmistajatest, sellepärast ka meile nii väga tähtis ning tähelepanemiseväärne. Tema elu on pildike meie rahwa waewaliseist elukäigust hariduse teel ning annab tummistust sellest,

„Kuida Gestis elu ärkas,
Waba waimu diji tärkas
Tgal aasjal, igal wäljal,
Wabaduse iha näljal.“ (Eglon).

Enne kui ma Zuhan Weizenbergiist ning tema tegewusest lähemalt kõnelen, arwan kohaseks tema sündimise paiga — Kanepi kihelkonna — elu olu kirjeldada ning lugijaid selle haridusloolikust küljest meile nii väga tähtsa kihelkonnaga tutvustada.

Kanepi kihelkonda Wõru kreisis wõis rahwa hariduse poolest mõne aasta eest kõige esimeseks kihelkonnaks tervel Wõrumaal nimetada. Rahwa ärkamise ajal ei olnud ta ainult Wõrumaal üksi, waid terwes Gestis esimene kihelkond, kus rahvuslikud püüdmised ning ettevõtted waimustusega liikujawad ning rahwa südames wastukõla leidujawad. Kuust see tuli? — Juba ammu oli siin põldu haritud ning mulda uuele elule ette walmistatud; juba ammu oli siin rahwa hariduse eest tubliski hoolt kantud. Selles oliwad iseäranis firikuõpetajad tegewad, kelle käes ju endisel ajal terve rahwa kaswatamine ning tema waimuelu juhtimine oli. Üks niisugustest õpetajatest oli praost Johann Philipp von Roth, kelle eluülesandeks rahwa parem käekäik ja selle pääpüüdeks rahwa walgustamise töö oli. v. Roth oli möödaläinud aastajaja lõpul ja käesolewa aastajaja algul (1780—1818) Kanepi kihelkonna firikuõpetajaks. Rahwas mälestab jeda meest kiites ja ütleb temaft, et tall

„suur võimus ja õigus“ olnud. v. Roth olnud rüütlimeelne mees sõna kõige paremas tähenduses. Sagedasti astunud ta talurahwa ja pärisorjade eest mõisnikkude ülekohtu ja vägivalla vastu välja. Rahvas teab nüüdki veel palju niijuguſtelt kohtuasiſjadest jutustada, kus praostil „võimus“ ja „õigus“ jäänud. Rahvaeltu edenemiſelt sooja ſüdamega oſa võttes kandis tema iſeäranis ka nooreſoo koolihariduse eest väſimata hoolt. Hoopis unustamataks jääb meile tema nimi ſelle pooleſt, et ta eſimeſe kihelkonnakooli, rahwakooli ülema järgu, aſutaja ja õpetaja on olnud (Saksa keeli „Parochialschule“, mitte „Kirchſpielschule“, mis juba palju wanem on ja Rootſi kuningas Karl XI. käſu pääle a. 1687 meie maale aſutati). See Rothi aſutatud kihelkonnakool oli ühtlaſi ka käſitöökool (Induſtrieschule), kus Roth pääle muude õpeaſjade ka turnimise- ja laulmiſeõpetuſt jagas. Tema iſe luuletas Eeſti keeli lauluſid, looſ mõnele nendest wiisid ja õpetas neid ſiis oma koolilaſtele. Kanepi rahwas laulab veel tänapäiſil neid laule ja nimetab neid „wana praawuſki“ lauludeks. Praegu ſeiſab wiſuke Rothi lauluſid minu ees; Waſſjeliina õpetaja Maſing on nad lahkeſti minu kätte toimetanud. Laulud on keegi D. Tamm üleſ kirjutanud ja õp. Maſingile tema wanaiſa v. Rothi mälestuſeks finkinud. Et D. Tamm üks Rothi kaſwandikkudeſt olnud, ſiis võime juba tema käekirjaſt, mis ſelge ja puhas, niijama tema õigekirjutamiſelt, mis peaaegu weata, järeldada, miſjuguſt hoolaſt tööd eſimeſes kihelkonnakoolis tehti. Teiſeks on need „wana praawuſki“ laulud meile ſelle pooleſt väga tähtſad, et nad meie rahwa elu olu käesolewa aastaſaja algul kirjeldawad, nii et meie nende läbi pilku ſelle meie rahwale tähtſa ajaſärgu ſiſſe võime heita, kus eſimeſi ſuuri ſammuſid meie rahwa põlwe parandamiſeks tehti. v. Roth teretab rõõmuga oma lauludes Talurahwa Seaduse ilmutiſt a. 1804, mida tema iſe Wõru murdeſe tõlkinud. Niijama on tema täiſ waimuſtuſt priiſe üle, mis juba tulekul oli ja mille eelwõttele ja v. Roth iſe on olnud, ehk tema kõrwad küll ſeda rõõmukuulutuſt enam ei kuulnud. Kõgedaſti wõtles ka v. Roth kõikide ebauſu kommete ning nõiatuſtide waſtu, mis kangeſti rahwaſt kammitſas hoidis. Kooli- ja leerilaſte ees puhuſ ta iſe tuld ſuult välja, nagu wanad inimeſed räägiwad, ja tegi mitmetmoodi nõiatuſkifiſid järele ja ſeletas ſiis ära, kuida ſee kõif loomulikult ning ilma mingiſuguſe waimude abinduuta ſünnib. Niijugune hoolas tööd ei wõinud mitte tagajärjeta jääda, pimeduſ hakkas aegajalt kaduma ja walguſ tema aſemele aſtuma. Praoſt Roth nägi, et tema kihelkond juba hää ſammu hariduseſ edaſi oli jõndnud, ſellepärast wõttis

tema nüüd nõuaks oma kihelkonna rahwale prii- wõdi perekonnanimesid anda, nagu see ju kõikide muude haritud inimeste juures kombeks oli. Kanepi kihelkond on see ainukene koht, millest meil teada, et jään juba enne priiuse tulekut talurahwas priinimesid kandis. Praost Rothist oleks weel nimetada, et tema juur Eesti keele ja kirjanduse sõber oli. Aastal 1806 hakkas tema Põlwa õpetaja Oldekopiga „Tarto-ma rahwa Näddali Lehte“ wälja andma, et sedawiisi ka kaugemates ringfondades rahwa silmi awada. Rahjuks pidi leht juba jellsamal aastal ühe Musterlitzi lahingi loofese pärast seisma jääma, mis noore krahwi Buxhöwdeni kohta käis. Niiviisi on Roth esimese Eesti keelse ajalehe wäljaandjaks lugeda. Dmas perekonnas on Roth Eesti rahwa ja keele wastu armastust ning lugupidamist äratanud, mis jellestki järgneb, et tema poeg Georg v. Roth Tartu ülikooli esimeseks Eesti keele lektoriks kutsuti. Tütrepoe, Wastjeliina õp. J. Wasing, on praegu kõige parem Wõru murde tundja. Ka teised Rothi järeltulijad, mõisnikud Wõrumaal, on oma wabameelsuse ning lahkuse pärast meie rahwa wastu tuntud. Terve Kanepi kihelkonna haridusloolik edenemine jell aastasajal põhjeneb praost Rothi tegewuse pääl. Kujurauuja August Weizenbergil on mõte selle auuwäart rahwa- sõbra ja rahwatöötaja auuks, kelle mälestus kohalise rahwa seas weel nii wäga elaw on, mälestusjammaast Kanepi kabelis tema haua pääle üles seada. Peaks temale auustamisewääriline ettewõte korda minema ja kohalise rahwa poolt toetust leidma! — Rothi töötamise tõttu kaswis inimese iseenejetundmus, ißtu märkamine, oma rahwuse, keele ja usu kalliks pidamine. Tema walgustamise töö wili oli ka see, et Kanepi rahwas usufekeldustest aastal 1845 ja 1846 puutumata jäi. Dsalt wõis see ka tubli kõnemehe, õp. Rauzmanni, mõjust tulla. — Rothi pandud aluse pääl ehitas Georg von Holst edasi, keda a. 1850 Kanepi kihelkonna õpetajaks waliti. Holst oli nõndasama tubli ja tark hinge- karjane ja kandis rahwa hariduse eest hoolt. Koolid seadis tema paremale järjele, pani hoopis omal kululgi tublimaid koolmeistrid ametisse ja toetas wirgemaid koolipoisja edasikoolitamises. Palju talumeeste poegi on tema abiga kõrgemat kooliharidust saanud. Ißääranis joowitas tema Wirkadele koolipoistele Walga linna kooliõpetajate seminaari. Ka muidu on Holst oma kihelkonna elu kõigiti edendanud. Tema pidas kõnesid laulu wõimust ja muusika mõjust, kinkis raha nootide ja mänguriistade muretsemiseks. Kirikumõisas olivad tihti lauad koolmeistritele ja wõör- mündritele katetud, kus mitmesugusid küsimusi harutati ja muenduste üle nõuu peeti. Rikka mehena kinkis ja laenas Holst talurahwale raha

kohtade ostmiseks ja annetas wiimaks suure kapitali kihelkonna waeste hääks, millega eeskujulik waestemaja ehitati, kus kihelkonna waesed elu-
 forterit ja ülespidamist leiavad. Kanepi rahwas oli niisuguse hoolsa
 töö najal hariduses ja majanduslikes elus hästi edenenu. Müüd oli
 ka rahwa iseteadmise tund tulnud. Isamaalised ettevõtted ning püüdmised
 täitsivad mitmete südameid. Rahwa seas ise tõusivad mehed, kes
 walmis olivad rahwast iga hää ja tulusa ettevõttele waimustama ning
 temale edasi- ja paremuslele püüdmiseks hoogu andma. Celotjas seisivad
 Suhan Weizenberg ja selleaegne Kanepi kihelkonnakooliõpetaja J. Eglon,
 nende taga ärksamad koolmeistrid, kes rahwa filmi awada, uusi mõtteid
 elu kohta ja haridust rahwa seas laiale püüdsiwad laotada. „Kõnesid
 peeti koolimajades misjoni tööst paganate hulgas ja wõrreldi seda kodu
 elu ja oluga. Põhude pikad päewad wahetati ära ühe jõeäärse wastu.
 Põhude toored kombes kadusiwad ja wiisakad naljad astusiwad nende
 ajemele. Lauldi koolis ja kodus, õues ja metsas, et muru müras ja
 kaarik kajas. Laule loodi ja toodi, kust aga kätte saadi. Wäga wähe
 oli neid sell ajal leida. Hariduse põllul nähti lopsakaid kõrvi ja ilusaid
 õisi.“ (Eglon). Kuuljad Kanepi lauljad astusiwad üles ja andsivad
 kadunud Erlemanni juhatusel Baltimaa linnades, Peeterburis ja Soome-
 maal kiituswäärilisi kontsertijid. Aastal 1877 sai neile Tartus II.
 üleüldise laulupeol esimene auuhind ojaks. Waimustus rahwa hinges
 oli sell ajal ütle mata suur. Mäletan ise wäikesel poisikesena ühe Wõru
 Kandle seltsi pidul olles, misjuguist waimustust Kanepi lauljad oma
 isamaaliste lauludega rahwa südames äratasiwad ja misjuguist mõju
 Hugo Treffneri isamaaline kõne awaldas, mida tema hulga kuuljate ees
 järgmistele sõnadega algas: „Mu imä üteli küll, et ära mine Wõro
 liina, Wõro liinan om palju jaksu, nemä pillawa ju ära . . .“ Kanepi-
 laised, Kanepi lauljad, „Cesti Hugo“ olivad sell haawal kõikide suus.
 Kanepi oli keskkohtaks Wõrumaal, kust rahwusliste püüete kiired igale-
 poole ümber ringi wälja jooksiwad, mis koguni „Setumaaalegi“ ulatasiwad,
 ja kust äratus Cesti ettevõtetest osawõtmisele ka naabri kihelkondadesse
 wälja läks. Kanepilased rändasiwad ka muidu Cestimaad mööda ümber,
 andsivad kontsertijid Aleksandri kooli hääks, pidasiwad kõnesid ja elus-
 tasisiwad rahwast; neid tunti igalpool eestlaste seas. Mis lauljad, kes
 enamasti koolmeistrid olivad, siin ehk jääli linnades ja kaugemates
 kohtades nägigid ja kuulsiwad, seda seletasiwad nemad jällegi kodus
 rahwale, koolmeistrid oma koolilastele. See kõik tõstis rahwa üleüldist
 haridust, laiendas tema filmaringi ja tegi temale wõimalikuks enuast

teiste maamurkade elu oluga tutvustada. Rahwa kõrgema kooli-
hariduse eest kandis Kothi põhjendatud kihelkonnakool hoolt, mis tublide
kooliõpetajate juhatusel töötas. Kanepi kihelkonnakool on üks parematest
kihelkonnakoolidest Võrumaal. Säält on mitmed mehed välja tulnud,
kes pärast kõrgemale järjele on jõudnud; mõnede nimed nendest on
kihelkonna piiridest kaugemalgi tuttavaks saanud, nagu Weizenbergid,
Treffnerid, Paul Undrik j. t. Rahwa haridusega käsiläes käis rahwa
iseteadline elu, mis kaheksakümne aasta ümber Kanepis täiel õitsel oli.
Aga pea tuli temale pööre, pööre pahemale poole. Rahwa iseteadlise
elu ärkamisest, nooruse ülekehvast waimustusest sai rahvusline tuhin ja
tuhina tagajärg on tuttav. Õstud ja hullu hobuse selga ja lahed ja
ohjad nõrka, siis wiib ta sind metsa ehk raputab sind seljast maha;
aga taltsutad ja enne hobust ja tõmbad ohjad sikkuli, siis võib ta sind
kõige paremine teenida ja sa võid julgesti oma rada edasi sõita. Lapsed
ja ennaft ainult oma tundmustest ja tujudest juhtida ja ei anna mitte
ohje mõistuse kätte, siis jooksevad ja vastu seinale ja lööb pää veriseks.
Ka mitme nende juures, kes ärkamise ajal, kus enam külmawerelelt
ärakaalumist ning läbimõtlemist tarwis oleks olnud, rahwa juhatajad
tahtsiwad olla, tuli ette, et nad ennaft mitte mõistuse ohjadest juhtida
ei lastnud, waid tundmuste tuhinaft ja selle tagajärg oli see — rahwa
juhatajad ajasiwad rahwa „kärü kõrvale kraawisje.“ Waimustus
kõikide Eesti ettevõtete ja püüete üle oli, nagu öeldud, suur; nende
täideminekut usuti nagu prohweeti ettekuulutamisi. Häda sellele, kes
neile vastu julges astuda ehk koguni taistusi walmistada; tema pidi
ilmaarmuta rahwa põlgatuse alla langema. Õp. Holst oli Saksa rahwa
liige. Kõkkupõrkamine tema ja „rahwa sõprade“ wahel oli ilmwälja-
jäamata. Asi läks wiimaks liiale. Õp. Holsti loeti rahwa elu edenemise
taistajaks ja rahwa waenlaseks; tema üle tehti pilgelaul ja terve
kihelkond ning ühes temaga naabrikehelkonnad kooris laulsiwad:

„Kuulhan Riia kubermangun,
Kanepitja kihelkonnan,
Om üts oppusherra,
Kes teep ilman palju kārra.
.

Elu läks Holstil kardetawaks. Veel teiji põhjusi tuli juure, ja
Holst pidi Kanepist lahkuma. Rahwas on nüüd oma eksituse ära tunnud;
ta kahtseb, niipalju kui mina jäälse rahwaga kokku olen puutunud, seda

meest taga, kes oma kihelkonnale nii palju hääd on teinud, aga liig hilja! Ka Kanepi kihelkonna elu hakkas seft ajast saadik lonkama. Rahwa eestvedajad läkfiwad laiale. Ka laulukoor, kes rahwast elustas, lagunes koost. Küll püüti Kanepis weel uut elu õhutada, aga asjata. Ürkamise ajal liig erutatud närwid on wäsinud; nad nõuawad puhkust. — Kanepi rahwal on nagu suikumiseaeg kätte jõudnud, kuna mitmed naabrikihelkonnad temast hariduslikes elus ette on jõudnud. Kanepi rahwas on sellest wõitluseajast sellegipärast palju õppinud; ta on enesele elustarkust kogunud, julgust, mehist meelt, iseenešetundmust ja ifeteadwust omandanud. Aga ka halbu omadusi: kõrkus, iseenešet lugupidamine, teiste pilkamine on sellest ajast oma jäljed järele jätnud.

Üks tähtsamatest Kanepi kihelkonna poegadeft, kellel ju warem isamaaliste küsimuste ning rohkem wabameelsete arwamiste pärast elu ja usuküsimustes õp. Holstiga jägelemist ning nägelemist tuli, oli Juhani Weizenberg, kuulsa kujurauja August Weizenbergi onu, ehk Wõru keeli, lellapoeg. Oma nimele kirjutamises lähewad onupojad lahku. Tema esivanematel oli õnn osaks saanud, et nad juba enne priiuse tulekut wabaks oliwad lastud. Weizenbergi wanemad oliwad waejed, aga auusad inimesed; nad elasiwad Graftwere wallas Jaakobi talus, kus isa Kusta Weizenberg, keda pilgenimega „Hospodi Kustaks“, „wanaks Hospodiks“ kutjuti, poppiks oli ja ühtlasi ka kingjepa ametit pidas. Wana Weizenberg oli suure naljamehena omas ümbruses tuttav; ta elas weel 21 a. pärast poja Juhani warakut surma wagusat ja rahulikku elu Jaakobi talus ja wiimasel ajal oma sugulaste juures Kuldi talus. Minewa aasta (1898) märtsikuu 6. päewal lahkus ta 86. eluaastas omast armjast abikaasast ja kanti selle kuu 10. päewal Kanepi kabelisje wiimasele puhkusele, kuhu tema noorem poeg Piitre ühes onupoja August Weizenbergiga, kelle wanemad ka Kanepi kabeli pääl hingawad, mälestusjamba, tänutäheks kaswatamise ning koolitamise eest, üles seadsiwad. Seda armastuse ning auustamisemärki sai wanake weel enne surma ife oma filmaga näha. Kaitseingel hoiab pahemas käes lillepärja madalashaua kohal, all hauas hingawaid warjates ja õnnistades, kuna tema teife käega üles taewa poole näitab, niijama pärja hoides, nagu tahaks ta neid sõnu ütelda, mis kunstniku käsi jamba aluse sisse on kirjutanud: „Elukroon on taewas tallele pandud.“ — Eesti ifad! Eesti emad! koolitage oma lapsi! sellega ehitate teie auusambaid oma hauakünkadele — lillepärjad saawad teie pääd warjama!“ — Wõõda minnes nimetame siin, et Piitre Weizenberg, praegune kubermangu rentmeister Rieltji linnas

Poolamaal, esmalt merewäe ohwitseriks oli. Manasseini revideerimise ajal oli ta üks tema kaastöölisest. Pääle selle oli P. Weitzenberg lühikest aega Linda seltsi esimees, kus tema sell ajal, kui aktsionärid 50% oma aktsiatest veel oleksivad jaanud, seltsi lõpetamise poolt oli, mille vastuolekul tema seltsi kadumist ette ära nähes seltsi juhataja ameti maha pani. P. Weitzenberg võttis Peeterburis elades ka Eesti seltsi elust oja ja pidas Eesti Häätegewa Seltsi abiesimehe ametit. Ma nimetan teda siin ainult sellepärast, et näidata, kuidas mees, kellel omas ametis ehk kasulikum ja kergem „kosmopolit“ oleks olnud olla, ka hästi eestlasena üles võib astuda. Tema ei ole mitte üks nendest, kes kõrge male järjele jõudes oma wanemad ja sugurahwa ära unustavad ja nendest midagi teada ei taha. Minul oli liigutaw waadata, kuidas mees, kes kõrgete riigiametnikkudega läbi on käinud ja läbi käib, kes merewäe ohwitserina kroonitud päädegagi ühes lauas on istunud, õnnelik oli, et ta waeles talutoas wanematega ühes leiba wõis murda.

Juhan Weitzenbergi sündimispäewa, 10. juuli 1838, leiame meie „Skulaulust“. „Skulaul“ (nutulaul) on J. W—gi päewaraamat, aastatel 1860 ja 1861 Matskivil ja Narwa linnas kirjutatud. See käsitäsi ja J. W—gi kirjad wanematele ja sõpradele, kokku 76 kirja, mis wiimased Eesti Üliõplaste Seltsi kirjakogus alal hoitakse, ongi J. W—gi eluloo kokkuseadmise juures tähtsamaks materjaaliks olnud. Pääle selle tarwitasin veel järgmisi hallikaid ja teateid:

- 1) J. W—gi trükkis awaldatud kirjatööd:
 1. Lassi Tõnis. Perno Postimees. 1862. Nr. 41.
 2. Wana hõpmanni nutulaul. Tartus. 1864.
 3. Mefruudi laul. Fr. Brandti „Harju laulikus“ rahwalauluna ära trükitud.
 4. Waesed lapsed. Isamaa Kalender. 1892.
 5. Laikumine. Säälsamas.
 6. Juhan ja Ann. Säälsamas.
 7. Noorte meestele õpetuseks. Eesti Postimees. 1865.
 8. Kooli Taawet. Eesti Postimehes ilmunud, aga seda numbrit ei ole ma kuski leidnud.
 9. Mis on jüda armuta? C. R. Jakobsoni Lugemise raamat I. 1867.
- 2) A. Jürgensteini „Üks unustusesse jäänud Eesti luuletaja“. Isamaa Kalender. 1892.

3) Kirjalikud ja suusõnalikud teated J. W—gi üle tema sugulaste ja tuttavate käest.

Juba lapseeas näitas tema oma ärksat ja teravat waimu üles. Teiste lastega mängides oli ta mängude juhtija ja korraldaja ja oma seltsimeestele seaduse- ning õigusemõistja. Kui tähed ja lugemine kätte olivad õpetatud, hakkas ta suure himuga raamatuid lugema ja nimelt waimulikka; ilmalikka raamatuid ei olnud jell ajal maal veel mitte palju pruugitawal, sest nende lugemist pidas rahwas, nagu Kreuzwald ühes kirjas J. Weizenbergile ütleb, „suureks patuks ning kuradi tööks“. Lapse hälli kiigutades oli noorel Weizenbergil ikka „suur piibli“, nagu Wõrumaal räägitakse, käes, mis läbi tema teiste tähelepanemist enese pääle juhtis. Meest, kellel niisugune püüdmine on, on tarwis koolitada. Weizenberg pandi kooli. Esimest kooliharidust sai tema Graßtwere walla-koolis ja siis Kanepi kihelkonnakoolis, praeguse koolidirektori Hugo Treffneri isa — „wana Treffneri“ — juures. Suure wirtuse ja edasi-püüdmise pärast nõutati ta wiimaks Tartu kreiskooli (a. 1850—54). Küll oli poisil siin tegemist ja wõitlemist, wõitlemist mitmesuguste takis-tuste ja puudustega, enne kui ta kooli läbi wõis teha. Rahaabi, mis waene kingsepp oma naasli läbi pojale wõis nõutada, oli väga puu-duline. Ja mis oli temal linnas oma sugulaste käest, kelle juures ta korteris oli, oodata?! Üks laulukene kooliajast annab jellest tunnistust:

„Oh tere, armas esä,
 Siist kaugelt Tartu poolt.
 Et see jo poja kiri,
 Sa näet jo kirja päält. —
 Kui käsi käen mi saisi
 Sää! Sulaoja man,
 Siis annit ja mull' oppust,
 Mis sajab its mull pään.
 Siis naffi mina teele;
 Sis pejs mull wihm küll wasta
 Ja külm mo käsil, juul.
 Sis mõtli mina ikkes:
 Küll mehe iän tuleb
 Mull kanda paljogi. —
 Sai õdangus ma liina,
 Kon puhki, magasi.

Sis tädi warsti nõud'e :
 Kas raha tõiet mull ?
 Sis ütli mina jälle,
 Et seekõrd olli mull
 Mo esäl wõimata. —
 Sa, armas esä, tiiat,
 Et masja its full om.
 Sis wõta fina wõlgu
 Ja masja tälle wälja.“

„Sis wõta fina wõlgu ja masja tälle wälja!“ Iha pidi wõlgu wõtma. Aga kui kõrd wõlauskuja oma raha tagasi tahtis ja sellepärast ka Weizenbergile Tartusse kirjutas, wastas tema selle mehele järgmise wärjikefega :

„Kärstnä Piitre, kallis mees!
 Kui ja mino kirja loet,
 Sis mull see om tõotuses :
 Tõest ma masja, küll ja näet!
 Kui mull tulewa paremba aja
 Nink mu kott ka täüs tahap jaija.“

Pääle rahapuuduse oli temal ka oma kooliwendade wastu palju wõitlemist; iseäranis ei olnud ta seisukoht esialgsel ajal mitte kerge. Ta pidi linna laste käest palju pilkumist kuulma, mis temal kui sügawa tundmusega poisil mitte kerge ei olnud kannatada. Kuuleme, kuidas J. Eglon, Weizenbergi kooliwend, kes Weizenbergi kirju ja teateid temu elu üle sõbralikult minu kätte on toimetanud, niijama ka lihandusi ja diendusi selle töö kohta saatnud, Weizenbergi koolielu Tartu kreiskoolis kirjeldab :

„Tartu kreiskooli pingil sigines meie sõprus. Mõlemad hoigasime selleaegse ajawaimu needmise all: „Bauer!“ See tähendas endisel ajal: pärisorja poeg, kes nurjemata ifet pidi kandma kui härg ja piitjaplasta kannatama kui koer. Nõnda seisime linna laste hulgas loomade liigis. See tundmus ajas hinge lõhkendama. Mõlemad Zukud tundsiwad eneses ihu ja hinge tugewust, mis kaugelt hooplejate omast üle käis. Seda märkasiwad muulased. Nad hoidsiwad omad suud, mis mitugi korda „Baueri“ plaaster kinni julus. Sulgunise tagajärg oli paistetanud paled ja sinised filmad, mida kooliõpetajatele kaewati ja mille wastu neilt abi otsiti, aga igakord asjata, sest et ise tülialgajad oliwad.

Kui nüüd poole aasta pärast Jukud üle 70-ne poisi tõsteti ja klassi ohjad nende kätte usaldati, siis oli muulaste poolt kirumist ja needmist: „Baata, . . . Bauerid!“ Poisid aga politiseerisivad isekeskes: „Oppimine upitab. Tõöst tuleb tulu. Jõukas jõuab järjele. Ehk pääsme kord „Baueri“ paeltest! Aga suguvennad, kes õpetust ei saa, jäävad wangi. Rahju! Tuline rahju! Rahetjamine ei aita midagi. Tööle ja ikka jälle tööle! Tehtus tõstab ja ilustab elu. Sellepärast:

Mis sull toonud fooliaeg,
Pea meeles, Cesti poeg!
Alegapidi asjad käiwad,
Mehed teewad, mis nad wõiwad!

Jukud sirgusivad Juhaniks. Mõlemad astusiwad eluwäljale, Weizenberg Tormasse Jakobsoni kodukoolmeistriks, Eglon Randu kihelkonnakoolmeistri abiks. Palk 30. rbl.“ Tormas oli Weizenberg 2 aastat (1855—57). Et koolmeistri amet temale mitte ei meeldinud, lahkus tema sellest ametist; oli ühe aasta kodus oma wanemate juures ja sai siis Alatskivi mõisa- ja wallakirjutajaks. Selles ametis oli tema 3 aastat (1858—1861). Alatskiwilt kutsuti ta aastal 1861 Narwa, kus ta Sinowjewi ja Ko. kontoris laekahoidja ametis seisis. Narwas oli ta 16 aastat elanud ja jääl 21. okt. 1877 surnud.

Weizenberg oli pikk, sirge mees; käis alati toredas riides: lumivalge pesu walge kaelakõitega. Tema ülesastumine seltskonnas oli nõnda waba, et keegi ei wõinud arvata, et tema popsi poeg oli. „Sõprade seltsis oli Weizenberg wäheste jutuga. Ta kuulas rohkem ja rääkis vähem. Aga kui ta midagi ütles, siis oli pauk ja rõuk — tunnistus tema waimu terawusest. Tema nali oli napp, aga hästi äritaw. Tema pilkamine oli kui waaprika nõelamine — fibewalus ja põletas kui tuli.“ (Eglon). Koolist wälja astudes ei jätnud Weizenberg õppimist mitte seisma, waid haris oma waimu elus alati edasi. „Kui mo waim enne päiw päiwalt tugewamaks saasi Jumala abiga; sest jedawiisi saame ikke Tema, Riigefõrgemba farnatsembas,“ kirjutab tema wanematele omas esimeses, meile alalehoitud kirjas Tormast. Suure hoolega õppis Weizenberg pärastijes elus ka wõeraid keeli; ta rääkis puhast Saksa, ka Wene, Inglise ja Prantsuse keelt. Tema käefiri oli ilus ja puhast nagu trükitud, nii ilus, et ta ka selle läbi Narwas tuttaw oli. Tema kirjad tunnistawad, et ta palju teaduskikka raamatuid on lugenud ja tubli haridusega mees oli. Temal oli mitme-

füguste asjade pääle himu; näitufeks õppis ta häämeelega tähetundmist. Iseäranis oli Weizenbergil hää mälu ajaloolikkude teaduste tarwis. Üleüldise ajaloo kõrwal uuris ta iseäranis meie Baltimaa ajalugu ja tutvustas ennast tema oleviku ja minevikuga. Meie maa oludega tuttavaks jaades katjus tema oma jutuwendade parema käekäigu eest hoolitseda — ja sellega olemegi Weizenbergi elu tegewuserwäljale astunud. Küll oli meie rahwale ju ihupriius kuulutatud, aga ta magas weel sügawas waimu pimeduse unes; ta ei oskanud neidki seadlusi ja parandusi, mis tema eluorra fergitufeks ilmunud, hariduse puuduse pärast oma kasuks tarwitada. Taheti abi leida, siis pidi rahwas pimedusepaelust päästetama, siis pidi ka rahwa waimuwabaduse eest hoolt kantama. Weizenberg nägi, et ainult jedawiisi parandust on loota, et ainult siis rahwas lapsenõdetest pääseda, ise omal jalal käima ja ise-teadliht elu elama wõib hakata, kui tema hariduse eest hoolt kantakse. Sellepärast näeme ka Weizenbergi igal ajal ja igas kohas, kus ta elas ehk liikus, rahwa walgustamisetöös olemat. Tema tegewus ja mõju wõis sell ajal ainult oma tutvuskonna ja ümbruse kohta käia. Nastal 1855 omast kodupaigast lahkudes, jäi ta temaga kirjawahetufesse. Need Weizenbergi kirjad, mis ta oma wanematele ja sõpradele Kanepisse kirjutas, annawad temale kirjaniku nime. Kirjades wanematele ja ühele sõbrale maal — Rуста Taalile — toob Weizenberg Kanepi keelemurdes ning kohalikkudes kõnekäänudes, mis jutule tihti naljaka mao annawad, teateid poliitikat, teaduseriigiist, kirjandusest, ajaloost ja niisugustest asjadest, mis „maamehela“ kohalised näitafiwad olemat. Kirjades wanematele, millest mina 48 kirja Weizenbergi ema käest sain, on iseäranis 5 esimest kirja tähtsad, mis raamatufesena kokku on köidetud. Siia kirjutas Weizenberg peaaegu igapäew midagi fiske ja saatis siis kuu lõpul oma wanematele. „Hirnu Teil ära olgu, sest ega kuu jaade iite raamadu.“

„Kui nii pea Sa ei kuule,
Esa, pojast sõnomid,
Dh, siis tija, et siin Sulle
Üle päiwi kaswap neid.
Ja kui om teerelnu ära üts kuu,
Jällegi saat Sa jis raamadu.“

Need 5, „raamadu“ wormis kirjutatud kirja on pääle siju ka oma wanaduse poolest tähelepanemise wäärt. Kaks esimest kirja („Armas-tedu Esja“; „Minno Rõnnelamisse Wannembidega.“) on aastast 1856,

martsi ja aprillikuust, kui Weizenberg Tormas Jakobsoni kodukoolmeister oli. Need kaks kirja on veel wana õigekirjutamise järele kirjutatud, kuna lähemas kirjas aastast 1859 juba uus kirjawiis walitseb. Nõnda on siis Weizenberg ka üks uue kirjawiisi esimestest sõpradest ja tegewatest järgritest. Kolm järgmist kirja on Matskiwilt kirjutatud („Boja 13-nes kiri Wanembiile. Matskiwilt Graftweerde. Martsi-kuul 1859;“ „Kiri Wanembiile. Matskiwilt Graftweerde. Septembri-kuul 1859;“ „Boja kiri Matskiwilt 1861.“), kus Weizenberg oma elu ja tegewust Matskiwil mõisa- ja wallakirjutajana kirjeldab ning mõisawalitsejat, „wana hopmanni“ Sihwzowi kujutab, kellest tema pilgelaule „wana hopmanni nutulaul“ läi. Need Weizenbergi Torma ja Matskiwi kirjad on iseäranis ilusad lugeda; nendes kirjades tuleb Weizenbergi kirjaniku osavus, tema rahwalik ja naljakas kõnewiis iseäranis nähtawale. Wahest saame neid kirju tulewikus awaldada. Aastast 1861—1871 ei ole ühtegi kirja wanematele alles; nad kanti küladesse laiale, nõnda et nad kas ära kadunud, ehk ei taheta neid enam wanematele tagasi anda. Sõrgmistest Weizenbergi kirjadest tuleks tähelepanemist tema kirjade pääle juhtida, mis ta aastal 1873 wäljamaalt oma wanematele saatis, sest et nad minu teada kõige esimesed Eesti keelsed reisikirjeldused wäljamaalt ühe eestlase poolt on. „Kas mäletät veel, kui ma talwel ähwärdi Saksjamaale jõida. Too ähwärdamine om no tões lannü. Ma olõ pörõhõlla jääll maal, kost meile riistiuust, wiin ja Prantjus töbi toodi, ma olõ Preiõsima päänliinan Pärliinin.“ Kende sõnadega alustab Weizenberg oma esimest reisikirja, kirjeldab Saksjamaa elu ja olu ja wõrdleb teda meie maa oludega ning kirjeldab naljats juure: „Ka näi ma zea karju ning zea karjosõid, kes Saksja keelt kõndlase. Toho ime! Saksju seän ka zea karjose?! Mullõ ülti, et Saksju seän ollõw hobesewargiidki.“ Kui Weizenberg ühest maakonnast ehk linnast läbi reisis, tutvustas ta oma wanemaid selle koha minewituga ning teatas neile, mis temas tähtjuse- ehk nägemise-wäärilist leida on. Türingjamaale jõudes seletab ta, et siin Lutherus oma „juure teo“ on teinud. Frankfurti linnast ütleb ta, et jääll kõige rikkama juudi Rotshildi sugu wälja on tulnud. Koh, kui maamees teistest kuuljatest meestest midagi ei tea, siis on ta Rotshildist ikka midagi kuulnud. Helweetsias Bierwaldstädti järwe ääres reisisides räägib Weizenberg jälle, mis jääll wanal ajal on sündinud. „Kas mäletät veel, eä, kui ma wanast Jaakopil elli, jis loi ma jääll fullõ ja muilõ külä rahwallõ Willem Telli lugku ette,“ ning kirjutab nüüd lähemalt

Willem Tellist ning Helweetsia priiksjaamisest. Austeriamaa päälinna Wiini jõudes käis Weizenberg ka onupoega, August Weizenbergi, vaatamas, kelle eluase sell ajal Wiinis oli ja kelle waewaliseft käekäigust Weizenberg mõne sõnaga järgmiselt oma wanematele kirjutab: . . . „Summogu warra tull August minno kaema ja teretämmä. Käl om timä mehkefene jo häste wanaš lännü ja näošt är kuijonu Too tege köif too mure päwoliku leewä peräšt. Teä om mõnikörd nii hädän olnu, et Summal hoidku, ei ole kopikat raha olnu. Pördhölla om täll jäll pildi ragomise tööd ja teenistüšt. Inne iks kaibas teä, et tedä kiusatarowõt taffan ja tälle ei soowita önnö, töšö omma katö teä üle. Mo meelešt jäll ei taha too jut öige olla. Täll om tarf pää ja teä mõišt kwišt kojo wällä ragko; inne wäega kahjo. . . .“ Jün katkeb jutu lõng, sest Wiini kiri ei ole mitte köif enam alal; wišt kahetseb ta, nagu mõnest teisest kirjast näha, et tema onupojal mitte wõimalik ei olnud kõrgemat kooliharidust saada, mispärast ka osalt wiimse elutee nii wäga raske ja waewaline olnud. Weizenbergi reis wiis läbi Saksa-, Helweetsia- ja Austeriamaa; ta oli enam puhkuse ja tiisikuse parandamise reis. Aastal 1876 reisis ta weel Rootsimaal ja Soome- maal, sell maal, kus „nii palju mõttja kui meije maal nurmi ja nii paljo ja nii tihti järwi kui sõgla põhjan mullke.“ See reisi kiri on 2 kirjutuspoognat pikk, milles Weizenberg wäga osawal wiisil Soome- ja Rootsimaa elu olu ja nende maade looduse nähtusi kirjeldab. Ta walmistab joonistusi ja näitab numbrite läbi, kuidas Saima kaanalit pidi tošjulaewaga üles Räti järwe sõidetakse. Rootsimaal toob ta muu seas ka ajaloolikka teateid Rootši kuningate üle, kes ka meie maa üle on walitsenud, ja räägib sellest, mis nad meie rahwa kasuks on teinud. Ka toob tema Rootši keelest keeleproowišid ja seab mõnda neist sõnadest kõrwu, mis Rootši walitsuse ajal Rootši keelest Eesti keelde on laenatud. Weizenbergi wiimane kiri wanematele on 4. oktoobril 1877, 17 päewa enne tema surma, kirjutatud. — Niijama huwitawad on tema kirjad sõpradele. Iseäranis iisurikkad on kirjad R. Taalile, kus ta muu seas hoopis „aja ja ruumi“ üle juurdleb, kuna kirjad Eglonile laulusid toowad, mida wiimane arvustama ning mis üle ta oma hääksarwamišt pidi andma. Kirjades sõpradele tulewad iseäranis ka isamaalised küsimused harutamisele ning kõne alla; niijama on nendes ka jutt usuasjust, millest Weizenberg oma wanematele targu waitib. Ühes kirjäs lubab ta oma sõbrale järgmisel korral oma täieliku „uštunnistuse“ jaata, aga seda kirja, kus ta oma lubamišt ehk täitnud, ei

ole enam olemas; ainult mõnest teisest kirjast võib näha, et Weizenberg usuašjus wabamõtteline oli. Tema oma ütluše järele oli ta „deist.“ Kirjad Eglonile, 17 tükki, aastast 1863—1870, on Saksa keeli, ainult kaks wiimast kirja on Egloni joowi pääle Eesti keeli kirjutatud ning annavad temale kui ka hää kirjakeele tundjale kauni tunnisiuše. Wiimase kirja lõpul kirjutab Weizenberg: „Meie kirjutame nüüd Eesti keeli; aga minu nõu oleks, üks kiri Eesti ja teine jälle Saksa keeli kirjutada, sest see on üks õpetatud keel, mis ka ei tohi unustada.“ — Kirju R. Taalile on 11 olemas; nad ulatawad aastast 1863—1874 ja on kõif, nagu kirjad wanematelegi, kohalikus (Kanepi-Craftwere) keelemurdes kirjutatud, pääle ühe, „mis Tallinna keeli alustab, siis Saaremaa, Wiru, Peipsi ranna ja Tartu keelde pöörab ja wiimaks Craftwere ja Wõru keeli lõpeb“ — tunnistus Weizenbergi keelemurrete tundmisest. Kirjad on harilikus kirjawiisiks kirjutatud, ainult, et ta pääle jelle weel mõnda märki ja tähte tarwitab, et kohalikus keelemurdes kirjutada, sest ta tahab nõnda kirjutada, nagu räägitakse. Nõnda tarwitab Weizenberg paljuse nimetawas märki (·), sest muidu ei ole teda Wõru keeles, kus paljuse nimetawa tundemärk „d“ puudub, mitte võimalik ainuše nimetawašt ning omastawašt ära tunda ning lahus pidada. Märk (·) nõuab, et sõna wiimase silbi pääle rõhk pandašse ning teda järsku wälja veldakše. Nõnda kirjutab Weizenberg:

Minuše nimetawas Wõru keeli: leelo, fiwi, opja, heitlik, illos ilm;
 („ „ kirja „ : leelo, fiwi, õppiija, heitlik, ilus ilm.)
 Minuše omastawas Wõru keeli: leelo, fiwi, opja, heitliku, iloja ilma;
 paljuse nimetawas „ „ : leelo', fiwi', opja', heitliku', iloja' ilma'.
 („ „ kirja „ : leelod, fiwid, õppijad, heitlikud, ilusad ilmad.)

Niijama tarwitab tema nimetatud märki ajašõna pööratuštes, paljuse 3. pöõre näitušeks:

nemä, neä olli' = nemad, nad oliwad

nemä, neä waludi' = nemad, nad walutasiwad.

Järsku wäljaütlemise märgiks on Weizenbergil pääle käänatuše ja pööratuše weel ka punkt paremat kätt wiimase tähe kohal ülewel (—). Näitušeks tähendab ta oma laulu „Lahkumine“ wiienda salmi kohta: „Ma pean ära minema, Ei wõi ma ümber pöörata“ Eglonile, kes „Wõromaa weike laulu sõbra“ tarwis laulusid korjas, et see hääs Wõru keeles umbes nõnda käiks: „Wõi-õ ma ümbre pöördä-ä!“ Sest päris Wõru keeles pannašse „ei“ ka tihti ajašõna taha, mille

juures ta enmast eitawa sõna wiimase ehk kaksikhääliku esimese täis-
hääliku järele muudab; näituseks: ei saa == (saa-ei) = saa-ai = saa-a;
lää-äi = lää-ä; näe-ei = näe-e; (tee) tii-ti = tii-i; (jöö) süü-üi =
süü-ü; (tule) tulõ-di = tulõ-õ; wõi-di = wõi-õ. Wahel lijab wõru-
kene weel teise „ei“ juure, et eitawuse pääle rohkem rõhku panna, nõnda
et lausjed nagu: ei saa tetä, ei wõi ma ümbre pöördä, ka järgmiselt
wõrukeste juus wõiwad kõlada: saa-a' tetä-ä; wõi-õ' ma ümbre
pöördä-ä' jne. Teisest tarwitab Weizenberg umbhääliku pehmen-
damises kirjades tähte „j“, uuemates kirjades märki ('). Näituseks
kirjutab ta: paar', (hobuse) war's ja (kää) war's; iseäranis on pehmen-
damismärka Weizenbergil ajasõna pööratustes tarwis, et sedawiihi
minewikku olewikust lahuse pidada.

D l e w i k.

M i n e w i k.

Wõru keeli.	Kirja keeli.	Wõru keeli.	Kirja keeli.
temä saiz	tema seijab	temä saizj	tema seijis
„ sõit	„ sõidab	„ sõitj	„ sõitis
„ sõud	„ sõuab	„ sõudj	„ sõudis
„ jõud	„ jõuab	„ jõujj	„ jõudis
„ laif	„ laieb	„ laifj	„ laifis
„ heit	„ heidab	„ heitj ja heit'	„ heitis
„ wõt	„ wõtab	„ wõtj ja wõt'	„ wõttis
„ nakkab	„ hakkab	„ nakkaj	„ hakkas
„ naaratas	„ naeratab	„ naarat'	„ naeratas
„ firotas	„ firjutab	„ firotj	„ firjutas
„ kuivatas	„ kuivatab	„ kuivatj	„ kuivatas
„ teretas	„ teretab	„ teretj	„ teretas
		„ ollj ja oll'	„ oli.

Kolmandaks oleks Weizenbergi kirja arusaamisest tähendada, et tema
täishäälikute kolmandat pikku järgu ning wahet, kus umbhäälikud
teiselt järgult kolmandale tõusewad, mis praeguses kirjawiisis tähenda-
mata jääwad, ära on tumud, kuna tema ajane grammatikus Ahrens ja
endised sellest wahest weel midagi ei tea. Kolmanda pikku järgu
märgiks on Weizenbergil punkt teise täishääliku all; punkt täishääliku
all tähendab ühtlasi ka järgmise umbhääliku kõwendust. Nõnda kirjutab
tema kirjades aastast 1859 ja „Skulaulus“ aastast 1861 järgmiselt:
kolme klaasi ja kolm klaasi, kooli ja kooli, ümbre sõõri, surma suuhe,
kaiba, pea aigu tarre, merde, küllä, wällä, kirja ja (15) kirja, külmä ja

külmä, fängü ja fängü, olnes j. n. e. Selle kui ka endiste märkide tarvitamises ei ole Weizenberg mitte kindel, j. o. ta ei ole neid märkifid mõnikord mitte jäl tarvitanud, kus neid waja ja ümberpööratud. Niisama on tema oma keelemurraku kirjutamises muutlik, j. o. ta kirjutab ühte ja sedasama sõna mitmet moodi, mis ka sellest tuleb, et ühte ja sedasama sõna mitmet moodi wälja räägitakse. Muidu oleks tema kirjade kohta weel tähendada, et tema kirjad Eglonile enam teaduskliku laadi ja kõrgema haridusega mehe jaoks kirjutatud on, kuna kirjad R. Taalile, iseäranis aga kirjad wanematele rahwalikku kuube kannawad. Kui wäga rahwalikul kõnewiisil tema kirjad kirjutatud on, sellest siin üks pisikene näitus. Rigi-Sheideki mäge ning wõderastemaja tema otsas kirjeldades ütleb Weizenberg: „Ma wahi üks ümbre jõõri, et agu Erästweere paron ehk wana Holst ka siin om, ja johut näidega weel wiimäte ütele lawwale jõõmä! Inne ei ole keeni aoni nätä.“ Need sõnad on nagu rahwa juust wõetud ja kes Weizenbergi kodupaiga rahwas ja tema kõnewiisi tunneb, see näeb, et sõnadeft päris „erästweerlane“ wälja paistab; nendest sõnadeft wõib ka ühtlasi näha, misfugused tundmused inimest liigutawad, kui ta nende pääle mõtleb, kes tema üleskaswamise kohas nõnda ütelda tema „ülemad“ olnud. Muidu on Weizenbergi kirjad ja kirjeldused wäga arusaadawal wiisil kirjutatud. Tema kõnewiis on lihtne, aga mõjuw ja wägew; tema ütluised lühikejed, aga terased. Üsna imestamisewäärt on ta mõtete kokkuliitmine kirjades; terve firi on, nagu oleks ta kena jutustus. Niisama imestamisewääriline on ta kõnekäänude iludus. Kui wäga mitmetaoline Weizenbergi kirjade siju oli, seda wõime iseäranis tema esimesest kirjast wanematele näha. Selles kirjas on esiteks sissejuhatus, siis „Zeitung“, siis „üts jutt“, siis „Tallina liina purjemeistre“, siis seisab kohalikkudest sündmustest, siis wäikene laulukene „Samuel“. Edasi on jällegi päälkirjaks „Zeitung“, „Weltiist“, „Oppus“ ja wiimaks weel mitmesugused mõtteawaldamised ja teated. Et Weizenbergi kirjad nii wäga õpetlikud ja tuumalad oliwad, sellepärast ootas ka külarahwas põnewusega nende tulemist ja luges neid juure hinnuga. Ja sell ajal, kus Eesti ajalehti weel ei olnud ja kus neid weel wähe maal tunti ja loeti, täitsiwad tema kirjad ajalehede, niisama ka kirjanduse aset, mida peaaegu olemaski ei olnud. Sellepärast on ka Weizenbergi kirjadel, kui meie selle aja pääle tagasi waatame, nii suur tähtsus; rahwas leidis nendest palju õpetust ja haridust. Paari aasta eest juhtusin ühe rahwakooliõpetaja juust kõnet kuulma, kus ilmutatud mõtted minule tuttawad ette tuliwad

ja kui ma tema käest küsijin, et kas ta ei ole neid mõtteid mitte Weitzenbergi käest saanud, sain ma temalt jahtawa wastuse. Sellest on siis näha, misjuguft mõju tema kirjad ümberkaudse rahwa kohta awaldasiwad. Veel juurem oli tema juufõnaline mõju. „Kui „Weitzenbergi Zuhari“ oma wanemate juure wõersile tuli, siis jookkis terve küla teda nagu Naatjareti prohwetit kuulama,“ rääkis mulle jeejama kooliõpetaja. Ja praegugi sejab tema weel oma kodupaigas lugupidamijes ja auustamijes. Kooliwaheaegadel Tormast kodus käies ja sell ajal, kui ta enne Matskiwile minekut oma wanemate juures elas, niisama ka pärastistel kodukäikudel ei suutnud ta mitte jeda filmapilku lasta mööda minna, kus ta haridusetööd rahwa seas wõis teha. Ruumikasje rehetuppa kogusiwad inimesed õhtatel kofku ja nendele pidas ta siis „ettelugemisi“. Tema mõju juurendas weel tema sõbralik ja lahke läbikäimijewiis rahwaga. Ta joowitas ja saatis kodurahwale ja sõpradele lugemijeks tulusaid ja kasulikka raamatuid, mis eht uuesti trükkis ilmujiwad, ja luges neid ise kodus olles ette ja seletas neid. Ja jeda walgustamijetööd tegi tema igal ajal ja igas paigas, kus ta ainult rahwaga kofku puutus, niihästi Matskiwil ja Donurme metjas tööliste ülewaatajana, kui ka Narwa linnas. Narwas oli tema ka üks tähtsamatest Eesti jeltji elu edendajateft ja oli jään Eesti laulusjeltji „Sinarine“ esimeje esimehena tegew, pidas kõnesid ja kandis muidu jeltji eest hoolt. Kanepis oli ta esimene, kes rahwa ijeteadlist elu püüdis äratada; aastal 1859 jai Eglon Kanepi kihelkonnakooliõpetajaks, kes kinni 1865 jellsamal põllul ühes oma kooliwennaga töötas ja jäänse rahwa filmi püüdis awada. Niisugused mõtted ja püüded oliwad sell ajal weel uued; Matskiwil jünmitasiwad nad anderikka kirjutaja kohta hoopis imelisi arwamisi. Ujuti, et ta mees olla, kes tumedatelt wõimudelt oma juure tarkuse jaanud ning arwati, et temal seitsmes Moosese raamat käes. Nord istunud auus wanakene kirjutajaga kahjeksi Lahe järwe kaldal, kus wiimane ühe juure raamatu lahti löönud, mille järele ta niisuguseid imelikka jutte hakanud ajama, et wanakesel hirm pääle tulnud ja ta ära läinud, jutustab meile A. Jürgenstein. Kõik need „imelikud jutud“, püüded, mõtted ja ettewõtted, mis eest wiimajel ajal nii ägedasti wõideldakse ja millest mõned juba teoks on muutunud, oliwad juba siis iga ärkfama eestlase rinnus idanemas. Nende püüdmiste wilja wõime juba näha jaada, kui meie kuuleme hüüdwat: kõrsid kinni! Kanepis ise oli ju aastal 1864 kasinuse jelts ajumas, millest Weitzenberg „Peipjiranna“ keelemurdes oma sõbrale järgmijelt kirjutab: „Craftwere kasin-

duse feltsiist, kellest ja kirjutab, kuulin ma jo Egloni läbi ja lugin koa Eesti Postimehen. Tõeste, üks kiiduveart asi siisuke kasinduse jelts, peaks ta meie rahwa jean enam lagunema! Kui enamiste kõik talupojad wiinajoomiist mahajätaksid, wõiksid nad oma nülgiijatele, mõisnikudele, suurt kahju teha. W et Crastwere kasinduse jeltsi minu wana isa kallist one põhjendanud, see one jälle üks tunnistus, et tema oma kuulust aunnime mitte ilmaasjata ei kanna. Ja mina ise, kui ma õleks loomulapsest jeanud ja täiesti õpetud joanud, tõeste mina õleks kuulsaht Hos-podi poeasht läinud,“ . . . Käitemängu tulu ära tundes soowis Weizenberg, et ka Eesti rahwas oma keskel ja oma keeli näitemängu hakkaks edendama ja tema eest hoolt kandma. Narwa linna teatris olles kirjutab ta nõnda: „Ma mõtli mitukõrd, kui ma teatren istõ: kumas Maakeeli ka nakatas teatret mängmä? Ei joht wast kumagi! Inne kas es olõsi hää asi, kui mõni naljakanõ tük Maarahwa elõst Maakeeli wällä kirotoõdasi ja mõnõ saja ehk pido pääl mängu sõbrost kõiki sajaliiiste rõõmus ja lustis ettemängitäs!“ Riisjama nägi Weizenberg selge silmaga ära, kui wäga tarwis rahwal riigikeele mõistmine on ja astub nüüd waimustusega selle mõtte eest wälja, eestlased pidada Wene keele ära õppima. „Eesti Postimehes“ 1874 nr. 48 seletab ta jeda pikemalt ja põhjendab oma nõudmist ning juhatab kõikide rahwahariduse hoolkandjate, ijeäranis kirikuõpetajate tähelepanemiist jelle pääle. Ka on ta Kanepi õpetaja Holstiga mõni aasta enne jeda jellesama asja üle kõnelenud ja temale jellepärast kirjutanud. Sarnaste püüete ja paranduste üle kõneldi ja peeti nõuu sõprade keskel; nende üle kirjutati ka üks-teisele. „Wana (tasja: — usuwelega) Kreuzwaldiga olõ ma ka wahtsõst jäll sõbras saanu ja kirotame no tõnõtõsõlõ pikki Saksakeeli kirju,“ kirjutab Weizenberg oma sõbrale. Ja mis oli nende „pikki kirju“ siis ja pääasi? Seda wõime ühest teijest kirjast näha, mis Eesti keele tõlkes nõnda käib: „Minewal nädalal jain ma Dr. Kreuzwalbi käest kirja, milles ta minule mitmejuguste asjade üle kirjutab; kõige esmalt muidugi eestlaste üle, siis usu ja walgustuse ja wiimaks „höoweldamata poissi“ Kalewipoja üle, mis teda meeleäraheitmisele wiib, jest et jeda raamatut wähe õstetaks, kuna temal — Kreuzwaldil — aktjia wõlg 250 rubla suuruses aastaste protsentidega kaela pääl on.“ Nende seas, kellega Weizenberg ligidases läbitäimises ja kirjawahetuses seisis, oliwad weel mehed nagu Dr. Bertram (Schulz), J. W. Zannsen ja G. N. Jakobson. Eijimesega oli ta oma „wana hõpmanni nutulaulu“ läbi tuttawaks jeanud. Dr. Bertramile korjas Weizenberg Alatskivi

rahwa juust ka „hulga Maakeeli laule“ ja laskis enmast temast rohitseada. J. W. Jannjenile jaatis ta sõnumid ja avaldas tema lehes „Eesti Postimehes“ oma laulusid. Tutvus ja sõprus E. K. Jakobsoniga kestis ju Tormast saadik, kelle kodukoolmeister Weitzenberg Tormas oli. Tähtis on, et Weitzenbergi noore ea „waimu õite tolm“ ka E. K. Jakobsoni hingesse on langenud. Säält see Eesti „kangelane“ kaswisfi. Kahju, et Torma kirjades mitte rohkem alale ei ole kui ainult fakt. Weitzenberg toob muidu oma elupaigast ning tema elanikkudest, kellega temal tegemist ja kokkupuutumist, õige täielikka kirjeldusi ja on wiist ka Jakobsoni üle kirjutanud, nii et tema arwamine ja jutustus Jakobsoni eluloo kirjutajale tähtis oleks. Ülewal nimetatud kirjades ei ole midagi tähtsusewäärilist Jakobsoni kohta öeldud, maha arwatud mõned ütlused tema isa ja perekonna kohta. Mõnest teisest kirjast on ainult näha, et Weitzenberg teda oma kästel on kannud, tema wõlgasid maksnud, teda rahaabiga toetanud ja aidanud, kui ta Samburgis ja Peeterburis oli. Weitzenbergi käsi käis rahalikust küljest Narwas hästi, nõnda et ta oma jugulasi ja sõpru wõis aidata ja wiimaks oma wanematele juure kapitali — 10,000 rubla — maha jättis. Weitzenberg on Jakobsoniga sõprusesse jäänud, ehk ta küll wiimase waimulendu igas tähtis mitte kiita ei wõinud ning tema politika sihiga mitte rahul ei olnud. Weitzenberg on Jakobsonile juu siise õelnud:

„Karla, kurat, wõta kuulda:
 Ära kulda aja mulda,
 Ääru kõrwale kraawisje,
 Elu ilu fitasse!“

Weitzenberg oli terve ihu ja hingega isamaalane; ta laskis enmast waimustada ja waimustas teisi. Tema pääpüüdmine oli: Eesti elu edendada, Eesti põlwe parandada. Ta uuris ka meie maa ajalugu, nagu juba tähendatud, et oma filmaringi laiendada, et oma ülesastumises ja teguwiihis rohkem erapooletu olla ja mitte waleteed käia. „Aga jellest ei ole weel mitte küll, et meie oma Eesti wendade häda ühes tunneme, et meie rõõwriütlite wastu hõõgawat wiha südames kanname, meie peame enmast ka — räägime selles asjas üks mõistlik sõna — meie maade kroonikate, seadluste ja maapäewa ofjustega tutvustama, siis wõikime oma filmaringi ja mõisteid laiendada. Mis arwad Sa jellest?“ kirjutab Weitzenberg oma sõbrale. Ja mis paistis temale ühtlasi meie

maa minewikust wastu? Mis nägi ta meie maa elu waadeldes? —
 „Küütlite rufumist ja eestlaste hoigamist,“ ja see piinas ta hinge.

„Oleks minu olemine,
 Teiseks minu tegemine,
 Ma paneks jaksad santimaie,
 Talupojad tanttimaie!“

Hüüab ta kord oma rahwa oleku pääle waadates. Oma rahwa raskest ifet ei wõinud ta enam mitte rahulikult päält waadata. Üles wõitlusele! oli nüüd ta lipufiri. Ta katjus abi otstida, kus aga wõimalik. Ta oli walmis igast isamaa ettevõttest ja paremuslele püüdmihest oja wõtma. Kui Weizenberg tuttawaft „Peterjonide loost“ kuulda sai, oli ta täis tuld. „Talurahwa saatkonna ehk Peterjoni lugu on minus waimustuse tuleleegi kõrgele lõkendama pannud. Ma kirjutasin esimeses õhinas ühe üleskutse kirja eestlastele, oma sammusiid wiibimata Peeterburi poole sihtida, kus ainult ja üksi abi leida on. Üleskutset peaks muudugi luulelikul wormil wälja töötama ja trüfiluba Dr. Schulzi läbi muretsema. Laulu laialelaotamine maal oleks minul ferge asi. Siin Kreenholmi wabrikus on tööliisi igast Eesti maanurgast koos, siin pruugin ma enesele ainult ujaldufemeeft foetada, siis wõiksime hulga koolmeistrite ja kõrtfimeeste adreffisiid forjata, kellele C. K. Jakobson Peeterburi ft kirjad ära wõiks faata. Raud on kuim, jeda peaks tagutama. Ja Peterjon, on ta muidu hää mees, on ta tõesti omatafupüüdmatafel põhjustel, puhtast isamaa armastuseft ennaft meie rahwa kujukf ohwerdanud, siis peaks teda aidatama, kui temal nimelt rahalikku abi tarwis lähel. Jällegi üleskutset walmistada, raha forjata ja temale abi anda, et ta mõnes teises ülikoolis edasi wõiks õppida. Mis arwad Sa selleft? Teata minule lähemalt Peterjoni üle. Ma tahan ka weel teiste meeste käeft nõuu küsida.“ Peterjon õppis Tartu ülikoolis digufeteadust. Ta oli teoorjuje kaotamise pärast palwefirjadega Peeterburki läinud. Kui jeda meie maa wõimumehel teada faiwad, laskis Wiimimaa kuberner teda telegrafwi teel Peeterburi linnapäämehe kaudu taga otstida, kui ta parajasti prohweffor Köleri juures ajel ja kaitset oli leidnud. Pärast lükati Peterjon Tartu ülikoolist wälja, see oli a. 1864, peeti Wiljandis poolteift aastat kõige mustemas wangikojas finni ja faadeti wiimati rahwa ülesäfsitamise ja üleskithutamise pärast ära Wenemaa fjemiste kubermangudesse (Wjatkasje) elama, kust ta wiimaks pärast karistuse aega Wenemaa idapoolsetesse kubermangudesse mõijawalitfejakf sai. Tema

käsi olla selles ametis hästi käinud, nii et ta a. 1878 ära jures oma sugulastele veel kapitali järele wõis jätta. Wäga soowida oleks, kui need, kes ise jeda aega ühes on elanud ja neid sündmusi selgesti tunnawad ja teawad, jeda üles tähendaksiwad, muidu lähewad nad järehtulijale joole kaduma.

Niisama on Weitzenberg „tuleleegis,“ kui ta sellest sündmusest teada sai, mis „Kirjad Eglonile nr. 12“ on jutustatud. Aga mitte ainult waimustuse wuhinas ja tormi tuhinas, mis ju sarnaste sündmuste juures nagu ülewal nimetatud, arusaadaw on, ei aetud asju, waid ka tasasel ja waiklikul wiisil. Mitte ainult kuumawerelises waimustuse õhinas ei tehtud tööd ja katjutud eesmärgile jõuda, waid nõuti ka, kus tarwis, rahulikku äraootamist. Weitzenberg ise kirjutab a. 1863 — wist on siin teoorjuse pääle mõeldud — järgmiselt: „Ka mina, kui ma meie talupoegade oleku üle järele mõtlen, jõuan ikka sellele otjusele, et ootamine praegusel ajal ommeti kõige parem on . . .“

Nii mõeldi ja wõideldi, peeti nõuu ja nähti waewa, et rahwa elus parandust ja abi otsida. Nii mõni mees on wiha ja waenu tunda saanud; nii mõni mees on oma eluõime rahwa asja pärast pidanud kaotama, aga kõrged aated ei kohutanud neid nende püüetest ja ettewõtetest tagasi. Nad teadsiwad, et iga hakatus on raske ja hakatust peab tehtama! Mitmed auuwäärilised mehed on unustusesse jäänud, kes ühes kannataksiwad ja oma elu rahwa kasuks pühendasiwad. Sell ajal ei wõidud weel mitte awalikult ja igas paigas sarnaste mõtetega ja nõudmistega üles astuda, sellepärast loeme ka tihti kirjade hakatuses, kus rahwuslikka küsimust harutati: „Tasja!“ „Loe edimält tasja; kõik ei kõlba kõigile!“ Mõned aastakümned on sellest kääriwast, sellest nooruse ea ülekeewast ajast mööda. Meie rahwa elu on palju edenenum ja tema eluford palju paranenum. Peaks kõik see, mis meie maad ja rahwast weelgi rõhub ning tema kosumist takistab, kaduma! Peaks aga üksford ka kisa ja kära, tüli ja riid rahwuste, seisuste ja parteide wahel lõpma, see ei too kellelegi mitte kasu. Ühelt poolt on tarwis järeleandmist, teiselt poolt rahulolemist ja leppimist, kui mitte, siis on sõda, siis on wõitlus, äge wõitlus! Sest ka meie nõuame enesele inimese- ja eluõiguist. Aga üksnes rahu kosutab, kuna waen kaotab.

Kui anderikkal ja terawa waimuga mehel oli Weitzenbergil ka häa luuleanne, mida tema ise oma „Genkönes“ järgmiselt kujutab:

„Loomuliku laulu kandle,
 Mis om Jumalast mul antu,
 Võta mina kätte jälle.
 Kandel küll ei ole valmis,
 Keele täl ei ole häälen,
 Omma rikken, hufan hoobis;
 Siski lust om lõkjutõda,
 Weel mõnd hellü hüristeda.
 Nooren ei wõi noron jaista,
 Wanas saat, sis ole waiki!“

Weizenberg on jutustawaid, pilge- ja tundelaule luuletanud. Tema luuletused on enamasti kõik tõjiste sündmuste pääle põhjendatud, mida tema rahwa elust wõttis. Tema laul on niisama rahwalik, nagu tema kirigi. Ta on nagu rahwa lihast ja werest wõetud. Sellepärast lagunesiwad tema laulud ka ruttu rahwa seka laiale ja mõnda neist lauldi ja tunti terves Cestis. Mitmed Weizenbergi laulud on laulutundjate poolt rahwalauludeks tunnistatud ja mitmed nendest ka rahwalauludena ära trükitud. Et tema laul tõesti rahwalik oli, tuli sellest, et tema hää rahwa elu tundja oli: efiteks oli ta rahwa seas üles kaswanud, teiseks oli temal wallakirjutana alati rahwaga tegemist, niisama oli temal pärast Donurme metjas töörahwa ülewaatajana iga maamurga rahwa elu ja olu tundma õppimiseks mahti. Üks tema tähtsamatest luuletustest on „Lakji Tõnis.“ Tuttaw arwustaja J. Kunder rääkis wäga kiites sellest laulust Cesti kirjameeste Seltjis ja nimetas teda eestujulikuks ning kõige paremaks jutustawaks lauluks Cesti keeles ja sijurikkaks, mis kõige luulekunsti järele tehtud. „Lakji Tõnise“ laul kujutab wäljarändajat Matskiwilt, nimega Tõnis Lak, kes wäljarändamise tuhinas oma koha käest ära andis, kui

Wõrumaa pool tõujis kära
 Mehed hõiskasid:
 Wenmad, sõbrad, lähme ära,
 Lähme ära siit!
 Wenemaale wirutagem —
 Sää!l meil ijamaa!
 Saamarašse firutagem —
 Sää!l meil hingemaa!

wiimaks õnnetult wõderalt maalt tagasi pööras ja omas wanas kohas, Lakji talus, jälle elama tahtis asuda, kuſt ta aga juba uue peremehe-

eest leidis. Mure ja kurbtus wiis Laski Tõnise wiimaks hauda, kus ta nõnda „seitse jalga pikkuselle, neli jalga lai“ oma päris „hingema“ leidis, mille järele tema oma elus oli igatsenud. See laul tuletab seda õnnetut aega kuuekümmetel aastatel meele, mill mitmed perekonnad kohad käest ära andsiwad, ilma et neil kindlamaid teateid oma tulewastest asumiisokhtadest käes oli. Ja kui „katujad“ kaugelt „jandid sõnused“ tõiwad, tahtsiwad mõned omad majad tagasi saada. „Majad aga ära antud juba teistele!“ Paljud rändasiwad wälja: Saamarasje, Kaukaasiasje ja Krimmi, kus neid enamasti õnnetus ootas, ehk tagasi tülles waeuses ja wiletuses omad elupäewad lõpetasiwad. Ka luuletaja jündimisepaigast, Kanepi kihelkonnast, rändasiwad mitmed perekonnad wälja, iseäranis Pihkwa kubermangu „Holmi maale,“ mõned küll häda ja elukohtade kitsikuse pärast, mõned aga kergemeelselt. Ka nende ridade kirjutaja isa on jeda wäljarändamise järeldust tunda saanud. Ta andis oma ilusas korras olewa koha käest, käis kui kolmas walla poolt walitud „maakuulaja“ Saamaras ja pidi wiimaks Kanepist Wastjelliina elama ajuma. Nõnda on siis nende ridade kirjutaja „setuseks saanud“ ja kui „mul kah walgõt järki jäläh olõ-di, a' jiski süä jeeh um walgõ.“ — Laski Tõnise laulul on jäädaw tähtsus, sest ta kirjeldab ajalooliktu sündmuist meie rahwa elust. Meil on uuesti põhjust temast kõneleda, sest jällegi on Eesti rahwa, iseäranis wõrulaste seas suur wäljarändamise tuhin liikumas, mis seekord Pukast, Sangaste kihelkonnast, wälja läks ja suure liirusega laiale lagunes. Enamasti oli liikuw rahwas: moonakad, pobulid, aga ka palju kohaomanikka, kes kodumaad maha jätsiwad, nõnda et jellepärast mõnes paigas, iseäranis mõisate pääl, suur tööliste puudus kätte tikkus tulema. Ajalehtede ja targemate inimeste hoiatamistest hoolimata müüsiwad nad ülepääkaela oma kraami, et — seekord — „Tomskisje tõugata“ kus õnne ja rikkust leida. Sellest wäljarändamise hakatuselt on nüüd juba aastat kolm mööda, ja meie näeme, et temal jamaajugune tagajärg on olnud, nagu endiselgi. Muidugi käis ja käib mõne wäljarändaja käsi ka hästi.

Laski Tõnise laul on Alatskivil a. 1861 jündinud. Sell aastal jündis Alatskivil ka Weizenbergi teine juurem töö, nimelt „Wana hopmanni nutulaul.“ „Wana hopmanni nutulaul“ jäi esiti kitsasje wärawasje kinni. Kuida ta wiimaks a. 1864 eraraamatuna Tartus Laakmanni juures wõis ilmuda, näitab järgmine kiri:

„Dr. Schulz'ile Peeterburis. Kõige päält, kõrgesti auustatud herra, andke minule luba Teile südamelikku tänu ütelda Teile osavõtmise eest, mis minu tühise „wana hopmanni nutulaulu“ kohta olete ilmutanud, mis läbi ta trükkis on ilmuda võinud.“ Kuulus Dr. Schulz, kes kirjastajana Dr. Bertrami nime all tuttav, oli nimelt Peeterburis „kõgema“ käsikirjaga kokku jaanud ja temale trükkimise luba muretjenud. „Wana hopmanni nutulaulu“ eesotjas sejab nr. 300,000, mis luuletaja enese seletuse järele seda tähendab, et wana hopmann igalt kolmelt sõnalt kuradit on wandunud, ning sedawiisi seda sõna wiist 300,000 kord oma elus on finnitunud. Paul jutustab naljakal ja pilkawal toonil hopmanni kaebamisi Züri päewal, kui ta ameti maha pannud, ja kirjeldab tema toorest ja walju ümberkäimist rahwaga; niisama ka, kuidas hopmannile „meepotid anneti ja kalafotid kanneti“ ja „kes aga iial kosti tõi, sell' asi ikka korda sai. W' kõige mõnujam ol' see, kui paber panti peosse: sest raha põrgu lahti teeb, kõik rattab ilma käima seab.“ „Kui mõijas kohut mõisteteti, siis nagu siga tapeti. . .“ „Eest õigus sell' sai mõistetud, kes wankri oli määrinud; see waene maffis nahaga, mis ta ei jõudnud rahaga.“ Seejama lugu oli nekrudiwõtmise juures. Kes wanale hopmannile midagi tasku pistis, see läks „kodu rahuga, a' waesed pidid marsjima.“ Hopmanni elu oli mõisa pääl hää, sellepärast kaebab tema ka, kui teda ametist lahti lasti: „See äraminek on üks lõök, ei läe mull korda jook ei jõök!“ Lõpuks lausub luuletaja: „Kus on nüüd meie kallis saks, see wana Züri, wana paks?? Kus on nüüd tema walitsus, ta wandumine, manitsus? Kõik kadunud, oh kadunud! kõik asjad uueks muudetud!“ „Wana hopmanni nutulaul“ oli omal ajal, iseäranis Wõru pool, väga tuttav. Praegugi ostawad weel mitmed wanemad inimesed, kell käredate ja waljude hopmannide ja kujurade kepihoobid weel meelest pole läinud, seda laulu pääst. Meie nooremad ei osta sellest laulust enam nõnda lugu pidada nagu need, kes ise seda aega on ühes elanud; ta on, nagu oleks ta nende südame päält ära räägitud. Weel hilja aja eest seletati minule, kuidas üks wana auus Gesti isa seda laulu kalliks on pidanud, ta ise ei teadwat, miks pärast, ja temale iseäralise platsi oma riiuli pääl annud. See laul on jällegi Gesti rahwa elust wõetud ning tuletab meile teoorjuse aega meele. Dr. Schulz kiidab seda laulu ja annab Weizenbergile nõuu weel jarnaseid pilgelaulusid luua ning käseb teda esiteks oma rahwa puudusi piitjutada ja siis kõrgemate seijuste hülpusele hoopu anda, ja kui Tartus laulude trükkimist peaks teeldama, tahta tema,

Dr. Schulz, nende tööde avaldamise eest hoolt kanda, „kui nad nimelt sellesamas naljakas toonis, sellesamas puhtuses ja ilusates jalmides kirjutatud on.“ Dr. Kreuzwald aga hoiatab 1862 Weitzenberki „Wana hopmanni nutulaulu“ pärast ja arwab kardetawaks, kui „seisufi, mida igas kohas weel leitakse,“ niiviisi laidetakse.

Teistest Weitzenbergi luuletustest rääkides, tahan siin kohe ühte wähemat pilgelaulu nimetada, mis Wõru murrakus kirjutatud ja õp. Holsti pihhta käib. Selle, ilma päälkirjata ja poolele jäänud laulu esimene salm käib nõnda:

„Kui ma nafka leelotamma,
Wõro keeli keerutanamma,
Sis jääs külä kullema,
Kerkumõija mõtlema.“

Põhjust selle laulu loomiseks annud Kooraste walla mehe protseßs oma mõisaherraga, keda wiimane talust ära ajanud ja kes Peeterburis kohtu teel abi otsides sääl ühe reiji pääl õpetaja Holsti arvamise järele oma ülekohtu pärast ära surnud. Selle laulu sündimisekoht on weel Alatskivi; järgmised laulud on juba Narwas ja Donurme kontoris luuletatud. Alastast 1863 on laulud: „Nefrudi laul,“ „Waejed lapsed,“ mis poolele on jäänud, ja „Wihaga,“ Wõru murdes. Esimesest laulust peab luuletaja ise palju lugu, kuna tema arwamine muidu oma töödest alandlik on; ta kirjutab sellest nõnda: „Ma kiitsin selle laulu ilu. Seda ei tunne aga mitte enam meie poolkassastatud rahwas, waid ainult tundja. Siin on lihtsad, aga waimustatud rahwatoonid.“ Wiimast laulu tahan siia üles panna, sest et ta, nagu kõik teisedki Wõru keeles kirjutatud laulud, kuskil mitte ilmunud pole.

W i h a g a.

Näidjif Mari noorefene
Pühib tarre wihaga;
Perre poiga Peetrefene
Nakkas naljatellega.

Näidjif Mari noorefene
Kangeft ähwardellema:
„Jäta maha hullamine,
Muido ma löö wihaga!“

Palles wasta Peetrefene:
 „Milles nii lööt wi h a g a ?
 Marifene, Marjafene,
 Parem löö minno armuga!“

Särgmijest aastast (1864) on laul: „Suhan ja Ann,“ mis luuletaja oma elus põhjened. Tuttaw on Weißenbergi laul „Noortemeestele õpetuseks“ — „Oh küla noormees kuule ja pane tähele...“, mis Donurme metjas a. 1865 jõudis. Sellestjamaast aastast on veel ka „Lahkumine,“ mis Marie Einbergi mälestusele on pühendatud. Ta on üks parematest Weißenbergi tundelauludest ja avaldab luuletaja sügawat tundmusewõimu. Pääle nende walmis saanud ja poolele jäänud laulude on luuletaja veel mitme teise laulu juures tööl olnud. 31. märtsil 1864 kirjutab ta oma sõbrale: „Seeford on ühel ajal kolm laulu ilmumas: 1. Kooli Taawet (wägew kõne, ühe Cesti külakoolmeistri poolt oma mõisaherra matusel peetud); 2. Soldati kiri Poolamaalt (haawade kätte jurija sõjamehe wiimane kiri); 3. Tiiskust põdeja nooremehe kaebus.“ Neist lauludest olen „Cesti Postimehe“ kaudu ainult esimese „Kooli Taawet,“ oma kätte saanud. Laul on selge Cesti liha ja veri. Et ta wähe tuttaw, panen ma tema jüa ülesse:

Kooli Taawet.

Pikkamisi, haledaste
 Kir'ku fella lüüakse.
 Mõija herra ära surnud,
 Müüd ta maha maetakse.
 Puusärt on ju hauda lastud;
 Haua ääres seisawad
 Surnud herra sugulased
 Ja kaks kiritijandat.
 Gemal seiswad mõisateenrid,
 Ja hull talupoeg ka;
 Nende seas Kooli Taawet
 Oma koolilastega.
 Õndja herra sõna olnud
 Tema surmawoodi pääl:
 Armas Taawet, sina pe a
 Sütus minu matusel.

Ja see sündis ka siis nõnda.
 Esialt lauldi matujel;
 Pääle jelle õpetajad
 Pidasid kaks kõnet jääl.

Viimaks astus Taawet ette
 Talupoja kuue sees;
 Tõstis oma häält ja ütles
 Mii kui wägew sõnamees:

„Suur siin hingab hauas; juured
 Seiswad haua äärel ka.
 Mis küll mina waene rumal
 Siin weel mõistan kõnelda!

Aga kõigist juurem elab
 Pää kohal kõrgel jääl.
 Selle pääle mina loodan,
 Küll siis räägib nõder keel!“

Ja ta rääkis kadund herrast,
 Kuida oma perele
 Tema armas isa olnud
 Ja ka isa wallale;

Kuida tema kohut mõistes
 Dõgust teinud kõigile;
 Waeste põlwe fergitanud,
 Koolid seadnud korrale.

Rääkis ta ka taewa rõõmuft,
 Igawesest õndsuseft,
 Mis kõik wagad hinged saawad
 Palgaks targa elu eest.

Kui siis Taawet jeda rääkis —
 Kuuljail silmad silkusid;
 Erneterad põski mööda
 Kõigil maha weeresid.

Ja see wõeras firikijand
 Taawetile ligi käis;
 Ütles: Armas mees, ja oled
 Tõdest püha waimu täis.

See laul jutustab tõesti sündinud lugu. „Kooli Taarvet“ on wana Wäägwere koolmeister Taarvet Wirthhaus, meie tuttawa mängukoori juhataja D. D. Wirthhausi isa, kes oma mõijaherra, Luunja paron Kolkeni, hana ääres „wägewa“ kõne pidanud ja jelleläbi Weizenbergi laulu loomiseks äratanud. Laulud „Soldati kiri Poolamaalt“ ja „Tiiskufeline noormees“ ei ole ma mitte walmilt näinud. Weizenberg oli weel mitme teise luuletuse kallal tööl; näituseks plaanis ta Eesti keelset „Don Juani,“ mida ta Eesti keeli „Tongsu Jaaniks“ nimetas, niisama tahtis ta Dr. Schulzi nõuu kuulda wõttes Wennaste foguduse warjufülgede üle pilgelaulu luuletada ja kirjast selle töö tarwis materjaali. Ühes kirjast tänab ta oma sõpra materjaali saatmise eest. See töö olla ka walmis saanud, aga mitte kuskil ilmunud. Luuletaja asjad on pärast tema surma korraldamata jäänud. Tema wend pidi äkitselt, see oli Wene-Türgi sõja aegu, Wene laewadega Ameerikasse New-Yorki linna sõitma ja kui ta jäält 1½ a. pärast tagasi tuli, olnud kast, kus luuletaja kirjawara sees, ja sellega siis nõnda mitmed tema tööd kaduma läinud. Võib olla, et „Tiiskufeline noormees“ seesama laul on, mis walmis saamata on jäänud ja mis luuletaja wend mõnest tema järelejäänud paberitest „Skulaulu“ taha üles on tähendanud. Laul käib luuletaja enese kohta; panen tema siia ülesse:

Nooremehhe kaebtus.

Jõe kaldal istub noormees,
 Waatab wete woolamist.
 Jõe kaldal nutab noormees,
 Tõstab nõnda kaebamist:

Kewade on jälle wäljas,
 Kõik maailm nüüd rõõmustab,
 Aga minul waejel üksi
 Süda nutab, kurwastab.

Nii kui siin need wete laened
 Sõudwad, jõudwad meresse,
 Nii ka minu elupäewad
 Lõpwad otja surmale. (Jääb poolele).

Weizenbergi järelejäänud lauludest on kõige wanemad need 3 wäikest laulukest, mis kirjades Tormast leida on: „Laul tulewale suwale,“ kus luuletaja kewade ja suwe tulekut teretab; „Laulukene,“ milles ta

oma isa ametit mäletab, ja „Samuel.“ Viimase laulu kohta kirjutab Wetzenberg järgmiselt: „Ma ole egan kirjan lubanu laulu teta ja pea jeda lubamišt;“ (teistes kirjades ei ole luuletaja oma lubamišt mitte pidanud) „ent andisandmišt, Eja, kui see laul meele perast ei ole. See om enne üts wäikene. Kui ma perast poole omni õnnetuši laula, jis looda tärwembäšt teta. Tema nimi om:

S a m u e l.

Illos pois, kui waga engel
 Laste jean oll' Samuel.
 Et ta noorel, puhtal hengel
 Batu paun es ole weel;
 Eest ta silma selgest wahtse
 Nii kui taiwas hommikul;
 Kes taad naarwat nägi, tahtse
 Ülda: armas naar om jul!
 Õndsast häidsas tema palge,
 Nagu werrew roosegi.
 Silgaw hius, kui lumi walge
 Sätte pää päält kufrumi.
 Lastega ta wallatusen
 Olli ikke alandlit;
 Opmissen ja usindusen
 Wanembide rõõmus — wirf.
 Wiimselt wiije aasta jälkü
 Terwit ta ja imetjes
 Omma kaugelt tulnu welle,
 Kes jai seekörd häbitjes. — —
 Ent — oh kurbus — jeda rooši
 Murti ette kaemata —
 Tema ainušt welest esi
 Hoobis ilma tahtmata.
 Oh, see haigus wele hengel
 Löpmata om — Samuel!
 Rae siija, õnnis engel,
 Süä täl kaibap — ooh — ifs weel!”

See laul tuletab kurblikku juhtumist luuletaja elust meele, mida ta iialgi ei ole unustanud ja mispärast tema hing kaua on kannatanud,

nimelt, et ta 14 aastase poisikena oma 5 aastase wenna kogemata püüsiiga maha laskis. „Skulaulus“ kirjeldab ta lähemalt kurblikku juhtumist. Siin on wenna surmapäew, 2. juuli 1852, weripunaste tähtedega kirjutatud. Sell päewal on ta oma eluaeg paastunud ja teda patukahetsamise ning meelesparandamise päewaks pidanud.

Imeilusjad on Weitzenbergi laulud, kus ta oma seisukohta sugulaste wastu kirjeldab. Üks nendest lauludest — „Mis on süda armuta“ — on ju kõigile tuttav, sest ta seisab Jakobsoni „Lugemise raamatus,“ kus ta päätiiki „Sigimeste armastus“ eesotjas paraja paiga on leidnud. Teine laul on luuletaja wenna poolt „Skulaulu“ taha üles tähendatud ja käib nõnda:

Poja ohkamine.

Kui ma naffa öö ajal
Kodo pääle mõtlema,
Sis om mino uni lannü,
Sis mul ziltwa pijara.

Mino armas esä, ema,
Mino waeje wanemba!
Dlede mo koolitatu
Waiwaga ja kuluga.

Mina ole wälla pääsnu
Talo hädast, waejusest;
Hale lugu, et ei wöi ma
Teid ka ära päästa sest.

Tühi abi om too raha,
Mis ma teile tallida:
Teie peäsi jo ammu
Behmet põlwe eläma.

Jummal, Jummal, kas nii paljo
Jõudu peas jaama ma,
Et ma wanembiide waiwa
Täwwest wöiji tajuda!

Siin on lihtsad, otsimata sõnad; nad tulewad luuletaja südamest. Siin ei ole mitte sõnakõlksusid ja sõnade lappimist ehk riimide otsimist, waid siin on lihtsal ja lihtisel, aga mõjuwal wiisil kujutatud, ja see liigu-

tab meid. Selles laulus on niipalju mõtteid, nagu jõnu. Selles laulus tuleb luuletaja kustumata põlew armastus wanemate vastu imeilus nähtawale. Ja kõik kirjad wanematele hõõgawad täis armastust. Juba see on armastuse märk, et ta wanematele sagedasti kirjutas, neid meeles pidas ja nende eest hoolitjes. Ta saatis neile raha ja muretjes nende eluforteri eest. Hoopis naljatad on mõned kohad lugeda, kuidas ta ikka ja ikka jälle wanemaid Jaagupilt ära kas Wastjeliina oma sõdse poole, Wõrulle ehk Tartusse elama käseb minna, et nad ennaft raske talutööga mitte enam ei waewaks, waid „pehmet põlwe elama“ hakkatjivad. „Meil katekese“ (wennaga) „sai ka nõo peetüs,“ nõnda kirjutas Weitzenberg 20. mail 1874, „et Sa esä weel timahawwa juwi wõit Jakapil ellä ja augustikuu alostusen är peät Wõrole elämä minemä. Ärä inäp tekü haina ega juwõwiljä ega linno. Mugku otji hindälle aigjast hää forteer, kate kambreline, walmis; juulikuu lõpõtusen tule ma ka Jakapille, ja sis mars minemä, inne kui lagonu korskna kaala jatas. Et Sa Wõrol nälgä koolet, tood ei ole Sul waja pelädä, niikawwa kui ma elä. Ja ma looda ifs kawwemb ellä kui Sa, sest mo terwüs om pörõhõlla õigõ hää, mo kuiw kõhä om kaonu ja rõnd and rögkä wällä, too om wäega hää märk. Muudkui astu armuleewä pääle, wanamees, jää ei awida midägi! Tood Sa olet täwwest är teenü.“ . . . „Sa ajat ifs omma wamma jomni, et Wõrole ei taha minnä. Tare om Sull nii paha, et wihm sisje jatas ja korskna maha taht jata, emä terwüs on nii waene, et alati tohtre api waja oleji, ja ifs ei taha Sa omalt Jakapilt lahtuda. Sa ütlet: maal om paremb kui liinan, kui inne paremb forteer oleji. Mo otji sis hindälle paremb forteer maal ja wõta teenijä inemine! Kõl mina omalt poolt jaada, mis waja om.“ . . . „Sa tahat oman kangekaalusen ifs Jakapille jäijä? Wanal-mehel rasje hulkma minnä! Mo siis paranda ommet tare kõrraperäst, et jääl wähägi ellä wõi. Pää asi toogi, et Sa timahawwa haina ega linna ei ole tennü. Teedäti, et no rahaapi waja tule; muudkui firoda mulle, kui paljo, sis ma jaada Wõrolõ.“ . . . „Niipaljo ütlet weel lõpõtuses, et kui Jakapil külm ja halb, sis kasige liina elämä.“ . . . „Lämmän tarõn istõn joowi ma ka Teile jääl Jakapil lämmind tarrõ.“ . . . „Umma terwõst olet Sa, esä, timahawwa suwel jäll raisanu, ei mu fielmine awida midägi. Kui Sa hinnäst ei paranda, sis sulle sünnusi jääre trahw, et ma finost inäp midägi ei hooli, elä niu tahat.“ — „Ma ohwerda oma elo õnnõ wanõmbiide ülespidämises ja wele õnnõs,“ kirjutas Weitzenberg 1869 a. oma sõbrale ja a. 1864 teisele sõbrale: „Misjuguine

õndsus oleks see mulle, kui ma oma wanemad nende nüüdsest hädaorust wälja tuua ja nendele mureta elu õhtu walmistada wõiksin! Siis oleks ma oma saatusega ära lepitatud." Sarnase pojaga, kes kõigipidi oma wanemate eest hoolt kandis, wõiswad wanemad täiesti rahul olla. Minult üks asi oli, millega wanemad mitte rahul ei olnud, ehk mis nad oma pojale soowiswad, nimelt et ta naist wõtaks. Selle nõuandmise pääle wastas poeg rahwalauluga:

„Wõõras ütel': wõta naine!
 Oma ütel': ole ilma!
 Kui saa kuri, kohes panda?
 Kui saa halba, kohes aija?
 Ei wõi müüwä ei waeha,
 Ei wõi turwa turu pääle,
 Ei wõi aija alewihē.
 Ole—e lehmäs liina wiijä,
 Ole—e häräs ära tappa,
 Ole—e tjiäs sulgu panda,
 Ole—e tširgus maha laske.“

Päris põhjust, mispärast ta mitte naist ei wõtnud ja mispärast ta „poolikuks“ inimeseks pidi jääma, wõime ühest kirjast isale näha, mis 1. apr. 1872 on kirjutatud. „Seol pääwäl olet Sa 60 ajaftaiga wanas saanu. Hää piff igä, täus murõt ja waiwa! Pühä kirä perrä om meie elo 70 ajaftaiga, jis olõsi Sul weel 10 ajaftaiga ellä. Andku Jummal terwüst! Kui Sul ütškörd ka ilmaft lahtumine tule, jis wõit Sa rahulikult oma elo pääle tagasi kaija: Sa olõt kõik loomuliku säädufe täütüü, olõt hää inemine ja hää esä olnu. Mina omaft eloft ei wõi tood mitte üldä, kui ma poisimehe põlwen koole. Ja küll om lugu nii, et ma naist ei wõta. Sina, esä, ei peä joht mõtlemma, et ma õnnetufe peräst rõõmus ei ole. Ei, ma arwa, tood haawa om aig ammu parandanu. Junne et ma terwüse poolest hoobis kinnä ei ole, et ma ütškörd Alatskiwil külmehi, too om pääasi, mis meelt tuimas tege. Siski noide wäikeste wigto peräst wõis ifs ellä, kui ka eloga hoobis rahule ehk täwweste õnnelik ei ole...“ Kehw terwis keelas teda naist wõtmaft; ta tahtis ükfi oma õnnetust kanda ja ei tahtnud teist mite õnnetust teha. Alatskiwil oli ta enesele tiiskufe saanud ja see rõhus ta elujõudu, nõnda et ta ju wara eluwäsimuse üle kaebab. Oma wanematele ei taha ta oma kurwä meelt mitte awaldada; ta püüab

neid ifka weel röömustada ja trööstida. Oma sõpradele awab ta kõik, mis ta südant koormab ja kaebab nendele oma õnnetut ning „hukkalaenuud“ elu. „Skulaul“, Weizenbergi päewaraamat, on see koht, kus ta oma kurbe mõtteid awaldab ja oma õnnetut elu jüdantliigutawalt kirjeldab. Kuuleme tema kaebamist lähemalt.

„Skulaul, kirotet tema sõbrale:“ (sõprode nimed on Weizenberg ije pärast ära kustutanud) „Matzkiwil 1860.“ Hakatuses seisab „Een-kõne“, milles ta oma sõpru järgmisi lehti weel pärast oma surma lugeda palub. Selle järele seisab falmikene:

„Kui sulle, sõbur, kuulutedas
 Utskõrd, et ma jo siist maa päält
 Ära lännü periskodo,
 Mõtlet sis weel mino pääle,
 Ütle: „Ma ka tuuse teda;“
 Pühi mõni piisar filmiist
 Ja tee sullega üts rist (†)
 Selle wärjiteje ala.“

Selle pääle (30. aug. 1860) algab ta oma eluloo kirjeldust.

„10. juulil 1838 oll too päiw, ku Weizenbergi Kustale Jakapil jõna toodi: Kõh, sulle om sis edimäne lats, om pojafene kodo tood. Toole pojale panti nimi Juhan, too Juhan ole ma esi. Kõ, Juhan, mitu ajastaiga om sis toost edimätjest sündümise pääwäst jo mööda lännü, ku wana ja olet? Ma rehkendä perrä, 22 ajastaiga, 1 kuu ja mõni päiw. „Dijah, nii noor ja mõtlet jo koolmise pääle? Tõse too eä seen weel nagtase ilma ello õigest maitzma.“ Jah, tõse omma tõse, mina ole mina. Ma ole haige, ole jant. Ja oles mul ütsainus haigus olefi; mo kehä ei ole muud ku üts laadsaret: rönman tiiskus, filmä haige, pään ja jälgroodsum mõnikõrd walu, jalan luuwalu.

Õtja lähäb mino elo,
 Ärä lõpwa mino pääwä.
 Surma wari jo ma ole;
 Mõne ao peräst enäp
 Muud siin maa pääl must ei ole,
 Muud kui mino paljas nimi.“

25. okt. „Jaana, ja imetellit timahawwa Näräpä Madama sajan, kuis ma ifs latje põlwe kitä. Sa ütlit: „Mehe põlw om jo paremb ku latje põlw.“ Õigus. Sul om kül paremb, enne mitte mul. Sa

olet terve ja rikas; ma ole wigane ja waene, üliwaene, ütlemäda waene! Seft inemise kõige juuremb rikkus, kõige kallimp wara, terwüs, om minost ära. Selleperäst, armas Jaan, mina fitä oma latse põlwe, kon ma olli terve, hooledu ja rõõmus. Oh, tule tagasi, õnnis aig! Oh Summal, kes ja wanast paljo imet temmü, tee weel üts ime: muuda minno waimu ja kehä poolest latšes tagasi; lasje minno ilma ello waistseft alustõda!“. . . .

30. noow. „Et ma küel enne Matskiwile tulekut enäp kogoni terve es ole, fiski must oles ifs weel asi jaanu. Ma oles ifs weel kas wai 40. ajastajaniigi siin maa pääl lonknu, ku ma Matskiwile es oles jaanu. Oles ma wai Kuddi-Jürile sulases jäänu, ma oles wast hoobis terwes jaanu. Enne, kudi brat, kost weli tood tohtset tehä. Kõif Gräftweere wald oles naarnu: „Hospodi koolitj oma poja sulases!“ Matskiwil firotaija-kotus jaija; Sumalale teno, et Gräftweereft päse! Inembä koolda, ku inäp Jakobi tarre elämä! — Koh, jis sai ma Matskiwile. Siin hirmus palju tööd: hummogust õdagunni ja mõnikõrd õõsegi istu kühmän lawwa man ja murra ja kuluda ommi mõttiid tühjä firotamijega. Kui mõnikõrd kõif päiw sai otjast otjani rehkendebus, jis õdagu ollit nii wäjunü, et inäp es tiijä, mitus 2 kõrd 3. Sääre rasše pää-töw rik juurin liinon mitma kontoristigi terwüse är, minno nõrka inemiist teä jo pidigi otja lõpetamma. . . .“ Nüüd järgneb külmetamise lugu, aug. kuul 1859 sündinud. Jaan. 1860 läheb ta Tartusse kreis-tohtri Schulzi juure abi otjima, kes temal maffaõli käsķis juua. „Jah, leebertraani, leebertraan! Tood ole ma täambäni joonu: kõllane, selge traan, niu õlli, inne hais hirmjast, niu kala rasjuw. Ei joht minki eest es wõtasi terwelt suuhe; inne olet haige, piät jooma. Oles teä weel otaw oleji; 40 kop. mafs nagul, too om arwada pooletoobi wõrra — kõif ajastajaja palk lät aptifi. Ja kas api sai? Kost wõtta!? Kas tiiskufele ka abi saa? Wot jis om kats elowõtjat külen, rõnnatiiskus ja lõwritiiskus; ku üts weel wast halestasi mo waeše pääle, tõne ifs är wõt. Siski ma ifs loodasi weel terwes jaija, ku ma rikkamp oleji ja ametist wallale wõiji lüwwä ja ilma hooleda üts ajastajig ellä ja wälän kääwwü, liiku ja hinnäst arsti, tõpra laudan maada (sita hais ollew tiiskufele hää). Enne no peät siin firotamijega hinnäst waiwamma ja otja lõpetamma. Ehk kuis jäl wõidki hinnäst ametist wallale lüwwä; jis ei saa kostki inäp raha, mis prõlla teenit, ja peät ilma rohoda, midä jis inäp osta ei jõwwa, ka koolma. Sīs jurm om nii ja nii, om siin ja jääł, tee mis taht. — Ja, sõbra, jedä juurt murre mägke

ma kanna kõik ütjindä, ei tohi kellegi kairwada. Ja mis kaibaminegi awitafi? Too teesi mugku wanembiile weel kurba meelt: „Wot, poig, kes juure wairwaga sai koolitedus, om tiiskusen!“ Paremb ma kannada nii kawwa ku wähegi wdi ja ei üttele kellegi; jaagu jis mis saa. Enne wana sõna ütles: „Kel hallus om ja ei tohi awalböda, tool om kül hallus.“ Too om wäega õige. Hallus, hallus om kül, nii hallus, et ma juure kurbusjega wast wiimäte rumalähe meelde jää (ja hindälle otja tee. Summal hoitku kül too eest!).

Mo kehä seen om jurma juur,
 Ei ole too käest päsemiišt!
 Sešt mul om rõnna tiiskus juur —
 Mul tuleb äräminet jiišt.

11. weebr. 1861. „Päält nähä ole ma üks weel rõõmus; nali om alati juun ja aja ma ka töişi naarma — üks nätä, et wana naljakatse eja poig. Enne wahä pääl kaldus kurbusje rasje mägi kõgeni mo jöäme pääle — jis jöä it mo seen ja halle minno meel. — Nii töi ma pörödholla aidamehe käest Tartukeeli lauluraamadu (ma püüwä jo üks ka weel laule tetä; naffi raamatusjt mõnd jündjät laulu mõötu otšma). Kaije ma jis algmijest otšani kõik laulu läbi. Laulu omma kül hirmus halwast tettü: ei ole jään kõlku ei mõötu. Enne jiski olli neä armša mo meelešt. Sedäsõmma lauluraamatut ma loi jo latsepõlwen lugemiišt oppen algmijest otšani ka läbi; noide sõmmi laule wiiji kuuli mo kõrwa latse põlwen kah. Mitukõrd suwel oll Kanepin piibli pühä. Rõõmus suwepäiw paišt taiwast; nurm ja mõts haljend. Eis kerku torništ kuuldu timme kellä helü ja pik, firriw rahwa woor wimmü suurt teed pite kerku poolt pihaaijale. Gen otšan aste opetajaja; temä takan wöölmodre riistiga, jis koolmeistriide koor ja kõiki juust läts laulu hõllin taiwa poole: „Kui illos Jeesju mõrsja om.“ — Ka koton kuuli ma alati töö man omma emmä laulwat ja jagehešt keerutj ka mo armas eja oma wannamoodu wärišewä helüga. Kõif laulu, mis mo filmi ette johtu, tuledi nulle jäll mo latse põlwe eläwält meelde ja ma küüsje eji hinnäšt: Mis ollit ja jis, mis olet ja nüüd; kas jušt saa ommi wanembiide wairwa tašojat? Ku ma too laulu mano sai „Jeesus, ke mo loodus om,“ jis filmä tulli palawiid pižariid täüs, mo jatte raamadu lehti pääle ja teije näid ligeheš. Mo rõnd nõsfi ja alafi; mo jöä tahtje lahkneda juure kurwastusjega. Oh walu, walu! ütlemäda hingewalu! Oh Summal, kuiš ole ma oma elo nii mõros temmü!

Dh ma waene inemine,
 Dh mis mõro mino elo!
 Egä tund om mulle pännül,
 Surma tund om mulle mesi

Edefi, edefi, surma poole edefi.“

13 apr. 1861. „Nüüd om mul Matskiwilt minek. Baron Kol-
 feni süüd ja oma süüd, et ma süija ei wõi jäija. Enne mul om its
 weel loodus terwes jaija. Ma lahtu Matskiwilt, kon ma kolm ajastaiga
 elli, päält nätä rõõmulik, inne jöä ohkas süjen: ei tiija mis edespidi jaa?

Üteft paigaft tõiste minnen
 Om jo rashe lahtumine;
 Maa päält hoobis ära minnen,
 Päälegi weel nooren põlwen,
 Kon weel ello maitsuma nakkat —
 Üli rashe lahtumine!!”

18. mail 1861. „Narwa liinan, Narwa liinan! Siin alostas
 üts wahijene päätüf wai lehekülj mino elon, wõib olla, et weel mureli-
 kumb kui kõik tõije leheküle. — Dh ülipaljo oles mul teile, jõbra,
 firotõda, kui mul inne niipalju aigu ka saafi. Inne nätä om, et suuremb
 hull mino mõtiti jääs ülespannada.

1. juunil 1861. „Too oll mul hull meel, et ma Matskiwilt är
 tullu Matskiwil olli ma oma amedi poolest peaaigu edimäne
 mees mõija pääl (paron efi jääs es elä). Kõik ja esierälde talopuja
 awwusti ja armasti minno, jelleperäst et ma näidega ilma uhkufeda,
 õigufe ja armastufega ümbre mõistje käwwü. Selleperäst ma olli jääs
 ka õnnelik ja rõõmus. Inne süin ole kõigile alandlik; süin ole weel
 niu koolipoijs ja opi mitu ajastaiga, inne kui weel auwas mehes saat.
 Matskiwil oles no wahitse hopmanni aigu paljo wäähamb firotamiist
 olmu ku wanast, jefst ega no ei tohi Wineläse nii alati mõisafe joosta
 kui wanast. Sis ma oles inämbäst nurmi pite kõmmu ja awitannu
 mõisat walitseda. Wälän liikumine om tiiskufelijele alati terve. Inne
 süin peät 9 tumi pääwäl kontorin istma ja mis pääwäst üle jääs,
 toogi peät weel opma ja lugema“

5. juunil 1861. „Dh ma waene! Wast wiimäne juwi omgi maa
 pääl ellä!“

13. juunil 1861. „Dh oles ma ommet weel terwes saafi! Sis
 ma wõiji jedä ifulaulu lugke ja Sumalat tennäda, et pääsi“

16. juunil 1861. „Kuis too ifs omgi: ma peä ilma kõige temä iloga maha jätmä, peä tundma, et mino elo küünäl fistus — peä foolma, peä foolma! ? . . .“

18. juunil 1861. „Oh maailm om wäega illos! Ei ma es tahaji weel teäst lahtuda. Tahaji weel wai fängün pikälde ollengi weikese aigu päält kaija, kuis tõje eläje. Kui ma inäp jukugi ei jõwva,

Sis oles wanembiide mano —
 Waja kodo foolma minnä,
 Waja jis weel sinnä minnä,
 Kon ma tulli ilmale.

Inne wanembaide heitümiist ja oigamiist ma pelgä hullumbast ku jurma. Oles ma mullu kewäjä kodo lännü, jis oles weel abi saanu, inne no om jo ilda. Miisamate om mul ka hirm siija pödema jäija tõistele hüwile inemiisile kulus ja waiwas.

Oh ma waene, hull ja rummal
 Mis mul tetä, mul, mo Jummal?! . . .“

2. juulil 1861. „Mis päiw täambä om? — Ma astu oman meelen eloteed pite 9 ajaštaiga tagasi, poisõkse põlweni. Sääl ma näe om weriste tähtiga firotet 2. Juulil 1852. Tool pääwäl, ma näe, omma üten külän ütest majast esä ja emä fotoft ärä lännü ja kats poiga, tõne 14-ne, tõne 5-je ajastaijaline, ütfindä kodu jäänü. Wanemb weli om weel kas eelä wai üleelä liinast foolist kodo tulnu ja nooremba welega, kedtä inäp terve ajaštaig ei ole nännü ja kes jelleperäst edimält niu häbelik oll, jo häägi tutwas saanu. Omma wele jo nii tutwa, et mõlemba fängün pikutellese ja hullase. Wanemb weli om üte rooja (piitja) tennü ja nooremballe annu; too om too fingitüje üle üli rõõmus, niu lats kunagi. Ütefõrraga tule wanemballe welele niu hull fergemeel pääle: teä wõt nooremba käest rooja ja murdas warre katski. Too ifna: „Mis julle taast no sai? Esi teed ja esi murrat katski kah! Kuis esä ei tee nii?“ Wanemb weli meelütäs noorembat ja lupa jäll wahtjet tetä; nooremb wastutas: „Ma ei taha jo käest inäp midägi.“ Wiimate leppe wele jäll ifs är (latzil ei saa jo kawwa wiha peetüs). Sis lätsi wele katekeste tarest wällä. Wöörüest wällä minnen näge wanamb weli wöörüsen jaina külän nagla otjan ripus esä püßs. Teä haard püßsü kätte, tõmbas fikka winna ja astus wällä läwele, kon weli oot; inne ei saa mitte arwu, et püßsül pistong pääl (teä oll kewäjäst saani jo sääl jaisnu ja är rostitanmu).

Oh inemine! oles ja tool filmäpiltgul püsfülaengu tuulde wai uibuaida lasfnu, fis jo weli eläsi pöröhölla weel, ku tälle loomulik furn es oles tulnu. Inne ja arwõit püsfü tühä ollew, käänit otfa wele poole ja ütli: „Ma lasje?“ Ei tiija kui paljo weli ka jo püsfüft teeje, ta keeld wasta: „Ärä lasku! ärä lasku!“ Häpäperäft fai teä noo sõna hõigada, nii wälgätü tuli, nägkü sau ja kuuldu pauk — mo weli satte maha ja tänitj weel ütsainus förd: „Aaaii!“ (tähed wiimase sõna juures lähewad üksteije järele ifka wähemats) „Ma jäi tüküs aas ilma mõtitiideda faisma niu tulp. Mo edimäne mõte pääle too oll: Ega too ommet õige ei ole, mis mo filmä nägewä; too om inne üts kuri unenägo, mis pea jäll mööda lät; ma ei mõista ommet mõteldagi, et mo weli koolnu peäs olema; pöröhölla weel elli. Eis lätji panni püsfü är wanna paika ja joosi wällä wele mano tagasi. Mis sündümmü, om sündümmü; ei inäp saa tagasi haarda — weli pikälbe ilma hingeda maan ja suur mulk kural pool õkwa sõame all, toft laeng unikun fisje lämmü. Ma wõii koolu kehä üskä, kanni kambrehe, tulli jäll wällä tagasi ja puisti werelombi pääle mulda, mis maha oll joostnu. Eis lätji tarre; panni usje tappa ja kõnne tarre pite edesi tagasi ja mõtli: Mis no saanes? Ewä niu üteli: mine hüppä kairwo, ehk mine tõiste filmist pate mõtja! Inne kumbagi esjaa jäll tettüs. Eis weel nafsi pißara zilkma; ma lätji kambrehe ja anni wele koolu kihäle juud. Ütefõrraga koputõdas usje takan. Ma kuirwada ruttu filmä, lää kae, kes jääll om: mo onopoig Kaarli om tulnu piki otõma (mo eßä om kängõep). Ruttu anni ma tälle pigi tükü kätte ja panni, kui teä är läts, jäll tare usje tappa. Läbi nõgihunnu tare afna oll päiw jo nätä häste madalan Loko mõtja ladwul; fis ma kuule, et wälän üte inemise jammu lähüneje tare poole, kes eßi üteli laulu raamadu wiit laul. Helüft tunje är, et too om emä. Ma tei tare usje wallale, ja sõa wärißi niu haawaleht. Kui emä nägi, et ma ütfinda olli, oll täl edimäne küüsumine: „Zuhan, konnes Samuel?“ Too oll mo kõrwoft niu Jumala helü: „Rain, Rain, kos om jo weli Abel?“ Ma ütli: „Samuel wälän.“ Inne emä läts pääletoo kambrehe minemä, ma ruttu takan ja ütli eßi wärißten: „Ei, Samuel om siin kambren —“ Emäl jo niu wälk wai tummine läts läbi sõame; teä küüßje hirmuga: „Agu ja Samueli maha lasit? Eißi poolt kuuldu mõtja püsfü pauk.“ Ma esjaa ikuhelüga inäp muud kogahõlda kui: „Ja —“ — Määre halelik õigamine ja tänitamine pääle too nõßi, ja mis mo waene eßä üteli, kui teä tõjel päawäl Wõromaalt hainalt

kodo tull, tood wõib innembi mõtelda kui firotõda. Ma esi iste aho kõrwal pingi pääl ja undji nuudske keetõni. Külält oll meeste ja naisterahwast, juuri ja wäikeiji, kokko joofku; noo sai si ümbre zõõri, ütli: „Wõi, armas Jummal! teä if hindä koolus!“ ja püüje minno waigistõda; inne mo ifmine ifs mugku lägüsi ja es löpe inne, ku wä-fümüs tulli ja ma magama uinu. Riifõmate oll too edimäne aig egäpääwä ifku külält, nii et ma ette wõti, inäp kunagi maa pääl naarda. Ja too juure hädäga ma fiski mõijje weel wõlji; ma kääni too lugu nii, et mul püjs läts kogemada wallale ja weli tulli finnä ette. Tood wõlji ma peräst parandi är oma esä ja Tartu Landrichti kohtu een. — Ka wele matusjel sai weel iketus. Dpetaija Holst üteli mulle jääl: „Kui finno edespidi pat taht wõrgutada, füs so ärawalet wele weri hõigatu finno õigelle teele tagasi!“ Illos manitus! oles ma tedä inne meelen pidänü!“

10. juulil 1861. Täambä jäll ütst tähtsä päiw — mo sündü-mise päiw; täamba lõunaigu saa ma 23 ajaštaiga wanas. Kuis ma omma sündümise päiwä füs põhenda? kas sai ja sūrwen, kas wiina juuwen? Ei, ma wõta pühä kirä kätte ja loe Hiobi raamadu 3-dat päätiükki“

11. juulil 1861. „Ma kannada ütfindä omma hädtä, omma wallu, ei tohi kellegi awalõõda. Kui wahepääl, niu täambägi, kurbus wäega suures paijus, füs lää ma niu hullus, niu meeletüs — ma heidä põrmandulle pikälde, kata käsfiga palge finni, nuudski kangeft (ei jõwwa ega tohi kõwaste ifte) ja lasse pijaruil jooksta. Sis karga jäll ruttu maast üles, mõse filmä ja kuiwada rätiga är. Pääletoo lää wällä ja ole jäll lahke ja rõõmus niu mundki inemise — kurbus niu peoga pühit. Smelik rohi om ifmine!“

12. juulil 1861. „Olgu pääle, et ma fiin Narwan liina ello harinamada ole „niu kala kuiva liina pääl,“ fiski ma wõiji, kui ma inne terve oleji, ifs mehes ja tublis mehes päälegi sai ja, sest ma ole hüwwi inemiiste jekkä johtunnu (parembat inemiift ei ole maa pääl kui Hahn*) om; täl om engli sõä); inne mis ma fiin oma haigufe, oma murdunnu sõämega taha tetä? Ole niu kärbläne tõrwa seen. — Jah, esä, mino esä! ma ole fino ärakadonu poig, ole pahandus ilma pääl — ei ole wäärt, et fino pojäs nimetedäs!“

*) Hahn, praegune majade omanif ja Narwa liina gümnaasiumi auufurator, oli ifs Weizenbergi peremeestest, tellest tema firjades fiites kõneleb.

Nende sõnadega lõpeb 30 lhf. pääl Weizenbergi „Skulaul.“ Kõdit elurõõm on lauliku südamest kadunud; ka luuletamise himu on kustunud. Pääle aasta 1865 ei ole enam ühtegi laulu tema sülest ilmunud. Tema tervis on küll wahel paranenud, aga ikka jälle kaebab ta eluwäsimust. „Niipalju ütlen: meist enam Eesti keele ja literaturo parandajat ja päästjat ei saa, see on liig hiljaks jäänud,“ kirjutab ta a. 1869 oma sõbrale. „Minu kohta sünnib täiesti Heine laul:

„Surm ongi päris jahe öö
Ja elu tibe, palaw töö.
Ju pime käes — ma unine;
Päew liiga teinud minule.“ (Egloni tõlge).

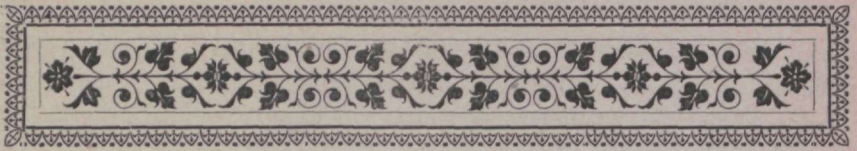
Tiifitus tegigi mehele liiga ja sügutas ta 40-dal eluaastal surma sülle. Lootustest rikas rind puhkab põrmu põues. Aga haridusearmastus ja selle najal sügurahwa parem eluford, millele ta tublisti hoogu annud, wõitleb ja wäitab edasi. Ole tänatud! puhka rahus! Süngagu sinu waim hariduse armastajate süguwendade pääl! Seda hüüab sinu sünuft tundmata sügulase hääl järele, kelle parem soow oli, sind, „unustuse sse jäänud Eesti luuletajat“ weel ford mälestada.

G. M. † 12. VIII. 1899.

„Unustuse sse jäänud Eesti luuletaja“ meeletuletaja ja sügulane Gustaw Masit on paar nädalat pärast nende ridade kirjutamist ise meist ootamata surma läbi lahkunud. Gustaw Masit sündis 9. jaanuaril 1871 Wassteliinas, õppis meie ülikoolis 1893 aastast saadit usuteadust ja seisis parajasti lõpuetfami cel, kui surm tema noorele elule 12. augustil 1899 otja tegi.

Albumi toimetus.

Wanka.

Kingsepa Aljahini õpipois, üheksaastane Wanka Shukow, ei heitnud jõuluvõl mitte magama. Ta võttas üleval, kummi pererahvas ja töölised hommikujumalateenistusele läinud, võttis siis kapiist tindipoti ja sulapäa, mille otsas roostetanud sulg, silus kortsunud paberitükikese filedaks ja walmistas kirjutama. Enne kui ta esimese tähe kallale asus, waatas ta paar korda kartlikult ukse ja akna poole, piilus wiltu pühakuju pääle, mille mõlemal pool kõrwal liistudega täidetud riulid seisiwad ja ohkas sügawasti. Paberitükike oli pingi pääl laiale laotatud, kirjutaja ise pingi ees põlwili maas.

„Armas wanaisake Konstantin Makaritsch!“ kirjutab ta. „Ma kirjutab sulle kirja. Ma soowin Teile jõuluks õnne ja kõike hääd armsalt Taewaisalt. Mull ei ole enam ei isa ega emakest, ainult sina ükfinda oled mulle jäänud.“

Ta pööris silmad tumeda akna poole, kus küünlatekse leel wastu wirwendas, ja tema waimusilmade ette ilmus elawalt wanaisa Konstantin Makaritschi kuju, kes Shivarjowi herraste juures õwawahina teenis. See on wäike, kõhn, aga väga elaw 65 aastane wanake, alati naeratawa näoga ja joomiseist tursumud filmadega. Päew otsa magab ta pereköögis ehk jutustab ja naljatab kõögitudrukutega, õwjel käib ta mõisa õuel edasi tagasi, suur lambanahka kasukas ümber wõetud. Tema taga sammuvad, pää norus, wana Kashtanka ja Wjun. Wiimane on väga auuparlitu ja sõbraliku loomuga koer, waatab niihästi oma inimese kui wõdera pääle armsa pilguga, ommeti ei ole kellelgi tema wastu ujaldust. Tema auuparlitu ja alandliku oletu taga waritseb jejuitlik kawalus. Keegi ei saa nii hästi kui tema mõõdaminijale jalaja ligineda ja tema jalast kinni hakata, jääkeldrisse pugeda ehk ka talupoega-

delt fanu warastada. Sagedasti on jellepärašt ta jalaluu puruks löödud, mituforda teda puua tahetud, iga nädal korra pooljurnuks pekštud, aga igakord pääfis ta eluga.

Braegu seišab wanaiša wististi majaukse ees, filmad külafiriku poole pöördud, mille atnad heledasti punetawad, ja naljatab perega. Suured wiltšapad jalas.

Ta lööb käsi kokku, wärišeb külma pärašt, naerab ja nokib pea toaneitšit, pea löögitiidrukut.

„Eks me nuusuta kord tubakat?“ küšib ta ja pistab tubakatoosi naešte nina alla.

Need nuusutawad ja aewastawad. Wanaiša löbus tuju tõušeš kõige kõrgemale tipule, ta naerab mis laginal ja hüüab:

„Šeru ära, ta on külge külmetanud!“

Ka koertele antakse tubakat nuusutada. Kaštanka hakkab aewas- tama, tunneb ennašt haawatud olema ja läheb kõrwale. Wjun aga ei taha auutundmise pärašt mitte aewastada, waid liputab aga šaba. Šlm on tore. Šht on waišne, läšipaistew ja karastaw. Šö on pime, ommeti wõib terwet küla tema walgete katustega ja taewa poole tõu- wate šuitsušammastega näha, nišjama ärašarmatatud puid, lumehangesid. Šõid taewas on lahkest šarawate tähtedega kaetud ja linnutee on nii šelge, nagu oleks teda enne pühi pestud ja lumega küüritud. . . .

Wanka õhkas, kaštis šule tindi šisše ja kirjutas edaši:

„Aga eila šain ma pekša. Meister wedas mind juušeid pidi õue ja tagus mind, šešt et ma tema lašt kiigutades kogemata olin magama jäänud. Ja minewal nädalal kaštis meištri emand mind ühte heeringat puhastada, mina hakkajin aga šaba otšašt pääle, šisš ta wõttis heeringa ja löi temaga mulle wastu šilmi. Sellid naerawad minu üle, šaadawad mind wiinapoodi wiina järele ja käšewad peremeše tagant kurkišid wa- rastada, ja meister pekšab aga jälle. Šüüa ei šaa mitte midagi. Šom- miku wara antakse leiba, lõunaks tanguputru ja õhtuks ka leiba, aga thee ja kapsjad šöwwad meištrirahwas iše. Ja ma pean wõõruješ magama, kui aga laps nutab, ei maga ma šugugi, waid kiigutan teda. Armas wanaišake! Ole nii armuline, wõta mind šiišt jälle ära koju, külasše, ma ei wõi enam. . . . Ma langen šinu ette põšwili ja tahan alati Šumalat paluda, wii mind aga šiišt ära, muidu pean ma šu- rema. . . .“

Wanka šuu tõmbas ennašt wingule, ta pühkis mustunud käega šilmi ja hakkas nuutšuma.

„Ma tahan sulle tubakat õeruda,“ kirjutas ta edasi, „ja Jumalat paluda ja kui ma midagi teen, siis löö mind sandiks ja wigaseks. Ja ära kardada, et ma kohta ei saa, ma tahan walitsejat Jumala keeli paluda, et ta mulle lubaks tema saapaid puhastada, ehk ma lähen Jedita ajemele karjaseks. Wanaisake, armas wanaisake, ma ei wõi enam, see on selge surm. Ma tahtsin jala külasse põgeneda, aga mull ei ole saapaid ja ma kardan külmetamist. Kui ma suureks saan, tahan ma sind toita ja ei lasje kedagi sulle liiga teha ja sured ja ära, lasen sinu hinge eest palwet teha just nõndasama nagu ema Palageja eest.“

„Moskwa on suur linn. Suured majad ja palju hobuseid, aga lambaid ei ole siin ja koerad ei ole ka kurjad. Kirikus ei tohi mitte laulda, aga kord nägin ma poeaknal kalaõnge ühes nõõriga kõigejuguuste kalade tarwis ja wäga kallid, on ka niisuguseid õngesid, mis poole puudaliski jäga wõiwad kanda. Ja poodisid on leida, kus sõjariistu on nagu mõisaherral, wist küll nii jada rubla tükk. . . Ja lihapoodides on tedresid ja põldpüüsid ja jänesid, aga kus neid lastakse, jeda müüjad ei ütle.“

„Armas wanaisake, kui fakstel jälle jõulupuu on kingitustega, siis wõta minu tarwis üks kullatud pähtel ja peida ta rohilisesse kastikesse. Palu jeda Olga preililt, ütle, et see Wanka tarwis on.“

Wanka ohkas kramplikult ja waatas jälle akna poole. Talle tuli meele, kuidas wanaisa alati herrastele metsast jõulupuud tooma läks ja ka tema ligi wõttis. Oh, see oli lõbus aeg! Wanaisa hoigas ja kuusik hoigas ja Wanka hoigas ka ühes. Enne kui wanaisa puud hakkas raiuma, suitsutas ta piipu, nuusutas tubakat ja pilkas külmaist wärisajat Wankat. . . Noored härmatanud kuused seisawad liikumata ja ootawad, kes neist peab surema. Äkitselt jookseb jänes noolekiiruse läbi metsa. Wanaisa hüüab:

„Pea, pea. . . . pe = a! Oh ja lühikese sabaga kurat!“

Maharaiutud kuuse wiis wanaisa herrastemajasse, kus ta ära ehiti. . . Kõige hoolsam selles töös oli preili Olga Ignatjewna, kes Wankale iseäranis armas oli. Kui Wanka ema Palageja weel elas ja herraste juures toatüdrukuna teenis, andis Olga Ignatjewna Wankale igajugu maineasju ja õpetas teda igawuse pärast lugema, kirjutama, kunni sajani arvusi üles ütlemata ja isegi tantsuma. Pärast ema surma jaadeti waenelaps Wanka perekõõki wanaisa juure ja säält hiljem Moskwasse kingjepa Aljahini juure. . . .

„Tule, kallid wanaijate,“ kirjutas Wanka edasi, „ma palun sind Kristuse päraft, wõta mind siit ära. Halasta minu, õnnetu waeselapse, pääle, muidu lööb mind igauks, ja süüa tahan ma wäga ja mull on hirm, nii et ma mitte ütelda ei wõi ja pean nutma. Hiljuti aga löi meister mulle liistuga päha, nii et ma kukkusin ja waewalt toibusin. Waewane on minu elu, raskem kui koeral Ja ma saadan palju terwišid Aljonale, joodikule küttele ja kutjarile, minu harmonikat aga ära anna kellelegi. Sinu lapselaps Iwan Šufow, armas wanaijate, tule ommeti warsti“

Wanka pani paberi, mille neli külge täis oliwad kirjutatud, ümbriku sisse, mille ta eila ühe kopika eest ostnud Ta mõtles natuke järele, fastis siis tule tindi sisse ja kirjutas adresši pääle:

Wanaijale külasse.

Süis sügas ta kufalt ja lijas weel juure: „Konstantin Makariš.“ Hääl meelel jelle üle, et teda keegi ei olnud eskitanud, pani ta kübara päha ja jookšis uulitsale, särgiwäel, ilma kuube selga tõmbamata

Sihumifud, kellelt ta eila oli küšunud, ütlesiwad talle, et kirjad postifasti tulewad panna, kust nad wälja wõetakse ja kolme postihobusega ja joobnud postimeestega ja kõlišewate kuljuste jaatusel terwet maad mööda laiale weetakse. Ta jookšis kunni esimese kirjakastini ja pistis kalli kirja läbi prao sisse

Magušate lootuštega täidetud hingas ta tund hiljem sügawas unes Ta nägi ahjušt und. Ahju pääl istub wanaija, ta märjad jalad ripuwad üle ahjuääre alla ja ta loeb tema kirja kõögitudrukutele ette Ahju kõrwal luušib Wjun ümber ja liputab šaba

Anton Išehowi järele

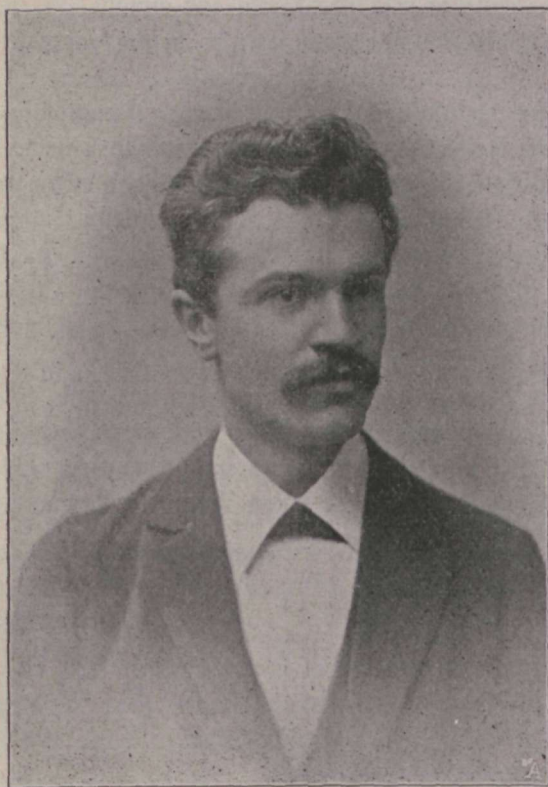
J. K.

Ristitud mets.

Järgmise kirjatöö kirjutaja on prohwessor

Kaarle Leopold Krohn.

Tema sündis Helsingis lehekuu 10. päewal 1863. Wanemad oliwad tuntud prohwessor Julius Krohn ja Emma Sofia Nyberg. Nende pere oli üks esimestest haritud perekondadest, kus rahwulise äratuse mõjul Soome keel kodukeeleks wõeti. Juba lapsest saadik

sai Kaarle Krohn oma koduseinte wahel rahwuslise liikumise edene-
mist näha, kuidas see liikumine wäiksest algusest nii wõimsaks kaswas,
et ta terve Soome ühiskonna uuesti sünnitas. Oma isalt õppis ta ka seda,
et ainult usin ja wäsimata töö sihile wõib wiia. Aastal 1880 üliõplaseks
saades hakkas Kaarle Krohn esiwanematelt päritud agarusega õppimised
kinni ja tarwitas juba sell ajal osa omast ajast rahwaluule korjamiseks,
mille ta isa uurimisetööd wõimsale edenemisele oliwad aidanud. Üliõp-
lasena reisis Krohn suwel 1881 Wiina läänis (Arhangeeli kubermangus),
a. 1882 Kajaani kihelkonnas ja a. 1883 Eestis. Filosoofia kandidaadi eksami
tegi Krohn a. 1883, mispääle ta oma uurimise põlluks Soome folklore ehk
wanawarateaduse wõttis, kõige enne oma tähelepanemist rahwa muinas-
juttude pääle juhtides. Neid käis ta rahwa keskel korjamas, talwel 1884
Kesk-Põhjamaal, suwel Ida-Karjalas ja Aunuses (Olonetsi kubermangus),
1885 a. talwel Põhja-Karjalas, Põhja-Sawos ning Põhja-Hämes ja suwel
Wermlandi soomlaste juures Rootsi ja Norra rajal. Kirjalisi aineid otsis
Krohn pääle selle wäljamaa raamatukogudest. Nende laiade uurimiste pääle
põhjenewa töö awaldas Krohn ülikooli wäitekirjas a. 1888 nime all „Tutki-
muksia suomalaisten kansansatujen alalta“ (Uurimised Soome rahwa muinas-
juttude wallast), mis töö ka dotsentuuri saamiseks ülikoolis hääks kiideti.
Sellele tööle on suured teadusemehed palju tunnistusi annud, teda peab ka
ue uurimise wiisi poolest omas teaduseharus teed rajawaks pidama. Juba
enne seda oli Krohn a. 1886 trükki annud „Suomalaisia kansansatuja I.
Eläinsatuja“ (Soome rahwa muinasjutud I. Elajajutud).

Samal ajal, kui Krohn päriselt Soome teaduse teenistusesse astus,
tabas teda raske löök: Julius Krohni wiis armuheitmata surm tema omakste
ja terve rahwa ja maa suureks kurwastuseks siit ilmast ära. Waeseks
lapseks jäi Soome keeleteaduski ülikoolis. Päris keelemehed walmistasiwad
ennast parajasti hiljuti wabaks saanud Soome keele prohessori koha
wastu. Ei olnud kedagi, kes sell silmapilgul seda kohta täita oleks wõinud.
Asetäitjaks prohessoriks hakkas nüüd Krohn ja pidas seda ametit kolm
aastat, mis järele ta saatuse märguandmist tähele pannes ülikooli Soome
wõrdlewa rahwaluule dotsendiks jäi, mille aine erakorraliseks prohesso-
riks teda jõulukuul 1898 nimetati. Ülikooli õpetajana on Krohni mõju suur
olnud: tema oskab noortegu tööle waimustada ja igaleülele paraja töö-
põllu anda. Selle pääle waatamata ei ole ta aga oma uurimisi unustanud.
A. 1889 ilmus muinasjuttude uurimiste järg „Tutkimuksia suomalaisten kan-
sansatujen alalta II.“ Isa järelejäanud tööd on ta kõige suurema auukar-
tusega kõige wäiksemate asjadeni uuesti läbi katsunud ja trükki annud. 1894
ilmus „Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus“ (Soome soo pagana-
aegne jumalateenistus), milles Soome sugu rahwaste pühasid paiku, eba-
jumala kujusid, nõidasid ja ohwripreestrisi ning ohwrikombeid kirjeldatakse.
(Waata E. Ü. S. album III., 1 176—205.). 1897 tuli trükist ammu oode-
tud ja tarwiliseks tuntud „Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet“ (Soome kir-
janduse saatused), mis raamat nii hästi teaduslist kui ka rahwuslist kirjan-
dust rikastas, sest et ta ainukene täielikum töö sell põllul on. Selle aja

sees on Krohn veel mõnda väiksemat uurimise tööd awaldanud. Wäljamaalaste tarwis, kellel himu on ennast Soome folklore uurimisega tutwustada, on hääks abinõuiks „Histoire du traditionisme en Finlande I.“ (Soome wanawara ajalugu I.) (La tradition IV. 1890) ja „Les collections folkloristes de la société de littérature finnoise“. 1891. (Soome kirjanduse seltsi wanawara korjandused). Nimetame veel „Die geographische Verbreitung einer nordischen Thiermärchenkette in Finland (Fennia III, 4) 1890 ja „Die geographische Verbreitung estnischer Lieder“. 1892. Wiimane töö on wälja kaswanud Krohni laalistest rahwalaulude uurimistest. Uusi imestamise-wäärilisi waateid awab see wäike kirjatükk ja näitab meile, kui tähtis osa Eesti lauludel Soome laulude sündimises ja edenemises on olnud. Mõned väiksemad uurimised rahwaluule wallast on ajakirjas „Valvoja“ ilmunud. Meie asi ei ole Krohni ühiskondlisest tööst juttu teha. Nimetame ainult, et temal ülikooli nooresoo kaswatajana ning Soome kirjanduse seltsi juhatajana paljudes üleüldistes ettewõtetes suur mõju on. Truu pere traditsionidele on ta ka agar karskuse mees.

Abielus on Krohn Helena Cleve'ga.

Dr. A. Niemi.

Kadrina õpetaja A. Knüpfferi rahwalaulude käsikirjakogus, mis veel tänapäew sisu rohkuse poolest uurija imekspanemist äratav, leidub rahwalaul, mille sarnast teist ühtegi wanemates Eesti rahwalauludekogudes ei ole, nimelt laul: „Ristitud metsast“*). Uemas kirja-wiisis käib laul järgmiselt:

Kudres, Kudres, poisikene,
 Kudres, Kudres, kuu sulane,
 Kuu sulane, päewa poega,
 Pille tütteri pidaja,
 Malle tütteri magaja.
 Magasid**) salu seessa,
 Meie metsade waele.
 Siis hakkas salu häbimä,
 Salu kannas kõrwemaie.

*) Õpetatud Eesti Seltsi käsikirjadekogus: E. H. 62. VIII. n. 8.

**) Käsikirjas: m a g a d a.

Otsitie ristijaida,
 Ristijaida, kastijaida,
 Salu pika piirajaida,
 Meie metsa lõikajaida.
 Toodi papid Paideesta,
 Kösterid üle kiriku,
 Meisterid üle mägede.
 Ristitie, kastetie,
 Salu pikka piiratie,
 Meie metsa lõigatie.
 Siis hakkas salu sinama,
 Salu kannas kaswamaie,
 Käod*) said pääle kukkumaie. — —

Wiimasel real selles laulus puudub, sest et teda harilikult lauluga: „Kolmest käost“, koos lauldi, rööbasrida**), mis umbes järgmiselt wõis kõlada:

Linnud sisse laulamaie.

Uuemates rahwalauludekogudes, iseäranis Dr. J. Hurti, niisama ka õpetaja M. J. Eiseni ja teiste kogudes, on 21 selle laulu teisendit üles kirjutatud. Nende teisendite abil on meil wõimalik seda laulu teaduslikult uurida. Teisendite leiukohad on kõik kaunis kitsas piirkonnas: kolm on pärit Kadrina kihelkonnast, ja tema lähemast ümbrusest: Amblast neli, Wäiksest-Maarjast, Wiru-Jaagupist ja Rakwerest igastühest üks, Jõhwist kaks, Haljalast koguni kuus; pääle selle weel Palamusest üks ja Kodawerest üks. Wiljandimaal Helme kihelkonnas on ka sellest laulust üks tükikene kirja pandud, mis aga juba raske ära tunda.

Kadrina	1.	Hurt	I.	1.	91. (K. Kleinmann, 1889. n. 2).
„	2.	„	II.	10.	114. (E. Langsepp, 1889. n. 123).
„	3.	„	II.	46.	588. (K. Kleinmann, 1895. n. 4).
Ambla	1.	„	II.	14.	92. (A. Pohla, 1888. n. 7).
„	2.	Eisen			7893. (O. Hintzenberg, 1893. n. 19).
„	3.	„			7951. („ „ n. 13).
„	4.	„			10557. (J. Ekemann, 1894. n. 3).

*) Käsikirjas: K ä u t s a d.

**) Rööbasreaks laulus kutsutakse niisugune rida, mis eelminewa rea mõtet teiste sõnadega kordab.

Wäike-Maarja		Weske, Soome Kirj. S. kop.	(J. Wehlmann, 1878. n. I. 5).
Wiru-Jaagupi		E. Kirj. S. 4 ^o .	I. 581. (J. M. Sommer 1878. n. 33).
Rakwero		Weske, Soome Kirj. S. kop.	(M. Weske, 1875, n. III. 73).
Haljala	1.	Hurt I. 5.	94. (J. Einmann ja A. Langei, 1894. n. 296).
„	2.	„ II. 9.	348. (J. N., 1888. n. 20).
„	3.	„ II. 38.	131. (J. A. Rehberg, 1892. n. 6).
„	4.	„ II. 38.	185. „ 1893. n. 25).
„	5.	„ III. 2.	463. (J. Wabian, 1890. n. 67).
„	6.	„ IV. 1.	97. (K. Leetberg, 1888. n. 40).
Jõhwi	1.	„ II. 1.	322. (M. Ostrow ja O. Kallas, 1888. n. 483).
„	2.	„ II. 8.	727. (I. Petrowitsh, 1889. n. 3).
Palamuse		E. Kirj. S. 4 ^o .	4. 547. (J. R. Rezold, 1871. n. 5).
Kodawere		Hurt II. 4.	646. (J. Härms, 1887. n. 12).
Helme		„ IV. 3.	56. (G. Habicht, 1888. n. 27).

Juba paigad, kus laul üles kirjutati, annawad meile seletust laulu sündimise kohta. Laulu tekkimise koht wõib ainult Järwa- ja Wirumaa piiril olla. Seda arwamist toetab weel Paide nimi, kust preestrise tuuakse. Seda nime leiame pea kõigist teisen- ditest, ainult kahes on koha nimed teised, nimelt Haljala (1) ja Kadrina (2) lauludes; ühes on Paide asemel Paadermaa, teises toodakse „Riiast ristija“. Kahes laulus on ka kõstrite asukohad nimepidi tähendatud: neid tuuakse „Jüri kirikust“; kuid sellepärast, et wiimased nimed üliharwa ette tulewad ja ka mitte hästi wärsimõodu alla ei taha painduda, wõime arwata, et nendes lauludes alguskuju mitte alal ei ole hoitud.

Needsamad read määravad meile ka laulu sündimise aja ära: see wõib ainult ristiusu aeg olla (papid — ristijad), weel lähemalt: Katoliku usu aeg, sest et siin eluta asjade pühitsetud weega piserdamisest kõneldakse. Uuemast ajast on ehk mõte, et pääle piserdamise weel metsa lõigatakse, kärbitakse, ehk see rida küll harwa puudub; niisamati wõib ka rida: „meistrid üle mägede“, ehk sagedamine: „mõlderid üle merede“, uuema aja lisandus olla, kui meil siin mitte ühe wanema, uuenenud wormiga tegemist ei ole. Kolmes teisendis Haljalast seisab: „ristijaida, kastajaida“ kõrwal ja „salu pika piirajaida“ asemel: „tuusjaida, luusjaida“ (Nr. 1 ja 6) ehk koguni „meier (!) metsa arstijaida (Nr. 4)“; niisamuti ilmuwad ühes Haljala teisendis „ristijad üle merede“ (Nr. 2). Kuid need wormid on kitsast

piirkonnast ja on üksikud, nõnda et neid esialgulisteks ei wõi tunnistada.

Selle arwamise poolt, et laul ristiusu ajal on tekkinud, räägib ka laulu kombeline põhjusaade: metsa warjus elatud kõlbmata elu pärast hakkab mets kuiwama; „håbima“ kõrwal seisab rööbasreas harilikult „kolletama“; teda peab pühitsetud wee piserdamise läbi puhastatama, et ta jälle hakkaks kaswama. „Sinama“ kõrwal tarwitatakse sagedamine „haljendama“ wõi „lõõma lehte“. Süüdlase nimi Kudres, harwemine Kudris (Ambla 1.), ehk Kudrus (Palamuse) seisab wististi sõnaga „kudrustama“ ühenduses. Näituseks wiimase ajasõna tarwitamisest trükime siin järgmise rahwalaulu Haljalast: *)

Kudrustas isane tedre,	Senna pean pesa tegema,
Kudrustas emane tedre:	Senna pean munad munema,
Kuhu pean pesa tegema,	Senna pojad audumaie.
Kuhu pean munad munema,	Pojad sulgije surewad,
Kuhu pojad audumaie?	Ebemesse ingastawad;
Paju on paksu, wett on palju,	Siis saab patja Paawelile,
Lepp on sirge ja sileda;	Teine patja Peeterile,
Kadakas kadalukene,	Kolmas saab koduje wiia,
Mu meelest madalukene.	Neljas neuu woodiie.

Ööhulkuja kohta sünnis on ka lisanimi „kuu sulane“, mis paljudes teisendites ette tuleb. Wähem kohane oleks lisanimi „päewa põega“, mida mõnes Kadrina, Ambla, Wåikse-Maarja ja Wiru-Jaagupi laulus tarwitatakse. Kuid seda wõiks ehk lihtsalt mõttesuguluse läbi seletada, sest need nimetused tulewad üheskoos teistes lauludes mõnikord ette. Ühes Kadrina (2) ja ühes Wiru-Jaagupi teisendis nimetatakse „Pille“ tütre asemel „Pilwe“ tütart. Peab arwama, et see muudatus laulu üleskirjutaja kuulmise ehk arusaamatuse wiga on, sest et rööbasreas harilik nimi „Malle“ jääb, ehk rikub „Alleks“ muudetult sõna hakatuse kokkukõla (Malle — magaja). Wähemalt ei taha

*) Hurt II. 46. 351. üles kirjutatud K. Roost, 1894. n. 52. Wõrdle ka sopesa sisuga laulu Wåike-Maarjast (Hurt III. 23. 186., üles kirjutatud Rosenstrauch, 1895, n. 2.): „Widres, Widres . . . leitsin! Kudres, Kudres, kust sa leitsid?“ meie lauluga sellest samast kihelkonnast: „Andres A., Widres W., Kudres K. j. n. e.“

mitte wõimalik olla selle haruldase wormi põhjal muinasusulist ühendust päewa ehk kuu kui meheliku ja pilwe kui naeseliku olemuse wahel wälja seletada. Meie laul on, nagu üks Kadrina teisend (2) selgel sõnal tunnistab, lihtne „kiige laul“, mida noored tüdrukud kiigel laulsiwad.

Iseäranis tõmbawad weel meie tähelepanemist enese pääle teisendid, mis Haljalast ja Jõhwist pärit on. Näituseks wõtame siin ühe teisendi Nr. 3 Haljalast.

Kudres, Kadres kuu sulane,	Ristitie meie metsa,
Midres, Madres maa sulane,	Ristitie, kastetie,
Pille tütarde pidaja,	Ühiksella oinastella,
Anne laste armastaja,	Ühe lamba poegadella;
Kaie laste kaelastaja,	Ei saanud salu sinama,
Maie tütarde magaja.	Meie metsa lehtendama,
Magasid salu seessa,	Rohi ei maasta tõusemaie,
Meie metsa keskeella.	Käod ei sisse kukkumaie.
Siis hakkas salu häbima,	Ristitie meie metsa j. n. e.
Meie metsa kuiwamaie.	Ühiksella sõnnidella,
Otsitie ristijaida,	Ühe lehma poegadella;
Ristijaida, kastejaida,	Ei saanud salu sinama j. n. e.
Salu pika piirajaida,	Ristitie meie metsa j. n. e.
Lehe laia leikajaida.	Ühiksella poissidella,
Toodi papid Paideesta,	Ühe naese poegadella,
Küsterid üle kiriku.	Siis saadi salu sinama j. n. e.

Arwamine, et metsa pühitsemise juures ühe ema 9 poega ohwriks pidi toodama, tuleb ka weel ühes Haljala (1) teisendis ette järgmisel kujul: „üheksalla Jürgidella, kümme naese poegidella.“ See lisandus on wist kommetest wõetud, mida kurjawaimude wahitud waranduse omandamise juures tarwitati. „Kudrese“ nime asemel seisab ühes Ambla (4) teisendis nimi „Midres, Madres“ ja Palamuse teisendis tarwitatakse „kuu sulase“ kõrwal ka „maa sulast.“ Naesterahwaste nimedest tarwitatakse, nagu kõigis teistes Haljala teisendites, „Malle“ asemel „Maie“; pääle selle on neis „Pillega“ algaw rida ümber muudetud: „leske neidude lebaja“. „Anne“ ja „Kaie“ on täiesti kogemata siia juhtunud lisandused. — Jõhwi ja Haljala teisendite wahel on sugulus selgesti tunda: „Maie — leske“, salu „sigima“ — „sinama“ asemel,

nagu kõigis Haljala teisendites, ainult ülewalpool äratrükitud teisend maha arvatud, mis nagu wahe pääl seisab. Haljalas ettetulew lisandus on ka ühes Jõhwi teisendis olemas, kuid üsna teistsugusel kujul: „rissitie — wiilla Wiru weella, kuuella kõwa kiwella, kahe naise piimudella.“ Teise Jõhwi teisendi trükime siin täielikult ära.

Utres, Kutres poisikene,
Maie tütare magaja,
Leske neidude lebaja,
Magas Maie tütarega,
Lebas leske neidudega,
Salussa salu seessa,
Meie metsa keskeella.
Säält hakkas salu häwima,
Meie metsa kuiwamaie,
Käod päälta kukkumasta,
Sirgud seesta laulamasta,
Kaikumast meri kajakad,
Meri hülged hüüdamasta:

Kust saab metsa ristijuida,
Ristijuida, kastajuida,
Salu pika piirajuida?
Toodi papid Paideesta,
Kesterid üle kiriku,
Meisterid üle merija;
Siis sai metsa rissitusta,
Rissitusta, kassetusta,
Siis hakkas salu sigima,
Salu põõsas kaswamaie,
Sirgud sisse laulamaie,
Käod pääle kukkumaie,
Kaikuma meri kajakad,
Mere hülged hüüdamaie.

Lindude laul ei ilmu siin mitte ainult kui kepa lõpulisandus metsa uue elustamise juure; ei, waid ta on ka juba hakatuses metsa häwimisega ühendatud. Niihästi keele kui ka sisu poolest on see uuendus puudulik, ka tuleb ta pea ainult säääl ette — üks Haljala teisend (4) maha arvatud — kus üksainukene mõte „käod — linnud“ mitmekesiseks on tehtud, näituseks:

Jõhwi teisend (1).

Lehte puusta, rohtu maasta,
Sirgud seesta laulamasta,
Käod päälta kukkumasta,
Tiikumast meritihased,
Kaikumast meri kajakad,
Laulamasta laäne linnud.

Kadrina teisend (2).

Härjad jäid alta ammumasta,
Käod seesta kukkumasta,
Linnud seesta laulemasta,
Oraw otsasta elamasta.
(Wördle Ambla (3), Palamuse
ja Kodawere teisendid).

Et merelinnud kui ka hülged üsna loomuwastaselt eel-nimetatud teisendis ette tuuakse, see annab kindlat tunnistust selle üle, mida teed laul rahwa seas rändas, nimelt

Järwa- ja Wirumaa piiridelt Wirumaa kaldale kunni Ingriamaani (Kadrinas — Haljalas — Jõhwis). Wirumaalt on see laul Soome keelses tõlkes koguni Ingriamaa õhtupoolsesse nurka rännanud, kus ta juba kolm korda üles kirjutati. Laul käib nõnda*).

Miks ei laula meiän linnut,
Miks ei kuku meiän kākōset,
Pienet lintuset pesässä?
Marin tyttāret makasit,
Lesen tyttāret lepāsit
Sinisen salon sisässä,
Alla kuusen, koivikossa.
Siit' alkoi salo hävitä,
Meiän metsä kuivaella,
Lehti puusta, ruoho maasta,
Käet kiistoin kukkumasta,
Linnut kaikki laulamasta.
Tuotiin pappi Paaritsasta,
Lukuherra Luumitsasta.
(a: Lukkari Luhun kylästä).
Ristittihin meiän metsä,
Ristittihin, kastettihin,
Yheksän pojan nimellä.
Siit' alkoi salo yletä,
Meiän metsä kasvaella,
Käet kiistoin kukkumahan,
Linnut kaikki laulamahan,
Pesimähän pienet linnut.

Miks ei laula meie linnud,
Miks ei kuku meie käod,
Wäiksed linnuksed pesassa?
Mari tüttared magasid,
Lese tüttared lebasid
Sinise salu seessa,
Alla kuuse kaasikussa.
Siis hakkas salu häwima,
Meie metsa kuiwamaie,
Lehte puusta, rohtu maasta,
Käod wõidu kukkumasta,
Linnud kõik aga laulemasta.
Toodi pappi Paaritsasta,
Luguherra Luumitsasta
(Ehk: Köster Luhu külasta).
Ristitie meie metsa,
Ristitie, kastetie,
Üheksma poja nimela.
Siis hakkas salu sigima,
Meie metsa kaswamaie,
Käod wõidu kukkumaie,
Linnud kõik aga laulamaie,
Pesitlema wäiksed linnud.

Et Soome keelne laulu worm Haljala ja Jõhwi poolt pärit on, see on selge, seda ei ole tarwis tõendadagi. Siin teeme wäikese tähenduse ainult selle kohta, et Soome wormilises laulus süüdlane kui ka süütegu puuduwad. Arwatawasti on see mõte ka Soome lauludes olemas olnud ja päälegi ilma

*) A. Törnerooos n. 272 b, teisendid: A. Törnerooos n. 272 a, (wördle Kanteletar III. n. 137.) ja J. Länkelä III. n. 8.

kahtlemata, sest ühes teises Õhtu - Ingri laulus tuleb seesama nimi „Midroi Kudroi poissikainen“ ette*).

Lõpuks võime veel meelega tuletada, et laulu „Ristitud mets“ sündimise kohal, Järwa- ja Wirumaa piiril, veel üks teine sarnane laul üles on kirjutatud. Wiimane on wormi poolest esimesest palju uuem, sisu poolest on nad ühesugused. Üles on nad kirjutatud Amblas ja Kadriinas**). Laulja ise, waene tütarlaps, elustab häwitatud, päratuks jäänud metsa oma laulu läbi ja mets hakkab uuesti kaswama.

Kõik metsad mehida täide,	Ei leind metsa luulijada,
Kõrwed täide kõndijaida,	Luulijada, laulijada,
Laaned laua leikajaida.	Sõna kolme kostijada.
Hakkas metsa hallitama,	Wiidi minda waesta lasta,
Seest aga metsa seenetama,	Wiidi metsa luulemaie,
Pealt aga metsa päiwitama;	Luulemaie, laulemaie,
Käod läksid seesta kukkumasta,	Sõna kolme kostemaie.
Peasud pealta lendamasta,	Hakkas metsa haljendama,
Seest läks siidi linnukene,	Seest aga metsa sinama,
Wahelt läks Rootsi wärbelane.	Pealt aga metsa punama.
Otsiti ja katsutie,	Käod tulid sisse kukkumaie,
Otsiti Orina wallad, ***)	Peasud peale lendamaie,
Katsuti Karinu wallad, ***)	Sisse siidi linnukesed,
Pillatie Piibe wallad, ****)	Wahela Rootsi wärbelased,
Raisatie Raigu wallad. ****)	Ilus metsa, haljas metsa!

Lõpuks on minu kohus Eesti rahwalaulude korjajatele oma tänu ja auutundmust awaldada, sest ainult nende läbi oli minule see uurimine võimalik. Teist sarnast sündmust ajaloos ei tunne meie mitte, et tuhandad mehed ja naesed rahwa seast ise töötawad, et oma esiwanemate waimuwarandust unustuse hõlmast päästa! Tehku nad wäsimata oma tööd edasi, kunni iga nurk hästi hoolsasti läbi on otsitud. Mõne korjaja südames

*) W. Porkka, Soikkolast, III. n. 376.

***) Eisen 7728 (Ekemann, 1893, n. 10) ja Hurt I. 1. 78 (K. Kleinmann 1888, n. 63).

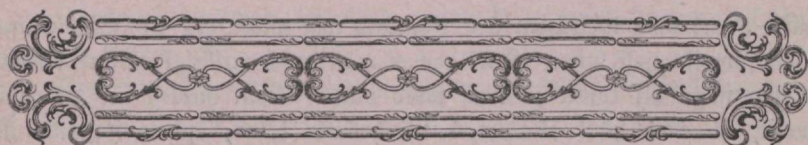
****) Järwa-Jaanis.

*****) Koerus. Otsimine mitmest paigast tuleb küll ka alguslauludes ette (Jõhwi nr. 1 ja Palamuse), aga on sinna teistest lauludest laenatud.

pesitab ilmaaegne kartus, et nad korjawad ehk wahest seda, mis juba teised kord on üles kirjutanud. Laulu teisendid ongi need, mis laulu teadusliku uurimise wõimalikuks teewad. On ainult kaks ehk kolm teisendit, siis ei ole veel midagi pääle hakata, on aga neid kakskümmend, siis wõib juba uurimist wäikesel mõedul ette wõtta, nagu selle laulu juures näha oli. Kui täielikult aga wõib siis uurija töötada, kui teisendid koguni, nagu Salme laulul, umbes 250 — igast maanurgast, kus Eesti laul kõlab, on kogutud. „Waeselapse laulul ema haul“ on umbes 500 teisendit! Niisuguse materjaali rohkuse abil on uurijal wõimalik teada saada, kui laialt laul tuttaw oli, jah, uurija wõib ka laulu esialguse wormi, täienemise, saamise koha ja saamise aja kindlasti ära määrata. Nii suurt wanaluule materjaali rohkust ei ole mitte ühelgi rahwal teadusele pakkuda, kui praegu eestlastel on. Tänuliku teaduse meeles on Eesti rahwa, kui ka tema rahwaluule korjajate nimed unustamata.

K. K.

Wanaema.

Õige inimese elu on kui vägev juttus,
täis äratust ja ülendawat mõimu . . .
Ja tema jum?!

Wanaema oli väga haige.

Tohtriproua Stendel liikus kui waim läbi tubade, et tema jalaastumistki kuulda ei olnud.

Tohter ise aga küsis koju jõudes juba trepi päält:

„Kas halwem?!“

„Ühetaoline!“ oli proua Kunigunda wastus.

Mõlemad läksiwad ettevaatlikult haigetoa poole, kus Liesbet ema ajemel walwamas oli.

Warsti tuliwad nad kikiwarwul tagasi — wanaema magas ifka weel.

Wanaema haigus rufus raskesti Dr. Stendeli maja pääl. Kõik elawus ja rõõm, mis siin muidu walitsenud, oli kadunud, et rõhutud olekule maad anda.

Seft see oli üks neist haruldastest perekondadest, kus wäimees oma abikaasa emale tõsijaks pojaks oli: wanaema oli terve perekonna pää, kes ainult armastuse waral walitses.

Tohter teadis harilikult lõunalaul teadusepõllult, ilmaelust ehk oma laialisest tööpiirkonnast: ifka midagi huwitawat jutustada — küll nalja, küll tõe kujul. Sellepärast ootas ka noor kui wana lõunatundi täieliku igatsusega.

Täna aga istus tohter waitides oma koha pääl. Toitki ei maitanud temale mitte — rõõmsast kõnest ei wõinud juttugi olla.

Ja tohtriproua, kelle filmad muidu igale lapsele wastu naeratasiwad, waatas tuimalt oma ette, nagu ei hooliks tema sellest ühtigi, kas

wäike Hans oma kaelnäitiku ära tilgutaks wõi mitte, ehk kas Selma weel suppi soowiks wõi mitte. Karl aga ei mäletanud millalgi näinud olemat, et ema nagu nii tõsine ja kurb wõib olla. Tema meelest oli see päris imelik, et ema häälik ikka weel nii hellasti kõlas, kui ta wiimaks üle laua waadates hiiudis:

„Lapsed, kas weel soowite?“

„Mituma!“ tuli Karli, kõige wanemal, nagu tahtmata juust.

„Mituma!“ hiiudiswad ka teised.

Imelik, ema ei pannud sellest täna juuremat tähelegi, waid heitis pikalbase pilgu tühja koha poole, kus muidu wanaema oma juurel leentoolil oli istunud. Muidu oli ta ommeti ikka pääle jõõki üles tõusnud, laste juure astunud, sellele, kelle käes jõõgipalwe kord oli, käed hellalt õladele pannud ja julgustades hiiudnud: „Palu, laps!“ Täna aga ei tõusnud ema mitte üles, ehk wäikeste pilgud küll tema pääl wiibiswad. Ema filmad waataiswad ühtesoodu tõsijelt kaugusesse, nagu oleks jäält midagi kardetawat lähemale tulemas.

Ja aga seisis käsiõpõfekil ja waatas üksifilmi just sinna üles nurka, kus enne wana tunnikell oli seisnud, mis nüüd wasta uft teise seinä oli seatud.

Karli lipitas sõna keele pääl, et küsida, mis ijal ja emal wiga, aga nende iseäralik olek sundis teda waitima.

Sääl käis temal järsku pääst läbi:

Wanaema on ju haige . . .

Ja, wanaema on haige: jelle pärast ei tule ema mitte laste poole, ei pane kellelegi käsi hellasti õlale, ei ütle ka ühelegi — palu laps!

Ja Karl pani käed kokku, ajas ennast kartlikult üles ja palus warijewa häälega:

„Tänage Issandat, sest tema on hää, ja tema heldus kestab igawesti. Tema teeb lahti omad helded käed ja täidab kõit, mis elab, hää meelega . . . Armas Sumal, tee ka meie armas wanaema terweks!“

„Aamen!“ ütles isa rõhuga, tõusis üles, astus Karli juure, pani tall käe pää pääle, kumardas sügawasti tema üle, andis poisikese oisäesisele suud ja ütles taja:

„Sa oled hää pois, Karl!“

Ja üks pisar weeres üle isa habeme ja kuffus poisikese õhkwale palgele. See wõttis isa käe ja juuteles teda, nagu iga kord jõõgi järele.

Miks isa filmast pisar tema õhkwale näole oli langenud, ei mõistnud tema mitte.

Õhtupoole tulivad üleaedjed ja muud tuttavad kuulama, kuidas wanaema terwis on.

Seemeri pekriemand tahtis weel wana õhu pääle ije järele waadata, kas wanaema wahest mõnda iseäralikku suutäit ei himustaks:

„Eks haigetel ju wahest ka mõnda soowi ole!“

Aga Dr. Stendel seletas Seemeri tädile, et wanake liig nõrk on, kõnelemine paneks temal rinna pääle.

„Õh ja helde ajake, tohtri herra, ei ta siis wiist küll enam kaua ei ela?“ hädaldas wana emandakene ja pühkis filmist pisaraid.

„Ta ei saa wiist tänastest ööst enam üle!“ kostis tohter kurwalt.

„Sa kallid ajake, kui pea see terwis ja jõud kaob!“ kurtis Seemeri emand. „Alles paari nädala eest käis prohwersoriproua weel oma jalaga kirikus, ja nüüd ei saa wiimaks tänastest ööstki üle! Kuidas ta ifka nii karmas oli liikuma! Ja see armas kõne, iga sõna kui kuld, ja selge kui hallikawesi . . .“

„Tuba oli Seemeri tädi trepist alla jõudmas, kui ta weel ferd ümber pööras ja ülespoole hüüdis:

„Tohtri herra, kui peaks kurb tunnike kätte jõudma, mida Sumal hoidku — wahest jaadate üle uulitsa meie poole? Tahaksin ommeti fordki weel prohwersoriproua selgesse filmakesesse waadata.“

„Kui võimalik, küll ifka!“ ütles tohter taja, kuna wana naesterahwa ojawõtlik meel temal südant liigutas.

Ahne tähelepanemisega oli Karl seda kõnet kuulanud.

Nii raste oli siis wanaema haigus . . .

Seemeri emand ei olnud mitte ainuke, kes prohwersoriproua terwise järele küsimas käis: õhtupoole jookkul tuli weel väga palju inimesi, kes wanaema haigusest olivad kuulnud. Sääli oli rikkaid ja suuri ning palju linna esimeste ringkondade liikmeid, aga enam oli weel waeleid ja wäikeid, päratuid ja armetuid.

Nemad kõik aga tulivad oma südame kihutusel.

Ja mis muud põhjust oleks neil olnudki elatanud naesterahwa terwise järele kuulama tõtata, kellel ei olnud suurt raharikkust, ei wägewust ega wõimu awalikus elus, ei suuri mõjukondi, ei wägewaid omakseid!

Kuidas oli aga wanaema nende kõikide poolt nii suurt lugupidamist ja ojawõtmist wõitnud?

Kuidas oli tema kõikide südamesse pääsnud?

Misjuguone oli see tee, mis sinna wiinud?

See oli tegeliku armastuse, tõsi häätegemise, õiglase wagaduse tee . . .

Üks esimestest, kes Seemeri emanda äramineku järele tohtrimajasfe ilmus, oli õpetajaproua oma Hildaga.

Kui see kuulis, et prohvesforiproua warsti, wõib olla weel täna, jurma läbi peab lahutama, siis hakkas ta ägedasti nuutsuma.

Seda kuuldes läks ka Karli süda nii haledaks, et ta nuttu enam tagasi ei suutnud hoida.

Hiljusei pugest poisikene haigetuppa, kus ema wanaemale kord külma wett andis, kord tilka piima pakkus, kord temale jälle tilgafestki karastawat joomaega pakkus.

Haige pistis waewalt huuled pakutud karastuse klaasi külge — tema süda ei wõtnud enam ühtigi wastu.

Do, kuidas oli see armas nägu, mis sügawatest kortsudest hoolimata ifka nii ilus ja kallis olnud, nüüd ära lõpnu. Küll waatasiwad tema filmad weel endises selguses, aga nemad oliwad wäsinud.

Kõike seda nägi Karl kõrwalt waadates. Kui ta seda filmanud, läks tema hale meel weel suuremaks.

Poisike istus haigewoodi jalutse taha, wõttis woodi tulbast kahe käega kinni, toetas päakeste wastu külma lauda ja nuttis ärdasti, nuttis kõigest südamest. . .

Oh ta ennast küll oli katsunud wagusi hoida, wanaema oli oma lapselapse nuutsumise hoogusid ommeti kuulnud ja küsis warsti walpawalt tütrelt:

„Kes sääl nutab, laps?“

„Karl on sääl, ematene!“

„Karl, lapsekene, miks sina nutad? Tule siia, poisikene!“

Waewaga ajas poisikene end üles. Silmad oliwad temal alles täis wett, kui ta wanaema woodi ette astus.

Wanaema sirutas kuiwanud käekese poisikese poole, pani ta lapsele lapsele pää pääle ja ütles pikkamisi:

„Karl, hää laps, sina oled ju täna minu eest palunud . . .“

Karl aga ei saanud mitte sõnagi suust, waid hakkas suure häälega nutma.

„Ära nuta, lapsekene,“ ütles haige poisikesele juusid silitades, „mina saan warsti terweks!“

„Ei . . . wanaema . . . ija ütles, Sina . . . ei elawat . . .“ Nutt läks kangemaks ja lämmitas poisikesele hääle ära. Ta langes woodi ette põlwili, wõttis oma lapsekäekestega wanaema käest kinni ja suuteles seda südamest, kuna filmist palawad pijarad woolasiwad ja seda kaitsiwad.

„Tah, lapskene, ei ma siin küll enam kaua ei ela. Aga ma lähen taewase Isa juure ja saan jäält täiesti terveks. Ja siis ma saan jäält teid kõiki alati nägema ja tahan Daewaija paluda, et tema teid kõiki hoiaks ja kaitseks ja et sinul süda ikka hääks jääks . . .“

Karl ei suutnud oma nutust mitte võitu saada, waid see ähwardas weel ägedamaks minna.

Säält tuli isa, wõttis poisikese oma käte pääle, wiis ta teise tuppa woodi pääle ja ütles temale waigistades, et nutt peab maha jääma, sest see ei ole wanaemale mitte häa.

Poisikene pööris ennaft kummuli, et tema nutu häält ei kuulbaks. Ta nuttis edasi, et häa wanaema mitte enam tänajest võitki üle ei ela.

Wiimaks tegi wäsimus ta rahulikumaks. Raske uni wõttis ta oma hõlma.

Kui Karl üles ärkas, oli juba õhtu.

Weel palju teisi tuttawaid oli wanaema terwise järele kuulamas käinud, kuid ükski ei olnud haigetuppa saanud, sest tohter Stendel oli kõikidele seletanud, et haigel wäga raske on.

Wiimaks tuli ka Martinist onu.

Temale läts tohtriproua wastu. Sest tohter ise walwas nüüd haige juures.

Lastele oli isa ütelnud, et nad haigetoast eemale jääkiwad ja hästi waguši olekiwad, sest wanaema tahaks natuke puhata.

Ena ja Martinist onu kõnelekiwad wanaema haiguse järjest sojinal.

Wäikesed jäärikejed aga asukiwad onu põlwele: wäike Hans waatles õhtupäikese järäl jätendawat kuldset uuriketti, Selmakene hoidis pahema käega onu kaelašt kinni, et parema käega teise habet siluda, siit ühte tutti wälja wenitada, jäält teist tagasi tõrjuda. Karl aga istus waguši wanaema jalgjärjel, et wahete wahel haigetoa läwe poole piiluda.

Kui ena teise tuppa sai läinud, jäi Martinist onu sügawasse mõttesse.

Dorraga käis tema tõijest näošt nagu rõdumus läige üle. Ja ta ütles tajaše häälega:

„Lapsed, teile jääb küll palju arusaamataks, aga kas tahate, ma jutustan teile ühe tõesti sündinud loo, mida Karl õieti saab mõistma, kui tema kord suureks meheks saab.“

„Tahame, jutusta, onu!“ kiltakiwad kõik nagu ühest juust.

Isa pikk kuu ilmus läwele. Ta ähwardas sõrmega ja pani siis kae suu ette, nagu tahaks ta ütelda, et lapsed wait peakiwad olema.

Kui ta onu Martini nägi, nifutas ta jõbralikult pääga ja tähendas käega, et teine istuma peaks jääma.

Kõik jäi jälle vaikseks.

Ja onu Martin algas tasase, madala häälega:

* * *

Tartu Jaani-kiriku abiõpetaja Reijsler oli alles noor mees. Temaft peeti aga palju lugu. Ta oli wali sõnane ja valmis teole.

Ühel ilusal kewadepel päewal tuli õpetaja koguni tõsiie näoga kodu. Trepist ülesse astudes oli temal jalaastumine palju tüsedam, kui muidu; tema sammud nagu jalwašiwad astmetesse.

„Mis Sull wiga on, Gustaw?“ küsis ema juuri kopp-prilla filma eest wõttes ja sukawardaid käest ära pannez. „Sull ei ole ju jüda kodus ühtigi,“ lišas ta pool naljatades juure.

„Ei ole, ema!“ ütles õpetaja ning hakkas, käed selja pääl, edasi tagasi käima. „See teeb meele haigešs, kui näed, kuidas mõni asi koguni halb on, mis ommeti parem wõiks olla. Olin Tähtwere mulitšas. Tahtšin waadata, kuidas wanal Hecheli emandal käsi käiks...“

„Ta waene wišt koguni otšas?“ hüüdis ema wahela ja mähtis lõnga warraste ümber, et nad tödkorralt oma tahtmišt mööda ära ei jaaks tulla.

Õpetaja jäi filmapilguks ema ette seišatama ja ütles nagu teiše sõnu kinnitades:

„Üsna minekul. Kuid rõõmus ja rahul on ta ka nüüd, nagu ifka...“

Ära tulles näen hoowi pääl kolm poisikešt liiwa pääl püherdamas, riidehilbud purule katkenud, näod mustad kui kaarnapoegadel, põšed aga koguni kofku waonud. Minult juured hallid šilmad oliwad weel ilujad.

Kelle need lapsed on? küšin kojamehelt, kes pühapäewa ette õuet hakkas kašima.

„Ah, need on wa' Lepiku Anna lapsed, õpetaja herra!“ wastab ta. „Ema neil koguni raisus. Lööškab ümber.“

Lapsed aga jookšewad forištamata ja katmata oma pääd. Mõni- kord peawad päewad otša nälgagi kannatama.

Mis inimesed neišt sedawiiji küll peawad jaama!

Käšeb mind ja Gewat ifka teište järele waadata. Tüdrukufene on ka rohkem meie juures.

Äga mis ša poisitühpaljastega teed? Eneselgi ulualume kišas. Ja wõi leiwapalufešegagi nüüdšel ajal hõlbus asi on!

„Ema aga pillab tühiste asjade pääle jälle kõik ära, mis ta saab. Ja mis ta nüüd enam suuremat saabki!“

„Enne, kui nad mehega veel auusate inimeste wiisi elasiwad, käis neil käsi väga hästi.“

Nüüd aga on mõlemad ülelätte läinud. Lepik ije juba mitu aastat siit maaltki kadunud. Olewat Peeterburis. Mine wõta seesuguste elu siini.

„Anna teeb ka ikka veel õmbelusetööd, aga kes seesuguste käest nüüd midagi lähed ostma. — Kõige rohkem kahju aga on lastest, õpetaja herra! Mis nemad wäetikefed wanemate süüde wasta wõiwad parata?““

Õpetaja oli juba ammu jälle edasi tagasi hakanud käima. Nüüd jäi ta ema ette seisma, nagu wastuist ootama kojamehe küsimise pääle.

„Sääl on ju õige paha lugu, Gustel,“ ütles ema ja pani jufakorwi kõrwale.

„Pahem aga weel on see, et mina, waene abiõpetaja, sääl midagi ei suuda teha ega aidata.“

„Küllap aegamööda ka ikka nõuu leiad.“

Nüüd aga oled Sa rändamisest wiist üsna wäsinud, lõuna ootab juba ammu. Sinu jutu ajal ei pannud seda tähelegi... Läheme, küllap nõu ehk pärast iseenekestki tuleb!“

Läfsiwad. Ja nõu tuli.

„Kas tead,“ ütles ema oma suppi lõpetades, „kõige ette asi, kui Sa selle loo pärast prohwešjoriproua Unterbachiga kõneled. Tema on ju ikka walmis aitama, kus abi waja!“

„Et ma mitte enamalt selle pääle ei mõtelnud, ema!“ hüüdis õpetaja lusikat kõlisesedes taldreku pääle panes.

Laupäewa pääle lõunat, kui iga õpetaja äritatult taas edasi tagasi käib, siin lähemata ühte raamatusse waatab, sääl juure rutuga teist forib, et järele waadata, kus kohal see ehk teine sõna seisab, mis see ehk teine õpetatud mees selle kirjajõna kohta ütelnud ehk mõtelnud — jellel kallil tööajal wõttis õpetaja Keisler ülikuu ja kübara, hüüdis emale „jällenagemiseni!“ ja läks prohwešjoriproua Unterbachi jutule.

„Kallikene,“ hüüdis prohwešjoriproua, kui õpetaja ilma pikema siisejuhatuseta ära oli jutustanud, miks ta proua Hildegunda palwile tulnud, „sääl on ju terve mere täis wiletsust, kuhu minu wähenegi jõud nagu wäikene tilgakene wett ära kaob. Ei, sääl peawad wõimukamad inimesed appi tulema. Nõuu peab aga ikka leidma, jest kas need ilma süüta lapsikefed siis wanemate eestimiste pärast hukka peawad minema?“

Proua Hildegunda tahtis jeda wiletjust oma filmaga weel järele waadata ja nii palju abi muretseada, kui esimese häda kustutamiseks waja läheks. Pärast katjub ta ka weel oma tuttawatega kõnelema, kellel aitamiseks rohkem jõudu.

Õpetaja jättis esimese abi tarwis ka enese poolt paar rubla Hildegunda proua kätte ja lahkus suure hää meelega. Prohweessoriproua aga otsis käfifambri wõtme, et laste pesu ja riideid läbi waatama hakata, kas jäält mõnda kulunud ehk wäikseks jäänud hilbusest näppu ei puuduks, mis Lepiku Alma lastele weel sünniks kanda.

Ja ta ifka leidis.

Kui ta suure sületäie riietega kesttuppa tuli, kus lapsed suuremast wäiksemani oma asjadega ametis oliwad, tegi Leksi suured filmad ja küsis imestades, kas ema siis nüüd laupäewa õhtu weel pesu kohendama hakata?

„Ei, Leksi,“ tuli wastuseks, „need on wanad hilbud, mis meie külalastele wiime, kellel pühapäewaks midagi selga pole panna.“

„Aga kulla õde“, hüüdis Alma tädi, kes jutukõmina pääle teijest toast ka jaole tulnud, „need pole ju kellegi wanad hilbud! See siin on ju Maksi kuub, mis temal talwe igapäew kanda oli. Ja see siin on jälle Leksi pool-uus ülifond, mis temal ainult natuke wäikseks on jäänud. Maksile saaks sellest ju misjugune ilus munder! Kellele ja nad jälle ära tahad jagada?“

Proua Hildegunda pidi oma mehe üle asja täiesti ära seletama.

Alma tädi oli küll üsna hää inimene, aga wennanaesjel oli tema meelest ommeti liig lahtine käsi. Sellepärast ta nüüdki ka wastu sõitles:

„Kulla hing, Sina tahad ifka kõike ilma soojaks kütta, aga iseennast ja oma lapsi ei tohi ommeti paljaks teha! Ega ja ju mõni miljoni omanik ei ole, et ja iga hädalise juure ifka täie kättega lähed.“

„Sellest pole ju juttugi“, ütles prohweessoriproua ja hakkas pesu tükkisei kimbuks kokku seadma. „Kui neil waestel lastel esimest hädagi saaks wähendada! Küllap Jumal meid ka ifka edasi aitab.“

Alma tädi aga ei annud paigastki järele, waid sõnas jälle:

„Olgu nüüd pääle häda suur, aga ega need lapsed weel otsa saa, kui nad homseni oma endistesje hilpudesje jääwad. Kui ja täna neile ainult mõne natukese ühes saad wõtta, on juba küllalt hää. Eks homme jälle näe, mis edasi saab!“

„Olgu siis, Alma“, ütles prohweessoriproua teisele järele andes, „teeme nii! Täna on laupäewane päew, ma wõtan ainult mõne

natufese puhast pesu kaasa, et wäikejed jäärid mitte oma mustades hilpudes pesja ei pruugiks tükkida. Lefji võib minuga kaasa tulla ja wäikese korwi toidupoolisega ühes wõtta. Sina aga wõta Gundaga minu hall ülikuub — ta on ju mulle liig raske ja Joe, ning luituma on ta ka juba lõõnud. Sellest lõikad wäikestele ülikonnad wälja, et nad kui mudelid wõiwad käia. Lefji riided aga jäägu siis pääle oma poistele pidada.“

Selle wastu ei olnud ka Alma tädil midagi ütelda. —

Warsti oli leiwaforn täidetud, pesukimp ilusti kokku kühitunud. Prohwešsoriproua pistis koguni puhta käterätiku ja tüki seepi pesu hulka, et tarwituse korral ka wälise mustuse kallale asuda.

Lefji meelest oli see käik üsna imelik, aga ühtlasi oli ta ka uhke, et ema teda kaasa lubas wõtta — waestele lastele abi andma. Nagu mõni asjamees wõttis ta korwi toredasti käewangu.

Kuid misjugušed nad ije küll peakšiwad olema, need elawalt furnud wanemate lapsed?

Kui ja koolitare wiimajest otsašt Karjamaa, Lõhmuse ehk Jaama, wõi ka mõnele muule tänawale pöbrates õuewärawatest mööda minnes kura filmagagi õue läbed waadata, misjugušed need poripäätitegijad ning kitse= wõi katskimängitajad on, siis tead ka, mis laadi need Tähtwene liiwakaewajad olivad.

Kui prohwešsoriproua õuewärawašt sisse tülles tundmata inimese wiisi otšides ümber waatas, kuhu tema tee edaši läheks, filmas ta tagumijes õuenurgas kahte räbalas poisikešt, kes juure käre kallal ametis olivad.

Nad püüdsiwad teda püsti ajada, aga jõud oli liig wähenene. Minult rinna kõrgušele saiwad nad teišt upitada, kõrgemale aga ei tõusnud ta meeletu paigastki.

Braegu kukkus ta jälle mürtjatades maha ja wiskas wäiksema jõmpšika ühes kuterpalli:

„Saadanas!“ firus wäikene mees pikkamisi jälle pufki ajades. Suurem aga pani laginal naerma, kui ta wäikešt wenda nii täiešt südamešt kurja kuulis hukkama.

„Arthur,“ hüüdis ta, „kas õu pikk oli?“

„Lapsed,“ hüüdis nüüd prohwešsoriproua, kes juba küllalt oli näinud ja kuulnud, „tulge natufe šiiapoole!“

See oli wäikestele käre upitajatele koguni ootamata.

Arthur ei saanud enam aega oma kurja sõnagi wälja ütelda, waid rabas juure rutuga oma nina särkikäsesse ära pühkida. Ta siis hakkas ta pikkamööda Adolfile järele hiiluma, kes kartlikult prohwešsoriprouale ligines. Ta ei läinud mitte nõnda, nagu laps waheti hääle küla-tädile vastu ruttab. Paremat külge ette hoides nihkus ta nagu koeratutšikas pool põiki edasi ja jäi, pääd parema õla poole pöördes, kõõrdis filmadega prohwešsoriproua otsa wahtima. Oma mustad käekesed pani wäikene mees nagu warjates selja pääle.

Arthur aga seadis ennast nagu warju otšides teise selja taha, pistis kura käe esimese sõrme suhu ja hakkas jeda noort sarka proua kõrwal, kellel juur korw käewarres, uudishimulikult uurima. —

Harjumata inimestesse olešiwad need musta näoga poisikesed oma wõeriti waatega halvasti wõinud mõjuda, proua Hildegunda aga teadis, et poisikesed pelglikud, harjumata, wõeraste inimeste vastu arad olivad.

Nende näojooned olivad üsna kenad, ja sinakad filmad awaldašiwad niipalju usaldawat uudishimu, et prohwešsoriproua hääle weel pehmemaks muutus, kui ta küsis:

„Ütelge, kullakesed, kas teie olete Lepiku Anna lapsed?“

„Meie jah!“ kostis Adolf, ja Arthur kimitas tõelikult:

„Meie mamma lapsed jah!“

„Aga kus teie siis elate?“

„Siin, külaproua!“ kilkas Adolf juba üsna julgelt ja jookšis kergesti maja läwe poole, kuna ta ise üle õla wõeraste poole wilsatades tagasi püüdis waadata. . .

Kojamees Nadu ja tema naene Gewa, kelle juures wäikene Minni ja Martin olivad, lõiwad kahte kätt kokku, et prohwešsoriproua wäikesete nälgijatele nii palju toiduasju ning kehakatet kaasa toonud.

Neil lihtšail inimestel tuli päris weži filma, kui nad jutustama hakkasiwad, kuidas need wäikesed aukusfilmi lapsikesed päewad otsa poolnälgis, koristamata ja katmata on pidanud kurtma, kuidas nad ilma isa hooleta ja ema armuta elu esimesed aastad wiletšuses mööda on pidanud saatma.

Nende toakene oli nagu kassi peša, täis korratust ja mustust.

Woodidest wahtišiwad šafile tallatud õled üle ääre wälja, mustad pääpadjad ja linad, puuwillašt karferdajad waihad — kõik oli šegamine humikušše paišatud.

Söögilaul seišis tükk musta leiba, suur kausš, millel hapu piima riismed weered hästi kirjuks olivad teinud; kausi kõrwal nähti paar

tinasti lusikat näritud äärtega oma ametiist puhtawat; lauanuga oli aga leiwafeerustest ja heeringasoomustest nii patjuks läinud, et teda ilma kartmata laste fätte wõis uskuda. —

Ja toolid?

Ühel oli kaks jalga ära, teisel puudus üks, kolmandal polnud põhja enam olemaski — ainult neljanda pääle wõis weel toetada.

Selles seisukorras oli terve tuba kõigi oma asjadega — tühjust riidefapiist kummi wäikeste elanikkude katkiste jalaõndeni . . .

„Noh, lapsed, teie tahaksite wist küll häämeelega natuke õhtu-
oode?“ ütles prohwešjoriproua, kui ta filmad kõige selle päält ringi
lastud käia. „Kõige päält peate aga oma suud, filmad puhtaks
tegema — siis alles vaatame, mis Leffi teile kaasa toonud!“

Warsti oli Nadu kaewust wärsket wett toonud, pesukausi korda
seadnud ja wäikesed räämsilmad nõuu juure wiinud.

Prohwešjoriproua keeras mustad kaeltagused oma käega maha ja
lastis jenni harida ja õeruda, kummi wäikesed rongakaelad puhtad olivad.

Kaasawõetud seep tegi üsna imet.

Ka majahoidja Gewa ei raatšunud käsi jüles hoida ja päält
waadata, kuidas prohwešjoriproua oma käega korda hakkas tegema:
Gewa wõttis nuustiku ja kausi täie sooja wett, et lauda ja lusitaid
puhtamaks küürida. Koguni aknalegi ei annud ta armu, waid kustutas
mõne keeruga kõik räämulised kirjad ning kujud, mis sinna ajajooksul
kärblaste käitute tagajärjel olivad tekinud.

Tuba löi nagu walgemaks, nii et Gewa ka teisi kochti filmas,
kust tarwis kinni hakata. —

Õsmalt joputas ta woodid üles kohewile, äigas käega paar korda
üle ääre wahtiwatele kõrtele wastu pääd, nii et need oma pikad kaelad
warsti tagasi tõmbasiwad, sirutas lina warjuks pääle, laotas selle
üle waibakese, seadis wäikesed padjakešed päätšise. Ja endist pahna-
humikut ei olnud enam ära tundagi.

Nadu aga oli wahajal tubli luua toonud, millega Gewa kõik
riju ja rämšu armuta uksest wälja hurjutas.

Beerandtund oli ehk mööda läinud, ja waata — endine hundi-
laut oli kenaks kambriks muudetud.

Wäikesed pesukangelased nühtšiwad, nüüštšiwad, uhtušiwad, õeruš-
wad, nagu oleks homme uusaasta, fellele wana mustaga ei tohi
wastu minna. Mitte ükši pääd, kaelad, waid ka jalad pidiwad pestud jaama.

Seft puhastus ja puhtus on wäga tähtis asi.

Kui aga prohweſſoriproua Gewa Adolfsile puhaſt järki jelga käſkis ajada, ſeletas julgemaſs läinud poisſ kindlaſti:

„Ei, külaproua, ſee pole mitte minu järk. Minu järk on paigatud, ſee aga on koguni uus. Ja palju walgem on ſee kaſh!“

Temale ſeletati ära, et tema ſelle walge terve järgi nüüd pärijelt enefeſe ſaab, kui ta aga hää laps on — ei olnud enam waſtufõnelemiſt. Ka teiſed ſaiwad oma oſa.

Nüüd oliwad nad nagu nirgid, waataſiwad ammuli juuga, kuidas wõeras lahke proua ja noorſaſs korwiſt peeneleiva pätti, ſaia, iluſateks lipludeks lõigatud ſinki, wõtaldrefut, ſuhkrut ja theed ning muud maitsewaid aſju lauale haffaſiwad ſeadma. Gewa aga, kes ka wäikeſe Martini juba ümber ehtinud, ei annud neile wahtimifeſs pikemalt aega, waid hүүdis wäikeſtele ſoſiſtades kõrwa ſiſſe:

„Kumalad, minge andke külaproua käele ſuud ja ütelge: Olge terve, külaproua!“

Arthur oli eſimene külaproua käeſt kinni wõtma ja teda ſuutelema. Kuna ka wäikene Minni Adolfsi järele Gewa õpetuſe täielikult ära täitis, lühendas tilluke Martin ſeda pikka kõnet ja hүүdis oma ſelge häälekeſega:

„Mitäh, külamamma!“

Siiniſed filmakeſed aga waataſiwad nii ahneſti kõigi nende armsate andide pääle, mis ſääl laual ükſteije kõrwal ſeiſiwad.

Ja neil ei olnud ka enam waja kauem oodata. Prohweſſoriproua pani käed kokku, kõik tegiwad temale järele, ja Leſſi palus rõõmuſt wäriſewa häälega:

„Meil tule wõeraks, Seefe,
Et maitſeks laſtel leiwake!“

Oh, ſee oli aga õhtuode!

Wäikeſte näljaſte hulka pidi prohweſſoriproua lahkel kutsel ka Gewa oma laſtega aſuma — ja kõigile maitſes ſee nii häſti, nii wäga häſti.

Kas olete näinud, kuidas näljaſed lapsed ſõwwad?

Tähtwene tänawaſt ära tulles ſaatis prohweſſoriproua Leſſi tühja korwiga koju, iſe aga pööras ta Riia uulitsa poole. Sääl pidi Anna Lepik tööd tegema. Majanumbrit Madu ja Gewa jelgeſti ei teadnud ütelda, aga ſee maja olla ainult natuke maad Kampſi ſaapapoeſt edaſi. Sääl olewat temal hoomi pool ühe kingiſſepaga korter pooleks.

„Damenſchneiderin. Maekſterahwa rättſjepp. . . .“

Seda fildi oli Hildegunda proua juba näinud. Kus, seda ei teadnud ta.

Trepp oli must, eeskoda veel mustem. Kura kätt ukse pääle oli jällegi „Damenſchneiderin“ maalitud.

Prohwesforiproua astus sisse.

Wäikene oli see töökoda. Paremat kätt wana õmblusmasin, wäike lauakene jääl kõrwal, laudpõhjaga tooliriju, veel üks elatanud toolikene, nahariidega kaetud. — Ja siiski ei olnud siin maad dieti ümber pöördagi.

„Tere õhtust!“

„Tere, armulikud prouad!“

Mõlemad waitisjwad.

Anna Lepik oli wiimajel ajal oma uksest ainult lihtsaid inimesi sisse näinud tulewat. Ja nüüd astub järsku prohwesforiproua tema toakesesse . . .

Ja proua Hildegunda?

Oli ka kohmetanud.

Ta oli seda inimest juba kord näinud . . . Ja . . . aga see ei wõi ommeti olla! Anna Seidel oli ju ilus, jale naesterahwas. See siin aga oli näost lastunud ja kehast sattunud inimene, kelle hallid filmad poolwiltu alt kulmu teise otſa wahtisjwad. Ja siiski . . .

„Olge hääd, kas Teie olete Anna Lepik?“

„Jah. Aga mis armulikud prouad soowiwad?“ küsis õmbleja maha waadates ja paremat wahariide tooli korrale seades. „Palun istuda!“

„Olge terve . . . Ei ma soowi juuremat ühtigi,“ wastas Hildegunda proua. „Walmis riideid ei ole Teil mitte?“

„Walmis küll ei ole, aga kui Teie tellite, saab ülikonna juba teiſipäewaks walmis.“

„Enne aga oli Teil,“ kõneles Hildegunda proua teise wiimaste sõnade pääle waatamata edasi, „Uue-turu ääres juur ilus pood ja töökoda. Ma mäletan, ma ostsin Teie juurest nii mõndagi. Kõige wiimaks laskis mu õnnis abikaas mulle Teie juures veel musta ülikonna teha . . .“

„Ah, see oli siis, kui prohwesfori herra prouale oma juubelipäewaks kalli siidi kleidi tellis! Jah, sellest on juba palju aega mööda . . . Prohwesfori herra on ka juba ammu surnud . . .“

„Jah, lapsake, juba kuues aasta käes,“ ütles Hildegunda proua ja pühkis filmist pisaraid. „Aga kuidas Teil siis käsi nii halvasti on

hakanud käima, et Teil töökoda nii piisikefeks on läinud? . . . Ja jeesamagi ei ole wißt mitte täesti Teie päralt?"

Wiimased sõnad tulivad prohweſoriprouale wißt küll sellepärast juhu, et jellel filmapilgul teisel pool waheseina kingiſepp oma wafaraga kõwasti hakkas kompſima.

"Wõi jeda nüüd paari sõnaga ära saab ütelda!" hüüdis õmbleja nagu kannatamata ja käperdas selle juures oma ſitſipõlle weert. "Saab aga ka nüüd päewast leiba!"

"Aga ma olen kuulnud, et Teie lapsed kõguni puudust kannatawat?" küſis prohweſoriproua.

"Noh, lapsed . . . Jah lapsed ifka on puuduses — aga kes nendegi eest saab hoolitseda, kui enesel midagi ei ole? . . ." Tuli naeſterahwal järgu kaupa ſuust.

"Siin ei ſaa rohkem kõneleda," ütles Hildegunda proua oſawõtlikult, "tulge minu poole — Peeterburi mäe pääle, Reſſurſſe aia wastu. Waatame, ehk ſaab wäikeſtele mõni riidetükk, mis minu laſtele tilluſefeks on jäänud ehk muidu ülearu on."

"Prohweſoriproua, ſee oleks ju armuand!" wastas naeſterahwas nagu pool uhkelt.

"Kuidas nii?" sõnas Hildegunda proua ſüdimalt. "Mis armuand ſee ſiis oleks! Kui riided wäikeſeks on jäänud, pean ma nad ommeti ära andma. Eks ſee üks ei ole, kellele nad ſünniwad. Ja mõtelge ifka, lapsed . . . need on ju liha meie lihast . . . Laſte pärast lähleb ema kaſ wõi tuleſt läbi — kaſ Teie ſiis ſelleſt natukeſest tühiſest uhkuſest jagu ei ſaa? Mina pakun Teile jeda tühipaljast abi lahkeſt ſüdamest ja ei taha Teie meelt kuidagi haawata ega alandada . . ."

"Jah . . . aga ma ei ſaa nüüd päewa ajal Teie poole . . . mul enesel pole ka paremaid hõlpuſid . . ." tunnistas Anna Lepit kofutades, kuna sõnad kurtu ſinni ahwardaſiwad jääda.

"Noh, mis ſelleſt," julgustas prohweſoriproua, ſiis tulge õhtu widewiku ajal — ma ootan Teid! Tulge aga!"

Waewalt oli Hildegunda proua ukſest wäljas, kui Anna Lepiku üks jälle lahti läks. Läwele jäi pikſ mehokuju ſeiſma.

See oli tüſeda kondiga noorealine mees kingiſepa tööülikonnas. Päälepoole küünarmukki üleskäänatud ſärgikäiſteſt wahtiſiwad rugewad kääwarred julgelt wälja, kuna tubli turi hooletult ukſe piida najale toetas. Kingiſepa higi ja pigi jälgedega kaetud nägu ei olnud waatajal mitte põrmugi meelt mööda. Paſſud mokad ſeiſiwad hoolimata pool

lahti, juure juu ümber käis lai wallaline joon. Palju hääd ei wõinud jäält mitte oodata. Tõmmukad silmad aga piilusiwad raswafest palgest waatajale wastu, nii et kõigest tema olekust nagu wänge leht wastu käis.

„Koh, kes siis nüüd sinu armul oli?“ küsis kingisjapp käsi waheldikku rinna pääle pannes. „Nii tafa kõneldi, et mitte ühest sõnastki dieti aru ei saanud.“

„See oli prohwešsoriproua Unterbach,“ tuli wiivitades wastujeks.

„Prohwešsoriproua Unterbach! Mis see siit otšib?“

„Seda ma täiesti ei tea. Prohwešsoriproua käskis mind oma juure tulla.“

„Pattusid tunnistama!“ lihas kingisjapp täiendades juure, kuna ta mokad kõrgilt hirwitades wingu tõmbas. „Sa sina lubasid ka minna?“

„Kindlasti küll mitte, aga tema kutsus nii lahkesti ja lubas mulle laste jaoks mõne riidetükki anda . . .“

„Ah soo — siis ka weel armuandeid otšima! Lastele riideid ferjama! . . . Ah, ah, ha . . .“

Kingisjapp naeris nii mõnitades ning pilkawalt, et see waejel naesterahwal hingest läbi käis. Sellel filmapilgul ei oleks küll keegi selle inimeše otša tahtnud waadata. Nii ülbe oli ta.

Wihast lõkendawal palgel kostis temale naesterahwas:

„Kui neid muidu ei saa fatta, siis ferjama. . .“

„Mis asjamehed need lapsed siis õige ära ei ole, et nemad ikka esimešeks ja wiimaseks on?“ sõnas kingisjapp teise äritust nähes pehmemalt.

„Mina ei ole oma laste eest dieti sõrmegi liigutanud. Praegu on nad jälle näljas. Poolest heeringast ja natukešest piimast, leiwast ei saa neli last jöömiks. Otšekohe lähen ma koju . . .“

Utles, kargas üles, tõmbas rebenenud rätiku ülepäa ja tahtis ufjest wälja rutata. Kuid kingisjappa tugew käewars hoidis teda tagasi.

„Du aega weel küll, wõid oma lapsi parasstki torbutada. Nüüd aga jää siia!“

Kende sõnadega katjus mehe karu naesterahwa huultele lähineda. Aga teine andis temale kõigest jõuust tubli mütsu rindu, et ta ufšepiida wastu tagasi tuitus ja naesterahwa lahti lastis, kes kui wälk ufjest wälja wilksatas.

„Saadanas!“ kirus kingisjapp käega pihta katjudes ja teisele afnast järele waadates. „Mis tont see siis dieti lähendab?“ urises ta siis ijeenešele ja läks pikkamisi oma poole.

Prohwesjoriproua perekond istus alles theelauas ja Leksi puhkus teistele suure hoolega wäikeste Lepikute wiletajusest juttu, kui forraga argiselt ufjekellast tõmmati.

Silmapiilk fargas wanem tütar Kunigunda ujt lahti tegema. Paari filmapiilgu pärast tuli ta tagasi ja ütles:

„Mamma, üks naesterahwas soowib sinuga kofku jaada!“

„Kohhe!“ sõnas prohwesjoriproua ja ütles ufje awamiseks hilja tulnud tüdrukule:

„Kata, laje minu toas kardinad maha ja pane lamp põlema!“

Õestoas seisis widewiku walgujel Anna Lepik, juur rätik ümber pää, nagu Riia uulitsast minema rutates, muudkui tema feha oli nagu ettepoole kühma waonud. Tema põlwed lödijesiwad, nagu oleks tall praegu külm.

„Tere õhtust!“ hüüdis Hilbegunda proua ettetuppa astudes ja teisele lahkesti kätt wastu sirutades: „See on ommeti ilus, et Teie olete tulnud. Praegu kõneleme Teie lastest.“

Waenaesterahwas wöttis wäljasirutatud käe nagu pool kartes wastu.

„Armuline proua on minu nähjastele lastele abi toonud, kuna mina ise mitte midagi ei ole teinud, et waeleid lapsi häda eest hoida... Ma pole jeda hääd mitte ära teeninud.“

„Mis mina olen teinud, jeda on koguni wähe, Lepiku emand,“ andis Hilbegunda proua wastuseks. „Teie laste põlw on küll üsna halb, aga küllap helde Jumal Teid aitab, kui Teie tema pääle loodate.“

Lahkesti kutsus ta teist tuppä. Sää! ta lükkas leentooli laua juure ja ütles:

„Istuge, Lepiku emand, jiia sohwa pääle ja wõtke rätik ümbert ära, muidu saab Teil soe!“

„Ma tülitän armulist prouat,“ sõnas teine pool kartlikult, pool häbelikult, sest oma wõidunud ülikonmas ei tahtnud ta mitte häameelega sohwa pääl aset wõtta, mis nagu puhtas pühapäewa riides oli.

„Istuge aga, kuidas Teie mind tülitate — ma ise ju kutsusin Teid... Wabandage üks filmapiilk!“

Läks ja tuli warsti jälle, ühes käes klaas theed, teises talbref wõileibadega.

„Palun wabandada, ma ei hakanud theebretti tassima. Olge hääd, jooge klaas theed, Teie pole ju wiist õhtut weel mitte jõõnud.“

„Tänan, armuline proua, see on liig lahke!“ ütles Anna Lepik ettepoole kumardades, ei liigutanud aga kättki, et klaasist finni hafata.

„Noh, ega lahtus ju raha maksja,“ tuli prohvesoriproua poolt kergesti vastuseks. „Ja tänuft ei saa kõht täis. Võtke aga!“ Ta lükkas thee ja leiva lähemale.

Nii lahtetele sõnadele ei saanud Anna enam kauem vastu panna. Ta tänas veel kord, võttis, hammustas leivakannika küljest ühe rõhnikese ära ja rüüpas moka otjaga tilga theed pääle, kuna käsi kangesti värises.

Hildegunda proua nägi seda ja tegi juttu.

Kõige parem abinõu ärituse vastu on ikka lahke sõna.

„Kas Teie juba kaua jääl Tähtvere uulitsas elate?“

„Jah, varsti saab juba kaks aastat.“

„Majahoidja Madu oma Gewaga näikse üsna mõistlikud ja tublid inimesed olewat?“

„Jah, minu vastu on nad ikka väga hääd olnud. Nad waatawad hää poolest minu laste järele. Väiksemad on täiesti nende hooleks.“

„Teie tuba on ka hulgale lastele üsna väike. Teil oli ennem ikka juurem korter?“ küsis prohvesoriproua edasi.

„Jah, oli. Enne elasime Uue-turul. Siis oli meie elu ka koguni teine . . .“ Ütles ja rüüpas klaasi tühjaks. „Mituma, olge terwed toidu eest!“

„Võtke hääks! Lubage, ma toon veel klaasi theed, jõõge ommeti see mõileibki veel ära!“ jundis prohvesoriproua üles tõustes, kuid teine palus tungivalt vastu — ta pole õhtuti millalgi nii palju jõõnud Sellepärast istu² siis Hildegunda proua jälle oma koha pääle ja küsis jutulõngast kinni hakates edasi:

„Kuidas Teil siis käsi halvasti hakkas käima?“

„Armuline proua,“ vastas waene naesterahvas, „mis jellest maksab kõneleda, hääd pole säält midagi leida!“

„Teie mõtlete, et ma seda uudishimu pärast küsin,“ sõnas prohvesoriproua, „see ei ole aga mitte nõnda. Ma tahaksin kuulda, kuidas Teie praegusesse kurvasse olekusse olete sattunud, et siis pärast ehk aru pidada, kuidas Teie enmast ja oma väikseid mõiksite aidata. Eks kahe nõu ju ikka enam ole, kui ühe mõte . . .“

„Jah, armuline proua, ma tean, et Teie seda helde südame pärast küsite, aga väga raske on jellest kõneleda . . .“

„Ei, Teie ei pea mitte kartma!“ ütles prohvesoriproua heldesti, „mina pole ju kellegi kohtumõistja. Nagu oma emale mõiksite mulle kõik oma hinge päält ära kõneleda. See teeb südame palju kergemaks.“

„Teie jaaksite aga hirmsaid asju kuulda,“ õhtas Anna ja lõi filmad oma käte pääle, mis võimetuselt süles risti seisivad.

„Ärge kartke, laps,“ ütles prohvesoriproua hõrnalt. „Ma olen elus juba nii mõndagi näinud!“

Ta Anna Lepik algas:

*

„Jäa juri mull juba noores eas. Ma mäletan seda veel waewalt nagu läbi udu. Ema awas oma wäikese warakese abil wäikese ehtekaupluse, tegi ise kõige hoolega tööd, ja elatas sell wiisil auusasti iseennast ja oma last. Tema pärast oleksin ma linna tütarlastekoolist läbi wõinud käia, kuid selleks polnud mull enesel himu. Kehakasw oli mull aastatest mööda jõudnud, mind peeti vähemalt paar aastat wanemaks, kui ma dieti olin. Sain warsti wanemate tütarlaste kilda, kus enam armastuselugudest kui kooliasjadest kõnelbi . . . Pääle kooliaja oli mull wabadus veel suurem. Suureks õnneks oli, et ema wiimaks kangemalt minu järele hakkas walwama. Kui ma pääle õpiaja emale abiliijeks sain ja müümalawa taga igale inimesele filmi pidin waatama, oli kuusatus küll nii mõnigi kord suur ja kuusaja lähidal, kuid ema film nägi kurja itka õigel ajal ära ning mõistis mind parajal kohal ja õigel filmapiigul hoiatada . . . Wiimaks harjusin enese ette walwama, nii et ma ka siis libeda tee rest mõistisin hoida, kui armas emakene oma filmad finni pani . . . Ta jättis mulle täieliku ehtekaupluse ning juure töökoja järele. — Mitu aastat tegin ma wabalt tööd. Töökoda kaswas. Sain ühte noortmeest tundma. Lepik oli ta nimi. Paari aasta eest oli ta Laias uulitsas ise oma tisleritöökoja awanud, millele ta wanematekt päritud kopikatega põhja pannud. — Meie olime teineteisele meelt mööda. Poole aasta pärast pidasime oma pulmad . . . Meie elu algas üsna õnnelikult. Lepiku ema oli küll lihtne wanakene, aga jüda oli temal kuldne. Tema oli meie majal otjapidajaks, nagu ta seda enne ka oma pojalt olnud. Meie noored jäime kumbki oma ametisse. Kõik läks hästi. Ujad ja aastad kippusiwad küll kitsamaks minema, aga kahe päält saime ommeti enam kasu, kui teised suurte ettevõtetega. Meie wäikese perekonna rõõm tõusis, kui ühel päewal noor kätsejaja majasse ilmus. Hoolsamat kaswatajat ei wõinud Abdolfile enam saadagi, kui wanaema oli. — Ka wäikest Arthurit kuusutas wanakene veel. Siis aga hakkas ta haiguse pärast kaebama. Paari kuu pärast pani ta filmad finni. — Näüd läks elu raskemaks. Wanaema aset pidin mina täitma. Sellepärast jäi aga töökoja ilma otjapidajata. Asjad hakkasiwad lontama...

Seft ei oleks aga ommeti nii juurt lugu olnud, seft meie fissetulek wõis ju puusepatöökojast kasvada. Kuid ühes wanaemaga oli ka hää waim meie majast lahkunud. Noor abitaas, kes ikka ema mõju all olnud, hakkas nüüd oma wabaduseft magu tundma. Mõnesugused rõõmud, milleft ihu ega hing pääle filmapilgu ka ju ei saa, hakkasiwad teda oma kammitsasse kiskuma. Hilja ööseti joodi ja mängiti, kuna kõif kõned ja jutud, mis sääl juures acti, nagu fihwti aur noore abielumehe hingesse käisiwad. Tema hakkas jooma, mängima, pillama. — Sell ajal fündis wäike Minni, keda Teie täna ka olete näinud Laste kisa, mis tall enne nii armas olnud, läks noorel perekonnailal wastumeelseks, ajas ta kodust joomatotta, fergemeeleliste lööpijate filda . . . Ma palusin, pahandasin, wihastasin — see oli hilja. Ta murdis ka abielu truuduse. — Puusepatöökoda hakkas peremehe hooletuse pärast tagurpidi käima, minu ehtekauplus ei toonud enam endift tulu, kulud ja wäljaminekud aga kasvawad peremehe pillamisega ühte järge. Meile hakkas puudus kätte tulema. Oh seda südamevalu, neid uneta ööfid ja nutetud filmi! Aga mehe fiimaline elu läks järjest weel kurjemaks. Käitööliised, kellega tema kofku puutus ja läbi käis, oliwad wanade wiijidega ühes ka endise auu ära heitnud. Häbigi polnud nende inimeste juureft leida. Temal oli noor naene kodus, üleaedjed kinnitasiwad, et ma fiis ka ilus olnud — tema aga wiibis langemud naesterahwaste kätte wahel, kes kurjemad on, kui werekaniid, kes teiste metfikutele himudele ohwriks langedes inimese seisukorrast alamale on sattunud. See on hirmus tundmus. See põletab walujamine, kui elaw tuli, sööb kui kange fihwt ju südames. Saruajel korral on naesterahwas kõige pääle walmis, tema tahab ka kõige wiimast abinõuu ära katjuda. Alles hiljuti olin ma wäikefele Martinile elu annud. Olin paranenud. Kõigest südamewalust hoolimata tundsin ma ennaft nii elujõulise olevat, nagu iga teine noor tubli naene. Ma wõtsin koguni uut julguft ja hakkasin lootma, et wähemast armukadedus mu mehe südames wana armastuft weel elule wõiks äratada. Seft wiimajel ajal oli nagu paremat tuult tunda. Ma tahtsin teda ainult wähe äritada. Hakkasin ühe tema sõbra, noore kaupmehe, meelitustele natuke haawal järele andma . . . Mu mees sai äritatud, läks waljemaks, faredamaks. Oma meelt ei muutnud ta aga mitte. Meeleheitlik olek, wiha, kurbtus, armukadedus ühelt ja awatelew meelitus teiselt poolt wõtsiwad minus wõimust. Warsti olin ma niisama kangel, kui minu mees — olin langemud naesterahwas . . .“

Kaugemale ei saanud naesterahvas mitte enam. Jutustades oli ta oma pää järjest ifka madalamale lastnud waoda, oma langemisest kõneledes läks ta palgeist punaseks, nagu oleks temal kõik weri päha jooksnud, tema käed löiwad wärijema, kõik tema keha löidjema, tema kattis oma näo mõlema käega ja kordas walgult nuutjudes:

„Langemud naene, kes auust ega häbi, ei ka oma kohustest midagi ei küsinud . . .“

Sedawiisi nuutjudes jutustas ta poolijõnu, kuidas tema mees warsti kõik wiimase wara ära oli pillanud, wiimaks oma töökoja ukseid kinni pannud ja ühel päewal ära kadunud. Pärast olnud kuulda, et Lepik Peeterburis oma endist elu edasi elab ja kõik oma hirmude taltsutamiseks ära pillab, mis ta käte, pihtadega teenib. Anna ehte- ja riidetöökoda oli ifka weel wäiksemaks ning wäiksemaks jäänud, nii et ta endise ilusa elukoha Riia, Turu, Koolitare ning wiimaks Tähtwene uulitsa wastu ära pidanud wahetama.

Riia uulitsast lahkudes palus ta uuelts üürnikult, noorelt kingisepalt, wäikest nurgakest enesele töökohaks.

Ta sai kitsa toake, aga ainult — häbi hinna eest . . .

Oma meeletu puhtuseta elamisega on ta oma laste wastu emaliku armastuse kaotanud, töö ja waewanägemine on tema meelest ristiks ja koormaks läinud. Mitu aastat otja on ta kõlwatu elu mustuses pühendanud, wahetpidamata häbile elanud.

Nagu oleks ta oma jutust alles näinud, kui kaugemale ta langenud, kui alatu tema kaju, nii hüüdis ta nüüd põlwili langedes meeleheitlikult käsi ringutades südant lõhestawa häälega:

„Oh Jumal, ma olen üks alatu, huffaläinud inimene, igawesti jattunud, kadunud naesterahwas! Minu lapsed, minu mees, minu au, minu kohused . . . Oh armuline proua, nüüd näete, et ma Teie häategusid mitte wäärt ei ole. Aga Jumal õnnistagu Teid, et Teie neile wäikestele õnnetutele lastele abi olete annud . . .“

Ta ta haaras mõlemate kätega Hildegunda proua käest kinni ning andis neile, teise tõrjumisest hoolimata, mitu korda juud.

Nüüd sai ka prohwektoriproua enesest jagu. Õnnetu naesterahwa kõne oli temal luust ja lihast läbi läinud, tarretanult oli ta jeda kahetsust, jeda walusat meeleäraheitmist päält waadanud. See ei olnud mitte enam huffaläinud naesterahwas, kellega hõrnalt ja ettewaatlikult ümber tuleb käia, et tema rinnus armastust ja kohusetundmust jälle elusse äratada, kust naesterahwale kõik salajane wõim ja

wägi, kõik tema imeline jõud tuleb. See siin oli ümberpöörav efsija, waene meeltparandaja patune, kellest inglitelgi hää meel peab olema — see oli oma raskest süüd kõigest hingest kahetsem inimejelaps.

Ja südamest tulivad Hildegunda proual sõnad juhu:

„Mu tütar, ärge meelt ära heitke! Küll on Teie efsimine juur, Teie üleastumised väga rasked, aga ümberpööramine pole millalgi hilja. Armastuse Jumal ei kata oma palet mitte ühegi eest kinni, kes kõige oma südame ja hingega tema poole tuleb. Laps, paluge aga Jumalat, tema saab aitama! Palugem teda siinsamas paigas tema halastuse ja armu pärast!“

King Hildegunda proua heitis waeje õnnetu naesterahwa kõrwale põlwi ning palus käsi kokku pannes juure häälega:

„Meie Jsa, kes Sa oled taewas . . .“

Nagu sõnakuulelik laps pani waene nuutsuja oma käed ka kokku ja palus südamest järele:

„Meie Jsa, kes Sa oled taewas.“

Imelik oli kuulda, kuidas iga palwesõna waitkes toas kaugele kajas, nagu oleksivad waimud tõstis jutlust pidanud . . .

Kaua palusivad nad sääl. Kui Hildegunda proua wiimaks üles tõusis, jäi õnnetu Anna ikka weel oma koha pääle. Ta tõstis mõlemad käed nagu paludes ülesse, wõttis prohwešjoriproua käed oma peosse ja ütles nuutsudes:

„Oh, armuline proua, kuidas pean ma Teid tänama? Minu süda on rahulisemaks jäänud. Teie olete minu waeje efsija hingele heldest südamest appi tulnud, et mind õigele teele juhutada. Jumal tasugu Teile jeda hääb ja õnnistagu teid kõigel Teie eluajal!“

Nende sõnade juures woolasivad temal küll weel pisarad wahetpidamata üle põskede, kuid see ei olnud mitte enam endine meeleäraheitlik hädakriisa. Ei, jarnased filmapisarad langewad kui kosutaw kaste elu tormidest ja tuultest kuiwaks lõõgutud südame pääle. See kinnitab, parandab, wõtab haawadelt walu.

Õnnetu Anna tunneb, et tema senine elu igawesti on kadunud, mis iial enam tagasi ei tule; aga see teadmine ei käi mitte enam walustasti südamest läbi, ei aja mitte meeleheitlikelt kaebama. Ei, ta ei mõtlegi enam selle pääle. Tema südant täidab ainult see mõte, et Jumala arm ja heldus tema patud puhtaks peseb ja tema efsimised kinni katab. Taewase Jsa halastus annab temale kõik tema süüd andeks. Hukkalaanud elu rufudest kaswab uus taim wälja, mis küll

mitte enam nii hõrn ei ole, kui endine ilus puu, selle vastu on ta aga kõigis osades ühtlane, igale filmale armas waadata. Ja kui hommikuse päikese kiired kasteliste lehekete päale langewad, siis särab jäält nagu kristalli kiri vastu: „Sumalale auuks!“

„Ei, mu tütar,“ ütles Hildegunda proua südamest, „mitte mina, ei ka keegi surelik, waid igawene armastus ja heldus wõtab Teid õigele teele aidata. Tema kuuleb meid meie kitsikuses, tema saadab meile abi meie wiletuses, tema kijub meid wälja kõigest ahastusest. Temale siis, mu tütar, andke tänu ja kiitust! Nüüd aga kuiwatage oma filmist piisarad ära. Küllap tema kõik weel hästi teeb!“

Ta pakkus teisele ülestõusmiseks kätt, mis see täis usaldust vastu wõttis.

Enne kui waene Anna minema läks, tõi prohwessoriproua oma halli ülikuue, millest Alma tädi wäikestele lastele riideid pidi hakkama tegema ja pani ta teisele õlale ümber.

„Seft sellega võib weel üsna hästi käia.“

Anna palus küll wasta, et prohwessoriproua muidugi juba lastele nii palju toiduwaru ja riideid kaasa toonud . . .

See aga ei aidanud midagi:

„See on Teile enesele,“ ütles proua Hildegunda teisele ülikuube õlale seades ja suurt nutju kaenlasse waotades. „Lastele saab ehk homme, ülehomme ka weel mõnda nõutada. Ja siin selle eest ostke wäikestele leiba. Wõtke aga, jeda andis noor õpetaja herra, kui ta ennist Teie laste pärast minuga nõuu tuli pidama.“

Ütles ja surus Annale õpetaja antud raha pihku.

„Oh Sumal, kuidas olen mina jeda ära teeninud,“ hädaldas see piisarfilmil. „Olge tuhandest terve kõige hääl eest.“ Ta tahtis proua Hildegunda käest kinni hakata, et jeda oma huuli vastu suruda, kuid prohwessoriproua ei lastnud jeda mitte jõndida, waid tõmbas oma käe teise peost kergesti tagasi ja ütles lahkesti:

„Pole nii suure tänu wäärt. Minge aga rahulijelt koju ja paluge taewast Ista, et tema Teid alati aitaks!“

„Oh, tuis Teie hääl olete, armuline proua!“ tuli Annal nagu tahtmata suust. „Hääd ööd!“

„Hääd ööd, mu tütar, hääd ööd!“ hüüdis proua Hildegunda lahkesti järele.

Rešköö oli juba ammugi käes, aga kõik walmasiwad weel erutatult. Lapsed jooksiwad prohwessoriprouale juba ukse päale vastu ja hüüdsiwad suure midishimuga:

„Kes see naesterahvas Sinu juures oli?“

„See oli nende waeste laste õnnetu ema, kellele Lekki emist jüüa wiis.“

Kui aga proua Hildegunda õhtul juba uinumas oli, tõusis temal rimuult nagu ilma tahtmata südameelik soov:

„Ja ära saada meid mitte kuusatuise sisse, waid päästa meid ära kirjast“

Selljamaal hilisel ajal käis õpetaja Reizler oma tuba mööda edasi tagasi, kuna temal jutlus weel furd pääst läbi lendas. Korraga jäi ta järsku seisatama ja hüüdis poolwalju häälega:

„Kuis peaks küll Lepiku Anna lastega lugu olema — kas Unterbachi proua midagi on saanud teha?“

Tähtvere uulitsas oli aga jell ajal waene naene oma pisikestes toakestes põhwili maas ja palus südamest Jumalat, kuna wahete wahel tajast muutsumiist kuulda oli. Mis tema jääb ära tunnud, kes seda mõistab ütelda. Kui ta wiimaks ülesse tõusis, oli tema nagu rahulik, kurb ja tõsine, aga täis usaldust ja lootust. Kes seda kirja tunneb, oleks jäält võinud lugeda:

„Halastaw armastus annab mulle kõik minu üleastumised andeks.“

Ta astus tajakesti laste asemekeste ette. Kuis olivad nad nüüd neis puhtais woodikestes, puhtais riidis nii armsad . . . Jumal tasugu seda heldele prohweisoriprouale mitme wõrra . . . Tema aga, nende lihane ema, on wäikseid ingliseki katmata, kasimata nälga lastnud kannatada Annaks Jumal nüüd weel jõudu, ta tahaks hommikust õhtuni tööd teha, et oma jüüd natukenegi vähendada ja kõike seda hääks pöördada

Kui ta wiimaks hilja oma asemele heitis, oli tema meel imelik, lahe ja õnnis. Wiimaseks mõtteks aga oli temal:

„Wõtaks Jumal teda õnnistada . . . prohweisoriprouat“

Pühapäewa hommikul wara, kui Kata saia ning koore tarwis raha palus, andis proua Hildegunda temale pääle raha ka weel kaks kirja ning ütles õpetades:

„See siin wii õpetaja herra Reizleri juure, margiga kiri aga wiska postimaja juure kirjastasti.“

Kellele see pidi minema, ei näinud mitte hästi, ülesse ääre poole oli aga suurte tähtedega kirjutatud:

Kõrgeaaulisele prouale

Õpetaja Reissler oli kõstriga parajasti ametis, et pääraamatust oma käsiraamatusse tähendada, kui palju kogudus kiriku, uue orel, altariipildi, missiooni, waeste ja muude asjade pääle oli kintinud, jääb tuli ema ja ütles temale kirja kätte ulatades:

„Prohweßsoriproua Unterbachi käest, ei tea, ehk on midagi tarwilikku...“

„Unterbachi proualt — waatame kohe järele!“

Wõttis kirja, laskis filmad temast üle kää ja hüüdis warsti rõõmsalt:

„Ema, kõik on häa.“

Prohweßsoriproua on tubli naesterahwas... Ta kirjutab:

„Asjad on paremale pöörnud. Eila õhtupoole sai lastele mõne forra tarwis toiduwara ja puhaft pesu, õhtu oli waene effiteele sattunud ema minu juures, jutustas kõik oma wäärdumise loo südame päält ära ja kahetjes oma süüd kõigest hingest. Ubi pärast kirjutasin praegu ühele tuttawale prouale, ehk ta teeb oma käed lahti. Teie and tegi waesele emale suurt rõõmu. Küllap Jumal aitab“

Eai õpetaja seda lugu mõne sõnaga kõstrile seletanud, ütles ka see, et proua Hildegunda üks auuwäärt, waga ja helde naesterahwas on, lihas aga weel iseäranis juurde:

„Kuid tema abist ega awitamisest ei tohi juttu mitte laiemale lasta minna — seda ta ei kannataks.“

Ei, jah, kellele õpetaja sellest pidi kõnelema?

Ja siiski, ta kuulutas sellest wäga paljudele

Ta oli täna kogudusele karistawaid sõnu tahtnud kõneleda.

Sest meie oleme ommeti ainult nimekaudu ristiniimesed ja Kristuse järelkäijad. Meie usk on ainult sõnades, ei ole temal südames juuri; tegudes pole temal tuge. Meie kiitleme, et me ühe ihu liikmed oleme, kellel Kristus pääks on, ja ommeti ei tunne me üksteise walu, olgu teine ka lausa tules. Meie läheme kalgi südamega oma ligimehest mööda, kui tema ka wiletuse ja häda pärast otja on lõpmas. Ei tule meile meele Saamaria meest, ei tema halastajajat südant

Ta tahtis wihastelt hüüda: Sa usud, et Jumal on üksainus; ja teed hästi; kurjad waimud usuvad ka, ja warijewad. Aga tahad ja teada, oh tühi inimene, et usk ilma tegudeta on furnud!

Proua Hildegunda lühikene kiri aga kustutas tema meelest kõik wägewad sõnad, ajas minema kõik targad mõtted. Põhjani läbimõteldud laused, hästi läbikatjutud seletused waosiwad nagu udu sisse. Järele jäi ainult elaw, selge rõõm südamesse

Ja sellest oli küllalt.

Ta läks ja pidas waimustatud jutluse heldest meelest ja armastusest, mis iial ei wäsi. Igal kuuljal läks see südamesse, sest südamest kõik tuli. Kõige rohem aga mõjusiwad õpetaja sõnad, kui ta tõusewa häälega oma jutlust lõpetas:

Kui waene kojamees, kes oma perekonda kätte, pihtadega toidab, oma pisikut nälgastega hääle meelel jagab, kui lesknaene oma waeusest hädalistele wiibimata abi tõttab wiima, kui ta walmis on oma muredest hoolimata teise rõhutatud südanit kinnitama ja walutawatesse hingehaawadesse jumaliku armastuse ja halastuse imerohtu walama — kas ei pane see sull südanit rõõmsasti tufsuma, kas ei tõsta see meie hinge Jumala poole, eks ei aja see meid rõõmsasti tunnistama, et ka meie päiwil päikese all palju kristlikku meelt ja õiget usku leitakse! See annab julgust edasi elada, edasi tööd teha Looja wiinamäel, sest hää külv pole mitte asjata, kallid seeme ei lämbu mitte halwasse umbrohusse . . . Teie aga, kes Teie sellest kuulete, kas ei kihuta see teid, et teie selle naelaga, mis teie kätte usaldatud, õigel wiisil wõtaksite kaubelda? Teie, wägewad ja suured, kas ei pane see eeskuju teie hinge põlema, et teie mitte ühte päewagi mööda ei laseks minna ilma häätegemiseta! Seest wägewate asi on häätegemine, ja rikkad peawad oma warandust kaaswendade kasuks tarwitama. Siis ainult on nende aja suur inimeste ja Jumala ees . . .

Pääle lõunat oli õpetajal esimene käit professoriproua poole. See aga wõttis teda üsna kurjaga vastu. Waewalt saanud nad tooli pääle toetanud, kui proua Hildegunda tõsise näoga nagu mõni kohtumõistja küsis:

„Aga, armas õpetaja herra, miks Teie siis tühistest asjust nii palju juttu hakkate tegema? Mis teised inimesed selle mooduga meist peawad mõtlema?“

„Mis nad tahawad!“ oli lühikene wastus. „Halba aga wiist küll mitte.“

„Uskuge aga, et nad Teist hääle hakkawad kõnelema, kui nad kuulewad, et Teie ije ka nende kiidetud aitajate hulgas olete!“ sõnas Hildegunda proua pisut pilgates.

„See mure ei tee mull juuseid weel halliks,“ rhabas õpetaja vastu. „Ja õieti ei wõi Teie mulle selle loo wäljakuulutamisest süüks andagi, sest mitte ühte nime ega muud lähemat tähte pole mull üle huulte tulnud.“

„Roh, Teie pesete ennast wiimaks weel koguni puhtaks,“ naeris Hildegunda proua, „sellepärast jätan oma päälekäimise katki . . .“

„Üksna õige,“ sõnas õpetaja naerdes ja Alma tädi teretades, kes sellel filmapilgul saali tuli. „Ja nüüd peate Teie mulle oma tegudest ja toimetamistest täielikult aru andma. Kõik peate ära jutustama, kuidas Teie sellest hoolimata naesterahvast jagu saite.“

Mii see ka sündis.

Õpetaja oli kõigea väga rahul ja kiitis iseäranis seda suurt osavõtmist, mille varal proua Hildegunda õnnetuma Alma südames kahetsust oli jõudnud äratada.

„Seda poleks küll meie wana õpetajagi paremine korda võinud saata“, ütles ta rõõmuga.

Saanud ta prohvesjoriproua perekonnas kohwi joonud, tõttas õpetaja jälle minema. Enne aga lubas ta paari päewa pärast jälle kuulama tulla, kas loodetavasti abiist midagi saaks. Proua Hildegunda saatis teda ise kunni trepini. Eääl andis õpetaja veel kord kätt ja ütles kähku minekut tehes:

„Jällenägemiseni siis!“

„Jällenägemiseni!“ hüüdis prohvesjoriproua lahke häälega ja waatas teisele rõõmsa näoga järele.

„Kuijugune peab õpetaja olema,“ ütles ta iseenejele, „waga ja jumalakartlik, ja siiski mitte päänorutaja — just kui tema wana ema...“

Uga keda ta jääl teretab?

Suur, tore, lahiline tõld, naesterahvas jääl sees hoiab paberilehte käes ja waatab wahel pahemale ja paremale poole majaridašid, wahel jälle oma kirja sisse...

„Kallikene, see ju Moldeni proua!“ sõnab proua Hildegunda enese ette ja jääb ootama, kunni kutsjari käes mängiwad hobused trepi ette jõuawad.

„Ah, prohvesjoriproua“, hüüab paruniproua Molden, ma ei ole wišt mitte õieti tulnud, see on ju Teie maja... See ei wõi olla...“

„Üksna õieti, paruniproua“, waigistab teda proua Hildegunda lahke naeratusega. „Olge hää, tulge sisse!“

Tuli. Palju oli juttu. Külaline pidi ka tassj kohwi wastu wõtma, ehk ta kodus küll ütles sõõnud ja saanud olemat.

„Ei“, seletas Unterbachi proua, „Teie peate enesjel ommeti wähe jüüdant kinnitama, enne kui seda wiletjust lähete waatama.“

Moldeni proua omalt poolt ei leppinud jälle muidu, kui teine järele nõrkus ja ühes Tähtwene mulitšasse lubas sõita.

Tõlde astudes kästis Moldeni proua kutsjarit kodust läbi sõita.

„Seft“, ütles ta Hildegunda prouale, „parem on ju ommeti, kui me mitte palja käega sinna ei lähe.“

Kodust võeti suur kimp riideid kaasa, mis paruniproual kord lastest üle olivad jäänud ja nüüd juba aastate kaupa kapis seisnud.

„Wäga mõnus“, ütles Hildegunda proua seda suurt nuttu waadates, „jest väikestel polnud mitte ühte õiget hilpugi seljas.“

Oh seda kihinat, kahinat, mis nende tulek väikeste toa elanikkude hulgas tegi. Väike Arthur jooksis eestkojast kohe tuppa ja hõiskas juure häälega, nii et see õue kuulda oli:

„Mamma, mamma, see külatädi tuleb, kes eila meile süüa tõi ja riideid, ja toa ja meid kõiki puhtaks tegi. Ja üks teine proua on ka veel kaasa tulnud . . .“

Waejel Amal läikiswad filmis selged rõõmupisarad, kui ta prohwešjoriprouat veel kord südamest kõige hää ja helduse eest tänas.

„Ma olen eila õhtust jaadik koguni teiseks inimejeks saanud“, ütles ta filmi kuiwatades.

Ja seda võis uskuda, kui seda wiisakat, rahuliku näoga naesterahwast eilase õmblejaga võrrelda. Kui ta veel kuulis, et ka paruniproua temale abi tahab muretjeda, ei jõudnud waene naesterahwas oma pisaraid tagasi hoida.

Wäikejed jäärikejed, kes Hildegunda prouale juba täis ujaldust wastu tuliwad, lõiwad ema nuttu nähes üsna araks. Kui nad aga kuulsiwad, kuidas ema suurest tänuist ja rõõmuist kõneles, kadus ka nende palekestelt kõik hirm ja kartus.

Koguni kiltama lõiwad nad, kui prohwešjoriproua neile jai seletanud, et külaproua kimpu kõidetud riided kõik nende jaoks kaasa toonud. Ema pidi neile meele tuletama, et hääd lapsjed andjat tänavad.

Seda polnud neile aga waja kahte korda ütelda. Kõik läkšiwad, lõiwad külatädidelale lasti ja andsiwad nende kätele päris südamest juud.

Wana Madu, kes oma Gewaga lahtisel läwel seisis, pühkis seda nähes enesel kareda käega ühe pisara filmist.

See lugu läks temal südamesse.

Lühikese arupidamise järele võeti nõuiks, et Anna Riia uulitjalt ära pidi tulema. Madu oli hää meelega walmis õmblusmasina ära-toomist enese pääle wõtma. Anna ise ei pidanud ennast prohwešjoriproua soowi mõdda sääl jugu enam näitamagi. Üüriraha tasumiseks ja muude kulude katmiseks piisiwad naesterahwad Amale nüüd kohe

juba paarikümmend rubla pihku. Kui waja, pidi tema julgesti paruniproua juure tulema.

Rõige päält pidi Anna wanad riided enesele ja lastele parajaks tegema. Paruniproua ütles enesel weel mitmed uuejürgmised ülikonnad olema, mis temale enam selga ei sünni — neist wõiks weel mõndagi ümber teha.

Pärast poole, kui ta oma asjad rohkem korda seadnud, wõib ta mõlema naesterahwa kui ka nende tuttawate käest nii palju tööd saada, kui tema ihe teha suudab.

Nes oli nüüd küll rõõmsam ja tänulikum, kui waene Anna. —

Araminnes oliwad mõlemad naesterahwad südamepõhjast liigutatud.

Kui nad juba tõllas istusiwad, wõttis Noldeni proua Hildegunda proua käe oma pihku, pigistab teda tugewasti ja ütles südamelikult:

„Brohwesforiproua, ma tänan Teid õiglaselt, et Teie nende waeste inimeste wiletsust nähes ka minu pääle olete mõelnud. Teie olete sellel perekonnakesel heldeks päästjaks olnud.“

„Mina olen küll wähe jõudnud teha,“ wastas proua Hildegunda. „Asja alustaja oli ju meie noor õpetaja, nagu Teile jutustasin. Siiski olen ma tõesti südamest rõõmus, et see perekond nüüd hukatuje küüsis on pääsnud. Et Teie minu palwet lahkesti kohe kuulda wõtsite, pean Teid weel südamest tänama. . .“

Wanker pidas Noldeni maja ees kinni, kuna paruniproua wiimsest sõnas:

„Mis jääb niipalju kõneleda: teame ju, et Unterbachji proua oma tegudest ei taha juttu teha. See aga on ka õige.“

Brohwesforiproua tahtis jumalaga jätta ja minekut teha, aga teine ei lastnud sellest kõneledagi.

„Täna peate tahes ehk tahtmata minu külalijeks jääma,“ seletas ta kindlasti:

Kui Hildegunda proua wastu ajas, et Alma ehk õhtuks külasse tahaks minna, lapsed aga ilma otsapidajata kodu ei wõi jääda, seletas Noldeni proua toapoisile, et ta kutsar Andresega Peeterburi uulitsasse peab sõitma ja kõik lapsed ning Alma preili kohe süia tooma.

Rüsk sai karwa päält täidetud.

Tänane õhtu oli Noldenite juures ilusam ja armsam, kui mõni- kord juur pidu.

Mõlemad prouad täitsiwad lubamiist kõikepidi. Waene Anna wõis nüüd ennast ja oma lapsi jälle auusa tööga toita. Piisikese toa asemel

wõis ta koguni wiisaka kahetoalise korteri wõtta, kus puhtus ja kord oliwad otja pidamas . . .

Sgakord, kui ta selle pääle mõtles, pani waene naesterahwas käed kofku ja palus Jumalat, et tema neile, kes tema wastu nii helded olnud, kõike mitme wõrra taaks.

Nii elas Anna enamat aastat. Ta ei wõinud enam midagi paremat soowidagi.

Ta siiski, üks mõte ei annud temale rahu — kus on tema kadunud abikaas?

Pika kuulamise järele sai ta kätte, kus Lepik Peeterburis elab. Ta kirjutas kirja, kirjutas teise — ei wastust ühtigi. Kolmanda pääle aga tuli mehelt lühikene oljus, et ta halvasti elab, naese, laste toitjat temast enam ei saa, Tartu ei tule ta miski hinna eest tagasi . . .

Nad hakkawad aga siiski teineteisele kirjutama. —

Loo lõpuks oli, et Anna ühel päewal oma häätegijad filmaweega jumalaga jättis ja oma lastega Peeterburki sõitis.

Wärsti tuli prohwešsoriprouale Anna käest kiri, milles ta oma aitajatele weel kord südame põhjast tänu awaldas ja terwišid saatis; ka paruniproua sai lühikese sõnumiku — siis ei olnud Annast ega tema lastest midagi enam kuulda.

„Küllap neil käsi ikka paremine on hakanud käima,“ mõtles prohwešsoriproua ning unustas teiste asjade toimetamisel waese Anna ühes tema lastega . . .

Paar aastat on sellest ajast mööda läinud.

Ühel kewadefel päewal kõlistatakse prohwešsoriproua ukse taga. See on juba enne lõunat. Muidu ei tule keegi nii wارا tema poole.

Hildegunda proua läheb, wõtab ise ukse lahti. Ta waata — neli last seisawad trepi pääl üksteise kõrwal. Pišikestest külalistest tõmbawad poisikesed karmesti mütsikesed pääst ja hüüawad nagu ühest suust:

„Tere hommikust, prohwešsoriproua!“

Tüdrukukene aga lööb kergesti nišju, waatab täis usaldust oma suurte filmadega Hildegunda proua otja ja ütleb oma hõbe häälega kartlikult:

„Tere hommikust, prohwešsoriproua!“

Teine on täis imestust.

„Kelle lapsed teie olete, kust te tulete, kullakesed?“ küšib ta erutatult. „Teie näokesed on mull nii õige tuttawad — kus ma teid ommeti olen näinud?“

„Eks Teie mäleta, prohvesoriproua,“ kostis keikmine poisikene kärmesti, „Teie töite meile noore saksaga süüa ja riideid . . .“

„Meie oleme,“ rabas nüüd kõige wanem seletades wahela, „meie oleme Lepiku Anna lapjed, keda proua armulikult aitas.“

„Anna lapjed!“ hüüdis Hildegunda proua ošawõtliku imestusega. „Ja jah, nüüd ma tunnen teid. Aga kus siis teie ema on?“

„Mamma on haige — majahoidja Madu juures,“ oli lühikene wastus.

„Haige?“ küüis prohvesoriproua nagu uskumata. „Heldekene, armjad lapjed, tulge sisse, tulge sisse!“

Rähku lükkas ta wäikesed mudilased enese ees uksest sisse, aitas neil jaole tõtanud Kataga riided seljast ära wõtta ja ütles neid söögituppa juhtides:

„Soo, nüüd aga jutustage mulle kõik ära, kuidas teil käsi jst jaadik on käinud, kui Teie siit ära läkrite.“ Roh, sina oled kõige juurem — kuidas su nimi jälle oli?“

„Adolf,“ kilkas wähem wend, enne kui teine sõnagi juust oleks saanud.

„Ja mina olen Arthur, ja see siin on Minni ja see Martin . . .“

„Nii jah,“ ütles prohvesoriproua wäikese mehe käbeduse pärast naeratades. „Kuidas teil siis, Adolf, käsi Peeterburis käis?“

Wäikene mees oli wahela pääl juba mõtteid kogunud ja algas pikka-miä, aga selgelt:

*

„Peeterburisse jõudes leidsime isa warsti üles. Ta elas iähe musta mehlega juures majas, kõrges katuse all, wäikeses toakeses. Mamma palwe pääle tuli ta meiega ja wõttis lahedama toa, see oli puhtam, ja niipalju trepiastmeid ei olnud ka mitte käia . . .“

„Ja oli ema wastu wahela, kui ta õõji hilja koju tuli, wäga kuri ja taples siis ka meiega wäga waljusti, ema aga oli ifka wagune ja ei kõnelemud millalgi isale wastu. Kui isa aga kodus ei olnud, siis nuttis ta wäga kibedasti . . .“

Üksford palus ema, et isa mitte enam wiina ei wõtaks ja teistega hilja wälja ei lähaks. Sääla aga sai isa wäga pahajaks, pörotas jalga wasta maad ja löi ema wäga walusasti. Meie aga hakkasime kõik waljusti nutma. Siis jäi isa wagusaks, wõttis ema oma käte wahela ja hakkas andeks paluma, et ta ema oli löönud. Ja ema ütles, et ta

mitte vihane ei ole ja kõit unustab. Siis võttis isa, andis emale-
mitu forda suud ja tuli meie juure ja andis meile kõigile suud. Silmis-
aga seisivad temal suured pisarad . . .

Eest saadik ei läinud isa mitte enam õhtuti wälja, ei olnud ta
ka enam millalgi kuri. Ja ema ei nutnud ka mitte enam . . .

Isa aga hakkas warsti näost ära lõpma, ja ema ütles, et tema
peab tohtri juure minema, isa aga ei läinud mitte . . .”

„Isa ütles — mis see tohter mulle weel saab teha, kui ma oma
terwisega aastate kaupa sõda olen pidanud?“ rabas wäike Arthur teise
sõnade wahel. Adolf aga ei lastnud enmast mitte segada, waid jutus-
tas edasi:

„No jah, nii ütles isa ja ei läinud mitte tohtri juure, ja jäi wi-
mati raskesti haigeks. . .

Ema walwas tema juures ööd kui päewa. Ise aga õmbles ta
ja kudus sukka, et meie suures limmas nälga ei jääks.

Õpetaja herra oli emale ühe tohtri juhatanud, kes Tartus oli õppi-
nud. See herra tuli sagedasti isa waatama, aga ei wõtnud selle eest
ema käest mitte midagi vastu, waid tõi ise ka rohtusid kaasa. . .”

„Ja raha andis ta kah!“ lijas Arthur jällegi täiendawalt hulka.

„Jah,“ seletas teine edasi, „raha andis tohtri isand emale ka weel
ja käskis selle eest haigele weini osta. Isa aga ei tahtnud weini mitte
filma otjaski näha ega mitte tiltagi suhu wõtta, aga kui ema teda sü-
damest palus ja ütles, et see ju paljalt rohukis on, siis rüüpas isa
ommeti ühe klaasi täie ära. Teisel päewal pärast seda oli isa üsna rõõ-
mus ja kõneles meile kõigile, et ta enmast palju parema tunneb olevat
ja warsti woodist wälja tahab tulla. Õhtul hakkas ta aga kõigist as-
kust väga palju kõnelema.

Ja kolmanda päewa õhtupoolel oli isa surmud. . .”

Wäike jutustaja wakis, pühkis oma filmist pisaraid ja algas
mõne filmapilgu pärast uuesti:

„Ema nuttis väga palju, ja meie nuttime ühes temaga. Kui
aga tohtri herra tuli, siis andis ta emale jälle raha ja käskis meid
ikka Sumala pääle loota. Ja kui ema õpetaja juure läks isa surma
tähendama ja matuste pärast kõnelema, siis on ka õpetaja temale kiristu
ja matuse kulude tarwis raha annud. Ja siis mattis õpetaja herra
meie isa maha.

Meie läksime nüüd jälle wäikemasse tuppa elama, ja ema teenis
näputõõga ja õmblemisega meile ülespidamist. Aga ema jäi ka warsti.

nõrgaks ja läks wiimaks tohtri herra jutule. Ja tohter ütles, et emal ija põetamise ajal tiisikuse haigus külge on hakanud, ja soowis, et ema Peeterburist sootumaks ära katjaks minna, sest jäl on õhk rinnahaigetele liig wali . . .

Ja ema müüs kõik meie asjad ära, õpetaja ning tohtri herra andsiwad ka weel abi, ja meie sõitsime jälle Tartu. Ema jäi teel weel rohkem nõrgaks ja on nüüd majahoidja Madu juures haige.

Täna ütles ta meile:

„Lapsed, minge nüüd prohwešsoriproua palwile. Tema helde süda ehk leiab jälle nõuu, mina olen otjas, ei saa minuist enam Teie eest hoolitsejat . . .“

Sa wana hää Madu juhatab meid siis jüia . . .“

*

„Õh, lapsekesed, teie lugu on ju üsna kurb,“ ütles nüüd proua Hildegunda osawõtlikult. „Kõige päält peate aga natuke jüüia jaama, etš jüis waatame, mis edasi saab.“

Ümberpöörates näeb prohwešsoriproua oma wennapoega uksepiida najal seiswat.

Moor Paul von Hirschfelden on kahetsandast eluaastast saadik Hildegunda proua kaswandik olnud. Nüüd õpib ta ülikoolis usuteadust ja elab teisel korral isetoas.

Ta tahtis parajasti ettelugemisele minna, kui prohwešsoriproua oma wäikeste sõprade kurba lugu päält kuulas. Paul jäi sinna kuulama ja ütles nüüd pool naljatades:

„Hilda tädi — sellest wäikestest jutustajast saab mulle kõster ja kihelkonnakoolmeister. Tema seletab ju nagu raamatust, ja hää on temal nagu hõbekuljus.“

„Enne pead enesele küll koguduse muretsema, kui kõstrit hakkad otšima,“ ütles prohwešsoriproua einelapi uft lahti käänates, lišas aga warsti tõsijemalt juure: „Ja mis Sa ka mõtled — Sinu wanemate majas oleks wäikese kasupoja tarwis tõesti weel maad!“

„Ja muidugi,“ finnitas Paul, „ma naljatasin päris tõe pärast. Weel täna kirjutan ma koju ja usun kindlasti, et ija minu palwete wastu ei pane. Ära Sa aga, tädi, teda teijale ära katšu soetada!“

Ütles ja läks oma teed. Prohwešsoriproua aga laskis kohwitammu tuliseks ajada, otšis ka weel mõne suutäie kindlamat — ja lapsed pandi hästi kaetud lauda, nagu nad seda mõnel ajal enam polnud näinud.

Õsimene käit oli prohweſſoriproual wäikeſte abioſſijatega haige juure, kellele ta ihu kui ka hinge pooleſt toetuſt tõi. Waesele töbijele muretſeti majaperenaefe pool korralik aſe ja paremat toitu . . .

Teine käit oli aga Moldeni proua poole, kus kohe kindlaks tehti, et paruni perekond wäikeſe tütre enefe kaſwatada wõtab; Arthur ſaab Moldeni ülemwalitſeja juures pelgupaika, Adolf lähed Hirſchfeldenite juure, kuna wäike Martin Hildegunda proual eneſel kaſulapjeks jääb. Waene ema aga ſaab Rahumaa waeſtemajas kohe üleſpidamiſe ja elukohta . . .

Ühe nädali jookſul oli ſee nõu wiimafe täpini täidetud.

Mõni kuu oli jelleſt ajaſt mööda läinud. Kewade imeliſe elu-ärkamife aſemele, miſ inimeſe hinge ſalajate lootuſtega ja imelikude tundmuſtega täidab, oli ſurwe kõige oma kuuma ja wiitſimata täiuſega aſtunud.

Kuna kewade päikeſe kuldsed kiired igale näole nagu uut elu walajiwad, nii et ſilmad ſüdamlikuſt rõõmuſt ilmale waſtu naerataſiwad, kaſtub nüüd igameeſ, et ta päikeſe kõrwetuſeſt teiſele poole uulitſa ääre wiluſſe warju ſaaks.

Kõik püüawad linnae ſelga pöörda, et maal waimu ja hinge uueſti karastada, miſ kitſas linnaelus ju tarduma lõõnud.

Ka prohweſſoriproua tahab linna kuuma ja tolmü mõneks ajaſ- maha jätta, et Alma tädi ja laſtega ſurweks wenna mõiſa aſuda. Homme hommiku tahawad nad ära sõita.

Harilikud külaſtäigud on juba ſüdamet päält ära. Palju neid ka ei olnudki, ſeſt kõik tuttawad on juba kaſ mereääre ehk mujale päikeſe warju kolinud. Täna on weel kahele poole minna — waeſtemajaſſe ja furnuaiale . . .

Mõlemad teed oliwad Hildegunda prouale tuttawad ja armſad.

Waene Alma iſtuſ parajaſti woodilauakeſe ääres ja luges raamatut. Haiguſeſt kuſtuma lõõnud ſilmad läikiſiwad, kui ta Hildegunda prouat ſiſſe nägi aſtuma, wäikene Martin kae kõrwal.

Täiſ rõõmu ja tänu oli ſee waade.

Südamet põhjaſt tuliwad ta sõnad, kui ta prohweſſoriprouale enne jumalagajätmiſt ütles:

„Oh loojatene, ma olen küll wäga õnnelik ja rõõmuſ. Minu lapſed on kõik paremine ära ſeatud, kui ma ilmaſki oleſſin mõiſtund- mõtelda. Reiſt ſaawad nüüd tõeſti auuſad iuimeſed, keſ wanemate pattude päraſt kurja küüſi ei lange . . .

Ja mina ise? Kas ma võiksin veel paremat soovida?
 Sumal võtku Teid ja teisi auusaid inimesi kõigi nende häätege-
 miste eest õnnistada!"

"Kõik on ainult Sumala abiga tehtud," ütles proua Hildegunda.
 „Aga katsume oma terwise eest hästi hoolt kanda — teie olete nii väga
 ära lõpnud!"

Sumalaga jättes kummardas Anna lapse üle, tõmbas ta mõlema käega
 oma rinnale, surus temale palava muju huultele ja ütles värisjawa häälega:

"Sumal hoidku sind, mu armas laps! Kaswa auusaks inime-
 seks, ole oma kallile kasuemale hääks lapseks!"

Ja kaks suurt pisarat langesiwad väikese Martini juustesse, kes
 seda juuandmist iialgi ei ole unustanud.

Prohwessoriprouale aga ütles tema:

"Ma tunnen, meie ei näe teineteist siin elus mitte enam. Teie olete oma
 helde südamega ühe terve perekonna hukatuselt päästnud, oma surma-
 tunnil tahan ma veel Sumalat paluda, et ta Teile kõike seda armas-
 tust kätte võtaks tajuda. Wiige mu lastele terwisid. Saagu
 neist paremad inimesed, kui nende wanemad oliwad!"

Weel südamlik terwitus. Siis läksiwad nad.

Mõne nädali pärast tuli maale teatus, et Anna Lepik surnud.

Tema wiimsed sõnad olnud:

"Sumal õnnistagu..."

Anna lapsed kaswasiwad kõik auusateks inimesteks ja kannu-
 wad oma häätegeijaid wiimse hingetõmbuseni oma südames. Kõige
 rohkem tänu aga tunnawad nad prohwessoriproua Hildegunda wastu,
 kes neile enam veel on olnud, kui hää ema...

Ja see helbesüdamline proua Hildegunda on meie armas wana-
 ema, kes omas pikas elus nii paljudele waestele lastele, päratutele ja
 õnnetutele inimestele arwamata palju hääd on teinud.

Üks neist õnnetuma Anna lastest aga — olen mina...

* * *

Kõik oli wait nagu furnuhauas. Ainult lamp kähijes põledes natute.
 Säääl kõlas haigetoast nõrgalt, aga selgesti:

"Lapsed!"

Kõik kargasiwad kärmesti üles. See oli ju wanaema hää!

Kuna kõik Martini onu jutustamist kuulasiwad, oli isa haigetoa
 ukse wanaema soowi mööda lahti teinud, nii et iga sõna sima kostis.

„Armsjad lapsed!“ ütles wanaema üles ajades, kui kõik tema woodi ümber seisivad ja Martini onu terwituseks tema kuiwanud käele suud oli annud. „Teie arwate, et inimesed kõik oma jõuust saawad ära teha. Ei mitte, waid armas taewane Jsa on neid ainult oma tahtmise täitmiseks walinud. Mitte inimestele, waid halastajale ja armulisele Jumalale — — olgu — — au . . .“

Ta langes nõrgalt tagasi oma asemele. Tohter ja Martini onu kummardasivad teda toetades woodi kohta, tohtriproua aga langes kummuli woodi äärele ja hakkas waluga nuutsama. —

Tohter niisutas haigel külma weega wähe suud.

Wanaema tegi filmad lahti, waatas iseäralikult selgesti kõikide otša ja ütles siis:

„Tütrefene . . . ära . . . nuta . . . Lapsed . . . Ju . . . mal . . .“

Beel üks sügaw hingetõmbamine — wanaema oli surunud . . .

Drellis, 1895.

J. T.

Ma tahan kaduda kui õhtueha.

Ma tahan kaduda kui õhtueha,
 Ja ära minna nagu päikse kuld —
 Oh annaks Jumal, et mu wäsind keha
 Nii kergelt wastu wõtaks haua muld.

Ma tahan kaduda kui hiilgaw täht,
 Ta täies kumas, täies paistuses;
 Nii waikselt, waluta mu elutäht
 Sa kustuta, oh Issand, iganes.

Ma tahan kaduda kui lillelehk,
 Mis rõõmsalt heljub õiekarikal,
 Kust teda hommikune tuuleõhk
 Kui wiirukit wiib üles Jumalal'.

Ma tahan kaduda kui orukaste,
 Mis aurab ära päik'se kiirte eest —
 Oh annaks Jumal, et nii kerge aste
 Mu wäsind hingel oleks elu seest.

Ma tahan kaduda kui wiimne toon,
 Mis tõuseb üles palwes palawas;
 Kus Taewa Isa hiilgaw kõrge troon,
 Sääl kiita Teda tasa helinas.

Ei saa sa kaduda kui õhtueha,
 Ei waikselt wajuda kui hiilgaw täht,
 Ei lõpe sinu elust wäsind keha
 Nii kergelt nagu langew lilleleht.

Küll saad sa kaduma, kuid enne häda
 Ja wiletsus sind ära kurnawad;
 Ei waikselt lõhke inimese süda:
 Tükk tükilt walud teda surmawad.

G. Herweghi järele

I. L—o.

3. -

T 42
B

08857 92

Hind 60 kop.

3. —

T 42
E

08865 92

— ❖ — Hind 60 kop. — ❖ —